

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

ADAKALE

EUGENIA POPESCU-JUDETZ

YAYIMA HAZIRLAYAN: BÜLENT AKSOY

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rante>

ADAKALE

Eugenia Popescu-Judet

Çevirenler: Aysun Kıran - Olcay Yıldırım
Yayıma Hazırlayan: Bülent Aksoy

Gri Yayın Dizisi: 52

ISBN 9944-396-04-4

- Birinci Baskı: Kasım 2006
 - Yayın Yönetmeni: Ferruh Gençer
 - Baskı Hazırlık: Fatma Tulum
 - Kapak Grafiği: Fatih Durmuş
 - Baskı: Ayhan Matbaası (0212) 629 01 65
- 100 Yıl Mas-Sit. 5. Cad, No:47 Bağcılar - İSTANBUL

Pan Yayıncılık

Barbaros Bulvarı 74/4 Beşiktaş 34353 İSTANBUL

- Tel: (0212) 261 80 72-227 56 75
- Faks: (0212) 227 56 74

www.pankitap.com

ADAKALE

Eugenia Popescu-Judetiz

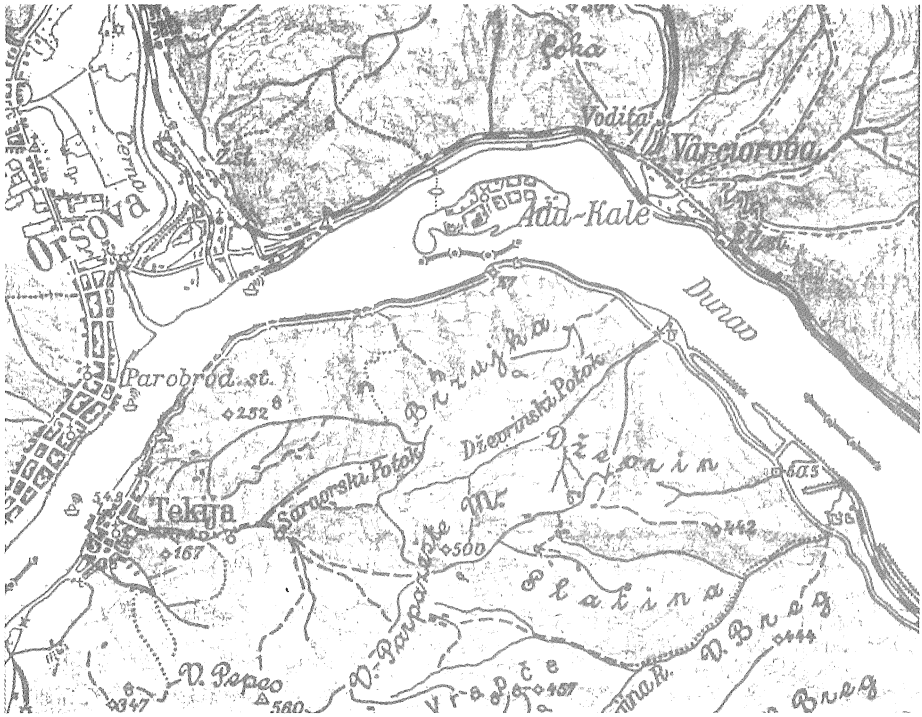
Çevirenler: Aysun Kıran - Olcay Yıldırım
Yayıma Hazırlayan: Bülent Aksoy

Ignácz Kúnos'a Saygıyla

İÇİNDEKİLER

Yayıma Hazırlayanın Önsözü	7
Önsöz	11
TARİHİ	
Adanın Geçmişi	15
Yararlanılan Kaynaklar	16
Ada için Girişilen Savaşlar	18
Ayaklanma Yılları	25
Antlaşmalar ve Müzakereler	27
Adanın Romanya'ya İlhakı	29
ETNOGRAFYA	
Geçmişin İzleri	32
Nüfus ve Etnik Yapı	33
Meslekler ve Yaşama Biçimleri	35
Mimarî Çevre	38
Yerel Kaynaklar, İktisadî ve Siyasî Şartlar	40
Dil ve Kültür	42
Dilin Ses ve Biçim Özellikleri	45
Geçiş Dönemi Törenleri ve Görenekleri	52
HALK TÜRKÜLERİ	
Türkü Dağarı	66
Koşuk Biçimi	71
Konular	77
Mecazlar ve Üslup	83
Türkülerin Birinci Dizeleri	87
Türkülerin Güfteleri	90
KAYNAKÇA	141

Adanın haritası

YAYIMA HAZIRLAYANIN ÖNSÖZÜ

Dr. Eugenia Popescu-Judet'ın elinizdeki kitabı daha önce hiçbir dilde yayımlanmamıştır. Aslı İngilizce olan kitabın çevirisi Boğaziçi Üniversitesi Çeviribilim Bölümü'nden 2005-2006 öğretim yılının sonunda mezun olan öğrencilerim Olcay Yıldırım ile Aysun Kıran'ın benim danışmanlığım altında tamamladıkları mezuniyet projesi çalışmasıyla ortaya çıktı.

Bu çeviri üstüne birkaç şey söylemek isterim. Türk kültürü ve Türk tarihi hakkında yabancı dillerde yazılan metinlerin Türkçeye çevirisinde önemli bir sorunla karşı karşıya kalınır. Çevirmen söz konusu alana, o alana özgü Türkçe (ve eski Türkçe) terimlere, deyimlere, sözlere aşına değilse, çeviri sürecinde kendi kültürüne yabancılaşır, aynı metnin bir batı dilinden başka bir batı diline çevirisinde gözlenebileceği gibi kendi kültürüne dışardan bakacak duruma düşebilir. Böyle çeviriler yayımlanmıştır. Bu tür metinlerde en önemli sorun terimlerin yahut terim değerindeki kelimelerin çevirisinde ortaya çıkar. Terimlerin çevirisinde de en çok dikkat edilmesi gerekenleri incelenen kültüre özgü terimlerdir. Terimler de birkaç çeşit olabilir; konunun ana teknik terimleri dışında bir de ikincil değerde terimler yahut sözler vardır. Genel olarak söylersek, böyle metinlerin çevirisi alanın gerektirdiği söz varlığına aşına olmayı özellikle gerektirir. Dilin aslına dönülmezse tatsız tuzsuz bir çeviri de kaçınılmaz olur. Çok küçük bir örnek vereyim. Metinde geçen “set camp” (askerî anlamda) pekâlâ “kamp kurmak” diye çevrilebilir. Ama bu metinde ele alınan tarihî dönemde “kamp” diye bir kelime fiil yoktu Türkçede; “otağ kurmak” denirdi o dönemde.

Bu kitapta işte böyle bir zorluk söz konusuydu. Bu zorluğu yazar da gördüğü ve Türkçe bildiği için İngilizce metinde terimlerin Türkçe asıllarını da parantez içinde vermiş, böylece çevirmenlere büyük bir kolaylık sağlamıştır. Yazar bunları hiç vermemiş olsaydı, çevirmenlerin işi kat kat zorlaşırdı tabii. Ama terimlerin Türkçe asıllarını vermediği, vermesinin de pek gerekli olmadığı bölümler, yukarda gösterdiğim örnektekine benzer sözler de vardı. Bu bölümlerde terimlerin Türkçe aslını ve has Türkçe sözleri kullanmak için özel bir gayret gösterdik; metindeki İngilizce kelimelerin eski kültürdeki yahut halk kültüründeki asıl

karşılıklarını aradık, bu arada Türkçe kelimelerin tarihî çağrışımlarını da gözettilik. Halk kültürü hakkındaki bir kitabın Türkçe yazılmış gibi çevrilmesini hedef aldık.

Çeviri dört aylık bir çalışmayla tamamlandı. Proje danışmanı olarak bu süre içinde çevirileri okuyup incelerken, metinde terim, dil, üslup, anlatım birliği sağlamak için gerekli eşgüdüm gayretini gösterdim. Çevirmenler de birbirlerinin çevirilerini okudular, yardımlaştılar. Ayrıca, İngilizce cümlelerin anlamından emin olamadıkları yerlerde yazarla yazışarak tereddütlerini giderip her cümlelerin en doğru biçimde çevrilmesi için çalıştılar.

Kitabın sonunda yer alan, Ignác Kúnos'un derlediği halk türkûle-riyle manilerin yeni Türk alfabesine çevrilmesi işi bu çevirinin kapsamı içinde değildir. Çeviriyi yayıma hazırlarken bu işi ben üstlendim. Kúnos güfteleri Latin harfleriyle ama Türk diline özgü sesleri verebilmek için belirli harflere özel işaretler ekleyerek yazmış; yazar Eugenia Popescu-Judetș de bunları bugün kullandığımız harflere çevirmişti. Ancak, güftelerin ana dili Türkçe olan birisince gözden geçirilmesi gerekiyordu. Bu noktada çeşitli özel zorluklar söz konusudur. Türkçe kelimelerin yabancı yazarlarca Latin alfabesiyle yazılışında hep bu sorun ortaya çıkar. Türk dilindeki ç, ş, ü, ö, ğ gibi sesler; ı ile i'nin farklı oluşu; k, g harflerinden sonra incelen a, u ünlüleri; çeşitli ünlülerle ünsüzlerin yazımında karşılaşılan özel durumlar ve kelimelerin yazılışıyla okunuşu arasındaki farklılıklar Türkçe seslerin en doğru biçimde gösterilmesini zorlaştırır. Daha başka zorluklar da vardır. Güfteleri derleyen kişi kelimeleri doğru bir biçimde duyabilmiş midir? Yabancı araştırmacıya, yani derleyene yardımcı olan Türk her kelimenin doğru biçimde yazılmasını sağlayabilmiş midir? Kelimelerin telaffuzunda yöreye özgü söyleyişler, sapmalar, çarpıtmalar söz konusu ise, çeviriyazım işi daha çok zorlaşır. Bugün kullanımdan düşmüş kelimeler varsa, bunlar bir sözlük çalışması gerektirir. Bütün bu zorluklar Kúnos'un çeviriyazımında da görülüyordu. Bütün titizliğine rağmen Kúnos'un da hatalı biçimde yazıya geçirdiği kelimeler vardı. Bu durum güftelerin baştan sona gözden geçirilmesini gerektirmiştir.

Tereddüt uyandıran kelimeler ve dizelerde yazar Eugenia Popescu-Judetș güftelerin Kúnos'un hazırladığı Macarca çevirisine başvurarak tereddütü giderdi. Gene de anlamca yerine tam oturmayan birkaç dize

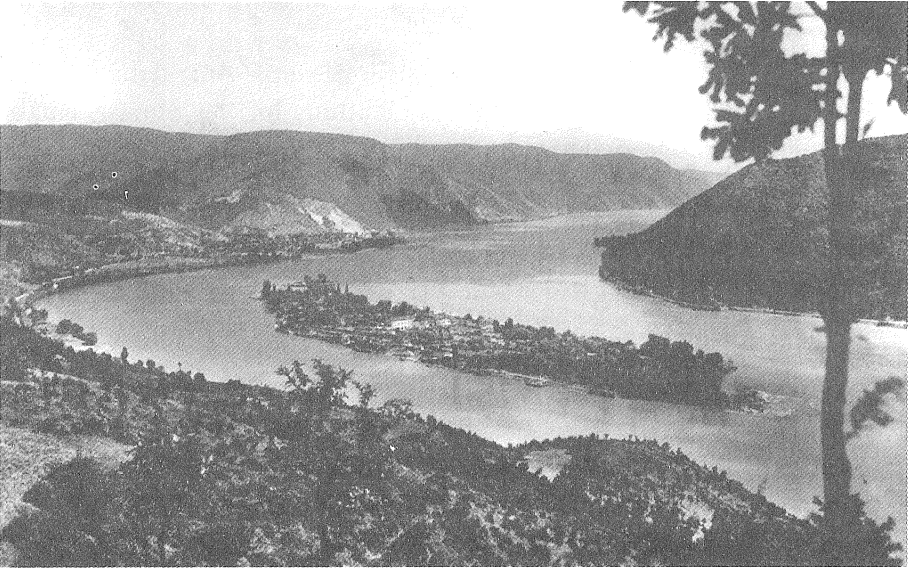
kaldı. Bunun gibi bir iki dizedeki, anlamı zora sokan kelimelerin yanına ya uyarıcı işaretler ya da o kelimeye anlamca en yakın düşen almasıyı koymayı uygun gördük. Çeviriyazımda bir de, güftelerdeki söyleyişin yerleşik dile dönüştürülmesinden kaçındık, Adakale lehçesine has söyleyişleri muhafaza ettik.

Güftelerine bakılırsa, bazı türküler bugün Türkiye’de hâlâ söylenen türkülerdir. Kúnos türküleri notaya aldırmadığı yahut aldıramadığı için o ezgilerle günümüzün genel dağarında yaşayan benzerlerinin aynı türküler olup olmadığını bilmeye imkân yok. Bu gibi türkülerde güfte benzerliğine dikkati çekmekle yetindik.

Değerli dostum Dr. Eugenia Popescu-Judet’ın bu incelemeyi sadece bir masa başı çalışması olarak bırakmayıp Adakale’yi defalarca ziyaret etmiş, daha sonra İstanbul’daki Adakalelilerle görüşmüş, yani masa çalışmasını canlı saha incelemesiyle bütünleştirmiş, bu arada, kitapta yer alan fotoğrafları çekmiş olması elinizdeki esere özel bir değer kazandırıyor.

Adakale kültürü yaşayan tarihten artık silinmiş. Ama daha dramatik olan şey, Adakale’nin coğrafyadan da silinmiş bir yer olması. Kitabın çevirmeni olan öğrencilerim böyle dramatik bir kaderi olan bir halkın kültürü ve tarihi hakkında yazılmış bir incelemeyi Türkçeye kazandırmakla Türk folklor ve etnografya araştırmalarına katkıda bulunmuşlardır. Ben de böyle bir incelemeyi yayıma hazırlamanın zevkini duydum.

Bülent Aksoy

Adanın havadan görünüşü, 1937

ÖNSÖZ

Bu kitap ölümünün 60. yılında Macar türkolog ve etnolog Ignác Kúnos'a (1862-1945) duyduğum saygının bir ürünü. Türk kültürü alanındaki olağanüstü başarıları önünde derin bir saygıyla eğilip bu eseri Kúnos'un anısına armağan ediyorum. Adından da anlaşıldığı gibi, bu inceleme 1970'te yok olan Adakale adasının halk kültürü üstüne bir araştırma.

Kúnos 1890 dolaylarında Adakale'ye gelip burada yıllarca geniş kapsamlı bir saha araştırması yürüttü. Şüphesiz, Kúnos'un Adakale araştırması Türk dilleri alanındaki incelemelerinin sadece bir bölümüdür. Kúnos adanın etnografyasını araştırdı, bulduğu halk türküleriyle masalları derledi, derlediği malzemeyi yayımladı, Türklerin kültürü ve yaşama biçimleri üstüne eserler yazdı. "Türkische Gedankenlieder aus Ada-kale" (Adakale'den Türk manileri) başlıklı ilk makalesi 1892'de *Ethnologische Mitteilungen aus Ungarn* (Macaristan'dan Etnoloji Haberleri) dergisinde yayımlandı. Bunu 1894'te *Ungarische Revue*'de yayımlanan "Adakale und sein Volk" (Adakale ve Halkı) izledi. Kúnos derlediği halk türkülerini 1906'da Budapeşte'de *Ada-Kálei Török Népdalok, Gyűjötte, Forditással, és Jegyzetekkel Ellátta* adıyla iki dilde yayımladı. Monografide giriş niteliğinde bir deneme, derlediği türkülerin güfteleri ile bunların Macarca çevirisi yer alıyordu. *Türkische Volksmärchen aus Adakale* (Türk Halk Masalları) adlı masal derlemesi de Türkçe ve Almanca çevirileriyle 1907'de Leipzig'de yayımlandı.

Kúnos'un derlemesi, varlığı çoktan son bulmuş bir yere özgü halk türkülerini ile masalların paha biçilmez hazinesini sunar. Kúnos metinlerin yazıya geçirilmesinde Bulgaristan'ın kuzeyinde Tuna üzerinde bir şehir olan Rusçuk'ta öğrenim gören, adanın ileri gelenlerinden Mehmed Fehmi Efendi'den yardım görmüştür. Kúnos türkülerin ezgileri ile bu türkülerini söyleyen kimseler hakkında bilgi vermeden çalışmasını sadece sözlü edebiyat ürünlerini bir araya getirmekle sınırlandırmıştır. Kúnos yine de toplumsal-kültürel çevrenin, adanın topografyasının, ada halkının gündelik hayatının, ekonomik şartların, belli başlı geleneklerle törenlerin çeşitli yönlerini tasvir etmiştir.

Kúnos'un bu özlü eseriyle, Adakale'nin halk kültürü unutulmaktan

kurtulmuş, geçen zamana ve bu süre içinde başgösteren olaylara meydan okuyarak günümüze kadar gelebilmiştir. Kúnos'un saha araştırmasından sonra, dilbilimcilerden ve halk kültürü uzmanlarından çok turistlerin ilgisini çekmiştir ada. Aradan ancak yetmiş yıl kadar zaman geçtikten sonra, birkaç bilim adamı adalılarının konuştuğu Türk lehçesine ve söyledikleri türkülere ilgi duydu. 1950'lerin başında seçkin Romen türkolog Profesör Vladimir Drimba Adakale lehçesini derinlemesine incelemeye girişti, ada halkının üç kuşak boyunca konuştuğu diller arasındaki farklılıkları incelemek için bir anket hazırladı, yaklaşık olarak 4000 kartlık bilgi topladı. Ne yazık ki Drimba'nın el yazısı notları kayboldu, araştırmaları tamamlanıp yayımlanamadı. Hemen hemen aynı dönemde, Kıpçak ve Ermeni dillerinde uzmanlaşmış bir bilim adamı olan Edward Tryjarski Adakale lehçesinin hiç yayımlanmamış metinlerinin ses kayıtlarını hazırladı.

1959 yazında Macar türkolog Julius Németh Tuna bölgesindeki Türklerce konuşulan Türk lehçesini araştırması için bir aylığına Romanya Akademisi'ne davet edildi. Németh Profesör Drimba ile birlikte Bükreş'ten batıya doğru giderek Türk yerleşim birimlerini bulmaya çalıştı. İki bilim adamı kimi yerlerde birbirinden kopuk aileler bulabildi sadece, öbür bölgelerde de Adakale halkı dışında herhangi bir Türk toplumu yoktu. Németh Adakale'de konuşulan lehçenin bazı yönlerini inceleyip araştırmalarını Profesör Drimba ile paylaştı. Németh bunun dışında, Drimba'nın topladığı bilgileri ve örnekleri kullanabildiği gibi, 1965'te yayımlanan *Die Türken von Vidin, Sprache, Folklore, Religion* (Vidin'in Türkleri, Dili, Halk Kültürü, Dini) adlı kapsamlı monografisinde Kúnos'un da tanımlarına başvurarak bunları Vidin lehçesiyle de karşılaştırma imkânı buldu. Böylece Profesör Drimba'nın el yazmalarının ancak küçük bir bölümü Németh'in çalışmalarıyla okurlara ulaşabildi.

1964-1969 yılları arasında, halk kültürü uzmanı Ioan R. Nikola, Cluj Folklor Okulu'ndan gelen Romen uzmanlarla Adakale Türklerinin hâlâ yaşayan musiki folklorunu derlemeyi amaçladıkları faydalı bir araştırma başlattı. Nikola az sayıda halk türküsü ile bazı ezgi parçacıklarını banda kaydetti, 1971'de çıkan *Folclorul turc din insula Ada-Kaleh* başlıklı makalesinde de araştırmanın sonuçlarını yayımladı.

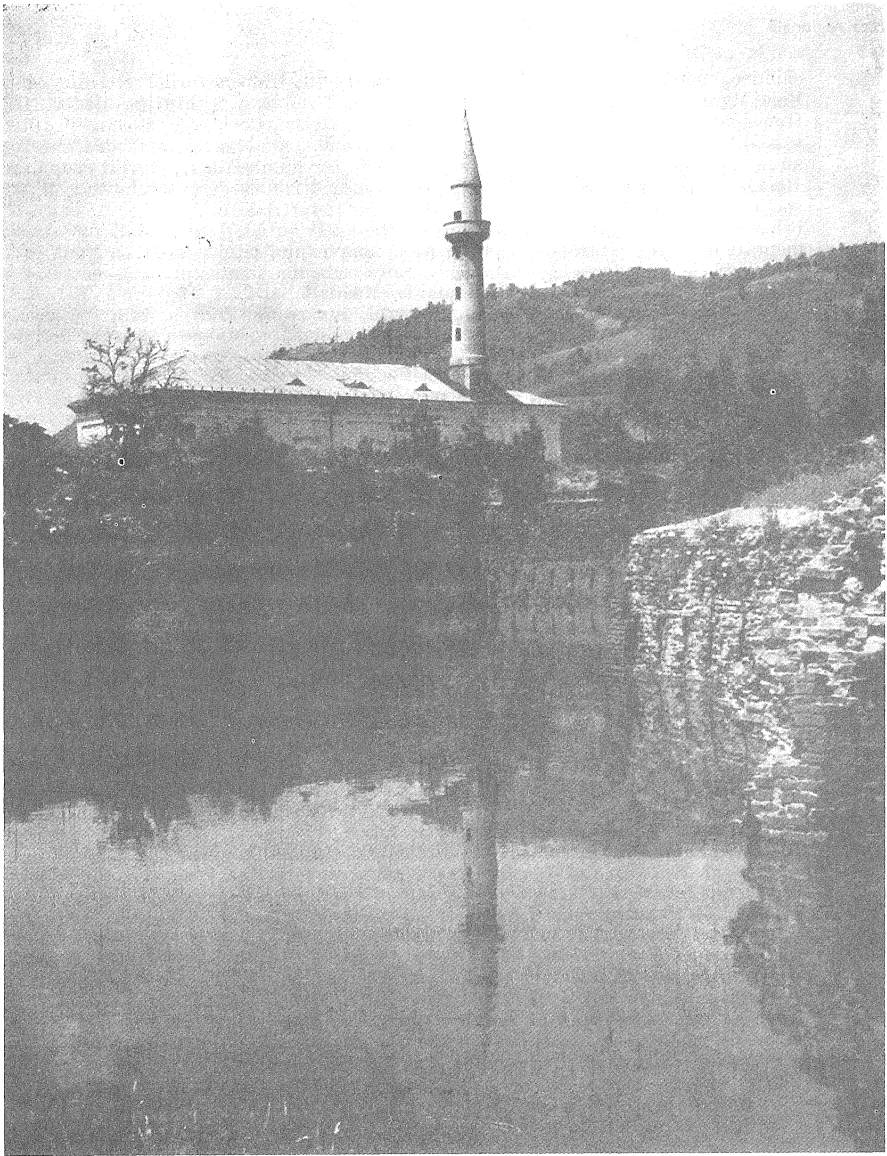
Söz konusu projeler adalılar dağılıp ada da nehrin derinliklerine gö-

mülmeden Adakale'nin halk kültürünü alelacele kurtarmak için son çare olarak başvurulmuş girişimlerdi. Ada ardında hiç iz bırakmadan yok olduğu için, Adakale halkının manevî dünyasını ve kültürünü tam anlamıyla yeniden değerlendirmek imkânsız artık. Ozanların türküleri de masalcıların efsanevî masalları da kayboldu, bu masallar bir daha hiç anlatılmayacak, bu türküler hiç söylenmeyecek. Günümüze kalanlar sadece Kúnos'un yıllarca sabırla kendini verdiği çalışmalarla elde edilen geniş kapsamlı derlemede yaşıyor. Bütün bu noktalar göz önüne alındığında, Kúnos'un derlemesi aşağı Tuna bölgesinin Türk sözlü edebiyatı tarihinde ve genel anlamda Türk halk kültürünün bir parçası olarak eşsiz bir önem taşıyor. Kúnos'un Adakale halk kültürünün tanınip yaşatılması konusundaki çalışmaları nice yıllar hatırlanacak benzersiz bir katkıdır.

Bu inceleme sadece, Kúnos'un 1906'da derleyip iki dilde yayımladığı Adakale türküleri üzerine. Türk halkının kullandığı dilin lehçe özellikleri yönünden bir incelemesi değil; konunun sınırlı kaynak kııntılarını zengin bir bilgi birikimine çevirebilme amacına yönelik bir halk kültürü ve dil arkeolojisi bu. Eksik, birbirinden kopuk bulguları bir araya getirip tutarlı bir bütün kurarken karşılaştığım zorluklara rağmen, halk yaratıcılığını yansıtan bu şiirlerde Adakale folklorunun geniş kapsamlı bir toplumsal ve kültürel çerçevesini çizmeyi öngörüyor bu inceleme. Bu incelemenin tarihî ve kültürel açıdan Adakale türkülerine özgü karmaşıklığı ve halk şiiri yaratıcılığını ortaya koymasını dilerim. Kúnos'un yazdıklarından çıkan malzeme bu kitapta yeri geldikçe öbür etnografik kaynaklarla karşılaştırılarak değerlendirilmiştir.

Son olarak, kitabın yayıma hazırlanması sırasında sunduğu yararlı tavsiyeleri ve eleştirileri, halk türkülerinin çeviriyazımı üzerindeki düzeltmeleri için Dr. Bülent Aksoy'a gönülden teşekkür ederim. Ayrıca, Dr. Bülent Aksoy'un gözetiminde tamamladıkları mezuniyet projesi kapsamında kitabın Türkçeye çevrilmesinde görev aldıkları için Aysun Kıran ile Olcay Yıldırım'a da teşekkürlerimi dile getirmek isterim. Çok değerli yardımları için Dr. Bülent Aksoy'a tekrar tekrar teşekkür ederim.

Eugenia Popescu-Judet

Cami, 1950

TARİHİ

Adanın geçmişi

Aşağı Tuna bölgesinin tarihinde Adakale, Demirkapı geçidinde stratejik önem taşıyan bir ada olarak tanınır. Düz, dar bir kumlu toprak şeriti biçimindeki bu küçük ada Demirkapı geçidinin 4 kilometre yukarısında, Kazan adıyla tanınan tehlikeli girdaplarla dolu boğazın yakınındaki Orşova'nın 500 metre aşağısındaydı. İki taraftan yükselen sıradağlar arasındaki nehrin ortasındaydı ada. Genel görüş alanında gözden kaçsa da sefer halindeki gemilerin varlığını belli ettiği ada komşu ülkelerdeki yakın yerlere su yoluyla sağladığı kolay ulaşım dolayısıyla askeri strateji uzmanlarının ilgisini uyandırır, emniyetli bir barınak arayan isyancıları da kendine çekerdi. Ada zamanla stratejik önemini yitirip muhalifler için bir sığınağa dönüştü, gözetleme karakolu işlevi kazandı, kaçakların da gözden uzak, korunaklı bir mekânı haline geldi.

İklimi son derece nemli olduğu halde ılımandı. Kışın sert rüzgârların estiği, buz tutmuş bir nehirle çevrili ada, bu mevsimde nerdeyse dünyadan kopardı. Baharda ise, adanın bir tabloyu andıran manzarası akasya ağaçları, kavaklar, incir ağaçları, salkımsöğütler ile manolya ağaçları, rengârenk gül ağaçları, mis kokulu leylaklar, çeşit çeşit bahçe çiçekleri ile süslenirdi. Ada halkı belli bir miktarda buğdayla mısır eker, çeşit çeşit meyveler, özellikle de üzüm yetiştirirdi.

Belgelerde, tarih kitaplarında değişik adlarla anılmıştır ada. Orşova kalesine çoğu zaman Eski Orşova dendiği halde, ada, Orşova'nın bir parçası olduğu için Avusturya-Macaristan halkınca Yeni Orşova ya da Orşova Adası adıyla anılırdı. “Demirkapı geçidi yakınlarındaki müstahkem küçük ada” olarak da geçerdi adı. Habsburglar bir ara adaya, İmparator VI. Karl adına Karlfried (ya da La Carolina) adını vermişlerdi. Sonunda, Osmanlılar arasında, Almancada siper anlamına gelen Schanze kelimesinden türetilmiş bir isim ile müstahkem mevki anlamında “Şans Adası” diye tanınmaya başladı. Asıl Türkçe adı olan Adakale ise onsekizinci yüzyılda Osmanlıların adayı ele geçirme mücadelesi sırasında ortaya çıktı. Ada; “Ada Kale”, “Ada Kalesi”, seyrek olarak “Ada Kala” ile, daha resmî nitelikteki “Ada-i Kebir” gibi değişik adlar altında bir sınır noktası işlevini sürdürdü. Romencedeki asıl adı, Ada-i Kebir'in

bire bir çevirisi olan “Ostrovul Mare” idi. Resmî Türkçe adı olan Adakale o dönemde de Romence’de “Ada-Kaleh” diye yazılırdı.

Yararlanılan Kaynaklar

1650 ile 1655 yılları arasında Evliya Çelebi Banat bölgesini baştan başa gezmiş, sonra Tuna nehrini geçip güney bölgesine inmişti. Evliya Çelebi Demirkapı girdapları ile Fethislam ve Orşova kalelerinin bulunduğu bölgeyi, karışık nüfus yapısı ile tasvir eder. Demirkapı geçidi ile Fethislam arasında akıntı yönündeki adalardan ve çevrelerine yerleştirilmiş dalyanlardan genel olarak bahsetmekle birlikte, Demirkapı geçidi yakınlarındaki adadan ayrıca bahsetmez.

Osmanlı kaynakları Avusturyalılarla Osmanlıların Adakale için onyedinci yüzyılın sonlarından başlayarak giriştikleri muharebeleri anlatır. *Sefername-i Serdar-ı Ekrem Yusuf Paşa* adlı imzasız bir tarih kitabı, Musaffa’nın *Belgrad ve Adakale Seferi ve Zaferi*, Mehmed Raşid’in *Raşid Tarihi*, Silahtar Fındıklı Mehmed Ağa’nın *Tarih’i*, Mehmed Suphi’nin *Tarih’i* bu kaynaklar arasındadır. Ondokuzuncu yüzyıla kadarki dönemin belgelendiği Avusturya Devlet ve Harp Arşivi’ndeki öteki önemli arşiv malzemesi de Osmanlılarla Avusturyalılar arasındaki savaşlarda Adakale’nin taşıdığı önemi gösterir.

1956’da adada ele geçen, Bükreş’teki Devlet Arşivi’nde saklanan Adakale belgeleri 1878-1923 dönemiyle ilgilidir. 5500’ü Türkçe, geri kalanı Almanca, Fransızca, Romence, Sırp-Hırvatça, Bulgarca belgelerle aşağı yukarı 8000 parça belgeden oluşuyor bu arşiv. Türkçe belgeler de, iktisadî ve siyasî ilişkiler, hukukî anlaşmazlıklar ve ada halkı arasındaki ilişkiler hakkındadır. Türkolog Mihail Guboğlu 1962’de *Revista Arhivelor*’da yayımlanan “Arhiva insulei Ada-Kale si importanta ei” başlıklı makalesinde arşiv belgelerinin içeriğini tanıtmıştır. Daha önceki dönemlerin Vidin kadı sicillerinde de onyedinci yüzyıldan ondokuzuncu yüzyıla kadarki dönemin belgeleri vardır. Bulgaristan devlet arşivinde de adaya ilgili Türkçe belgeler yer alıyor.

Ben Profesör H. Dj. Siruni ile işbirliği ederek Adakale arşivini araştırıp orada bulunan Türkçe belgelerin çevirilerini düzenleme fırsatını buldum. Olumsuz şartlar yüzünden belgeleri yayımlama projesinden vazgeçmek zorunda kaldığımızda çalışmamızı nerdeyse tamamlamıştık.

Adanın tarihi hakkındaki değerli bir başka kaynak da Allen Zwangil

Hertz'in 1973'te yayımlanan *The Emergence of Ottoman Adakale 1688-1753* adlı monografisidir. Adanın 1736-1739 dönemi ve o dönemin ada halkına ilişkin belgeler Dapontés'in *Ephémérides daces ou chronique de la guerre de quatre ans* adlı eserinde, daha geniş bir dönemin belgelere dayanan zengin kaynakları da Hurmuzaki'nin *Documente privitoare la istoria românilor* adlı geniş derlemesinde yer alıyor.

Adanın yarattığı serap çoğu zaman ada tarihi hakkında şüphe götürür yorumlara yol açmıştır. Klasik kültüre bağlı heyecanlı kimseler, Adakale'yi mitologyada geçen Continusa adası ile bir tutarlarken, ortaçağ uzmanları 1396 yılında büyük bir haçlı seferi başlatan Kral Sigismund'un Niğbolu'da Tuna'yı geçip Tuna nehri bölgesindeki Vidin ve Orşova kasabalarını ele geçirdiğini, kısa bir süre içinde de ada üzerinde otağ kurduğunu ileri sürmüşlerdir. Bazı bilginler de Aslan Yürekli Richard'ın haçlı ordularıyla kutsal topraklardan dönerken bir süre için adada kaldığını söylemişlerdir. Bu varsayımların hiçbir arkeolojik bulgularla belgelenmiş değildir.

Avrupa tarihi boyunca Tuna bölgesinde hâkimiyet kurmak için girilen savaşların her cephesinde bir kilit noktası olmuştur Adakale. Bir süre Demirkapı'nın anahtarı, Orşova kalesinin gözetleme karakolu olan ada, rakip askerî güçlerin göz dikip savaşa tutuştuğu aşağı Tuna bölgesinde stratejik önem taşıyan bir nehir üssü durumundaydı. Hemen hemen iki yüzyıl boyunca, aşağı Tuna bölgesi savunma hattını ele geçirmek isteyen Osmanlılarla Habsburglar arasındaki savaşların merkezindeki ada Rusların gözünü diktiği, sonra Macarlar, Bulgarlar ve Sırpların sızdığı, en sonunda da Romanya'ya ilhak edilen bir alan olmuştur.

Adanın durumu Belgrad'ın kaderiyle doğrudan doğruya ilgiliydi. Her şeyden önce, Demirkapı'nın karmaşık savunma düzeni içinde bir bağlantı noktasıydı. Aslında, Orşova'nın bir parçası gibiydi Adakale; öyle ki, Orşova'yı ele geçiren adanın da nerdeyse hükümdarı olurdu. Demirkapı'nın ve nehir üzerinde akıntı yönündeki deniz seyirlerinin güvenliğini sağlayan müstahkem mevkilere biri olarak stratejik bakımdan Belgrad'dan sonra önem taşıyan ikinci nokta olmuş, bu ayrıcalığından da yararlanmıştır Adakale.

Osmanlıların aşağı Tuna yönündeki hâkimiyet alanına çok eskiden girmişti ada. 1390 yılında, I. Sultan Murad'ın emirlerinden biri olan Firuz Bey kısa bir süre için Vidin'i, Orşova'yı işgal etmiş, 1417'de de Sul-

tan Çelebi Mehmed Severin kalesini ele geçirmişti. Daha sonraki yıllarda, soylu bir Romen ailesinin Transilvanyalı cesur voyvodası Yanoş Hunyadi 1442'de Demirkapı'da Osmanlı ordularını yenip birkaç Türk karargâhını işgal etmişti. Hunyadi'nin mevzilendiği adaya daha önce ayak basmış olduğu sanılsa da bu varsayım tarihi belgelerle kanıtlanmamıştır.

Ada için girişilen savaşlar

Adanın tarihi 1521'de Osmanlıların Belgrad'ı ele geçirmesiyle başlar. Avusturyalılarla Osmanlılar arasında daha sonraki dönemlerde pek çok kez el değiştirecektir ada. Belgrad'ın fethinden sonra, Sırp'ların Gladovo dediği Fethislam kalesi ve Tuna'nın kuzey boylarındaki Orşova kalesiyle birlikte, ada Osmanlı yönetiminde kalmıştır. Bu iki müstahkem mevki Osmanlı gemilerinin Tuna'yı geçip Belgrad'ın yukarısına doğru açılabilmesi bakımından en önemli noktalar. Bir başka deyişle Adakale, aşağı Tuna'da seyreden savaş gemileri için hayatî önem taşıyan bir Osmanlı nehir üssü, askerler için de korunaklı bir geçiş noktası olarak aynı savunma düzeninin bir parçasıydı.

Onyedinci yüzyıldan bu yana, ada defalarca kuşatılmış, saldırıya uğramış, rakip kuvvetler arasında el değiştirmişti. Avusturyalılar 1688'de Belgrad'ı almış, Tuna savunma hattını yarmışlardı. Türk orduları kalabalık Habsburg kuvvetlerince akıntı yönünde sürüklenerek nehrin güneyine kadar çekilmeye zorlanmıştı. 1689 yılının Eylül ayında, Niş Habsburglara teslim oldu; aynı yılın Ekim ayında da Vidin Orşova ve Gladovo ile birlikte terk edildi. Sonuç olarak, Adakale Habsburg imparatorluğunun eline geçti.

Osmanlılar toparlanarak Habsburgları çekilmeye zorladı ve onları Tuna'nın karşı tarafına püskürten yeni bir taarruza geçtiler. Sonra, 1690'da Türkler Belgrad'ı ele geçirip Demirkapı geçidi üzerindeki hâkimiyetlerini pekiştirmeyi hedef aldılar. Avusturyalılar ise Orşova savunma hatlarını korumaya karar verip dikkatlerini Avusturya savaş haberlerinde kullanılan adıyla, Orşova adasında sürdürülen tahkimata yöneltmişlerdi. Avusturyalılar Orşova hatlarının Tuna üzerinde kurulacak hâkimiyet bakımından taşıdığı stratejik önemi pek iyi biliyorlardı. Avusturyalıların ada üzerindeki ilk tahkimatı toprak yığınlarıyla güçlendirilen kazıklı engellerle şarampollerden ibaretti. Topçu taarruzları-

nın ve mevsimlik nehir taşkınlarının yol açtığı tahribat yüzünden tabyaların düzenli bir biçimde yeniden sağlamlaştırılması gerekiyordu.

Adakale savaşı 1690 güzünde Osmanlı kuvvetlerinin Tuna bölgesinde toplanmasıyla başladı. Silahdar Fındıklı “Tuna sularında gizli bu küçük ada” için nasıl böylesine büyük bir askeri kuvvet gönderildiğini canlı bir anlatımla tasvir eder. Silahdar bu arada Habsburgların Tuna’yu kapatıp Osmanlı kayıklarının geçişini engelleme planını da önceden haber verir.

Osmanlı kara kuvvetleri şayka, çektiri, firkata, oraniça, çam kayak gibi kürekler ve yelkenlerle yol alan çok sayıda sürat gemisinden oluşan Tuna donanması ile desteklenmişti. Silahdar’ın anlattığına göre, adanın kalesi iyi donanımlı 5000 Avusturyalı askerle korunuyordu. Ancak, Türk tarihçileri bu sayıyı hayli abartmış görünüyor. Karargâhtaki kuvvetlerde Almanlar, Macarlar, haydutlar ve mürtedler vardı. Mürtedler sık sık Belgrad’a seyreden Türk gemilerine saldırıp onları soyan pervasız korsanlardı. Avusturya karargâhında depolarda çok sayıda top, cephane, mühimmat ve erzak vardı. Sefere çıkan Osmanlı birlikleri ada çevresine mevzilendirilmiş çok sayıda asker ve gemiden meydana geliyordu. Osmanlı komutanları adayı kuşatmaya karar verip birleşik kuvvetlerle stratejik bir plan hazırladılar. Harekâtın komutanı birliklerini Tuna’nın güney kıyısında mevzilendiren serasker Mağrulzâde Gürcü Mehmed Paşa’ydı. Nehir boyunca ilerleyen Osmanlı askerleri Avusturyalıların terk ettiği Fethislam ve Orşova kalelerini işgal ettiler. Türk gemileri aşağı akıntı yönünde demir attı. Yeniçeriler, levend askerleri, topçu birlikleri karaya çıkıp kaleyi kıyıdan topa tutarak kuşatmaya başladılar. Tuna kapudanı Ali Paşa 60 şaykalık küçük filosunu adanın yakınında nehir üzerinde mevzilendirdi. Kuşatmanın 24. gününde Arnavut Mehmed Paşa, Arnavut piyadeleri bindirilmiş 50 şaykalık küçük bir filoyla ikmal kuvvetleri getirdi. Mehmed Paşa birliklerini nehrin kuzey kıyısı boyunca mevzilendirmiş, Avusturya karargâhını şaşırtarak askerlerini Eflak kıyısına en yakın noktada adanın aşağı ucunda karaya çıkarmıştı. Böylece Avusturyalılar iki Osmanlı kuvveti arasında sıkışıp kalmıştı. Osmanlılar kale surları içinde kuşatılmış olanlara doğrudan doğruya ateş edebiliyorlardı.

Kuşatma yirmi yedi gün sürdü. Avusturya karargâhı zayıflatıldı, ama karargâhı savunanlar silahlarını bırakmaya niyetli değillerdi. Raşid’in

ifadesine göre, Belgrad'ın Türklerin eline geçişi iyice belli oluncaya dek Avusturya askerleri teslim olmamak için direndiler. Avusturyalılar en sonunda kendilerine bölgede bir yer tahsis edilmesini istediler. 24 Ekim 1690'da, haydutları teslim etmeleri şartıyla, Avusturya ve Macar askerlerinin silahlarıyla geri çekilmelerine karar verildi. Sonra Avusturya-Macaristan yönetimi teslim şartlarını kabul etti, askerî birliklerin karar verilen yerlere gemilerle emniyet içinde çekilmesi sağlandı. Adada bırakılan 300 haydutun kafası kesildi. Habsburglar geride 30 havan topu ile cephane, mühimmat bıraktı. Silahdar bu zaferi, "Bütün Tuna bölgesi Müslümanların eline geçti" diyerek anlatır.

Osmanlılar Şans Adası adı verilen ada üzerinde 400 yeniçerinin görevlendirildiği bir karargâh kurdu. Ada komutanına tahkimatın yenilenip onarılması ve kerpiçten büyükçe bir kale inşa edilmesi görevi verildi. İstihkâmın tamamlanması için orduya emir verildi. Ancak, 1691 baharının ilk günlerinde ada ve Demirkapı bölgesi yeniden 5000 Habsburg askerinin eline geçti. Buna rağmen, İmre Tököli'nin birlikleri Habsburg komutanını esir alınca Avusturya-Macaristan yönetimi de geri çekilmeye mecbur kaldı. Ertesi yıl Habsburglar Gladovo ile Orşova'yı alıp adayı da kısa bir süre için ele geçirdiler, ama taşkınlık yüzünden terk etmek zorunda kaldılar. 1699'da Karlofça barış antlaşması ile Bana, Orşova ve Adakale Osmanlı yönetimine bırakıldı.

Sonraki dönemlerde de iki düşman ülke arasındaki satranç oyununun bir parçası haline geldi ada. Sultan II. Mustafa ilkbahar taşkınlığının toprak siperleri tahrip etmesi yüzünden adanın tahkim edilmesi amacıyla 1701'de Temeşvarlı mir-i miran İbrahim Paşa'ya emir gönderdi. Demirkapı'nın güvenliğinden sorumlu girdab ağası Mustafa Çerkez Paşa 1716'da daha sağlam surlar inşa edilmesi için başlatılan çalışmaların teftişiyle görevlendirildi. Bu amaçla 4000 Eflaklı kurulacak yeni şarapollerde taş işçisi olarak çalıştırılmak üzere adaya getirildi.

Çağın askerî dâhisi Savoylu Prens Eugene önderliğinde 1715-1718 yılları arasında Türklere karşı başlatılan Avusturya seferleri 1717'de Avusturyalıların Belgrad'ı fethiyle, Osmanlılar içinse felaketle sonuçlandı.

Vezir Receb Paşa'nın komutasındaki kuvvetler, askerlerin çoğunun darmadağın bir halde Tuna'yı geçip sığındıkları Orşova'ya hızla geri çekilmişlerdi. Öyle ki, kimileri şaykalarla adaya kaçarlarken, kimileri

de kendilerini nehre atmışlardı. Kimileri de Orşova'da yanabilecek her şeyi yakıp adayı terk etmişlerdi. Habsburglar Adakale ile Orşova'ya yeniden hâkim olmuşlardı. 1718'de imzalanan Pasarofça Barış Antlaşması ile Osmanlılar toprakları terk etmek zorunda kaldılar, Banat da tamamıyla Avusturya imparatorluğuna bırakıldı.

Pasarofça antlaşmasından sonra Avusturyalılar adadaki istihkâm işlerine yeniden başlayıp 1737'ye kadar tahkimata devam ettiler. Taş ve tuğladan yapılan yeni bentler ilkbahar aylarındaki nehir taşkınlarına direnecek derecede sağlamdı. Tabyaların kurulmasında, daha önce Belgrad'ı tahkim eden, o dönemdeki inşaat sanatının en yüksek teknolojisini kullanabilen mühendis Nikolas Doxat de Morez görevlendirilmişti. İmparator IV. Karl, Savoy'lu Prens Eugene, Kont Mercy, Wallis adları verilen yeni kale, köşelerinde iç savunmalar için inşa edilmiş dört tabyası olan bir paralelkenar şeklindeydi. Kalenin çevresinde sağlam bir hendek, üstü kapalı bir geçit ve benzeri tahkimat vardı. Sırp kıyısı 1736'da tamamlanmış bir Palanga ile tahkim edilmişti, bu Palangaya IV. Karl'ın karısının adı, St. Elisabeth Palangası adı verilmişti. Almanlar bu Palangaya Elisabeth Schanze, Türkler de Şans-ı Kebir adını vermişlerdi. İki tabya ile mazgallı bir kuleden oluşan bu kale sabahtan akşama kadar adadaki kale askerlerince korunuyordu.

1735 dolaylarında Habsburglarla Osmanlılar arasında yeni bir savaş patlak verdi. Avusturyalıların 1737'de yeni bir sefere başlaması Osmanlıların daha iyi hazırlandıkları ağır bir karşı taarruza geçmesini körüklemişti. Sadrazam Yeğen Mehmed Paşa kalabalık orduyla büyük bir sefer düzenledi. Harekâtın komutanı Vidin muhafızı Serasker İvaz Mehmed Paşa'ydı. Bu âyan, Vidin'i Macar muhalifler için emniyetli bir sığınağa dönüştüren gözüpek bir önder, zeki bir siyasetçiydi. Seraskerin komutası altında 5000 Arnavut, 2000 bostancı askeri ile takviye kuvveti olarak on dört yeniçeri alayı ve beş cebeci ortası vardı. Kars beylerbeyi Tuz Mehmed Paşa yirmi kayığı ve 5000 adamı ile, Tirkala mutasarrıfı Mürtaza Paşa ile kendi oğlu Halil Bey de adamlarıyla Mehmed Paşa'ya katıldılar. Eski Niğbolu müsellimi ile Karaman valisi komutasındaki 4000 kişilik takviye birliğine de aynı güzergâhı takip etme emri verildi.

1737 Kasım'ında Osmanlılar adanın kalesini kuşatmaya başladılar. Küçük filolarıyla Tuna'nın yukarılarına hareket edip Demirkapı altın-

daki iki Avusturya teknesine saldırmışlardı Türkler. Orşova civarında toplanarak bölgedeki köyleri yakıp Adakale ile St. Elizabeth kalesine saldırmışlar, ama bu kalelerin hiçbirini ele geçirememişlerdi. Bu yüzden, Türkler büyük adanın kalesini kuşatmaktan vazgeçip Vidin'e dönmüşlerdi.

1738 Mayıs'ında Osmanlı ordusu Habsburgları gene bozguna uğrattı Orşova kalesini almış, adaya ve St. Elizabeth kalesine de ulaşmıştı. İvaz Mehmed Paşa adanın kalesine saldırmayı tercih etmişti. Adanın savunma hattı nehir üzerindeki seferleri aksatan akıntı boyunca gerilmiş demir zincirler ve dikili kazıklarla kurulan bir savunma ağının yanı sıra sağlam surlar ve tabyalarla da desteklenmişti. Bu durum, Osmanlı birliklerinin ağır top ateşi desteği olmadan karaya çıkmasını imkânsız kılıyordu. Adanın bentleri hem kale surlarıyla hem de kalenin ele geçirilmesini nerdeyse imkânsızlaştıran siperlerle korunuyordu. Bunun üzerine Serasker Paşa kaleyi abluka altına almaya karar vermişti. Ama sonuç vermemişti bu. Osmanlılar gene de durumu lehlerine çevirebilmek için hızla harekete geçtiler. Son bir taarruz düzenleyen serasker kalenin karşı tarafındaki hendekleri geçip ağır topları yerleştirdiği Ali-on dağının zirvesindeki bir tabyaya mevzilendi. Taarruz hemen başlatıldı, kale ağır silahlarla yayılım ateşine tutuldu. Tuz Paşa gözüpek bir hamleyle 2000 yaya askeriyle civardaki küçük bir kale olan Caroli palangasını ele geçirdi. Adakale'nin savunulması tamamıyla adayı ve ada üzerindeki savunma askerlerini koruyan kazamata bırakılmıştı. Yüksek yerlerden kolaylıkla görülebilen ada o sırada tamamıyla Türklerin top ateşi altında kaldı. Adayı savunanlar cepheden amansız bir bombardımanla karşı karşıya kaldılar.

Albay Baron von Kehrenberg komutasındaki yaklaşık 2300 asker arasında Almanlar, Sırlar ve Macar haydutları vardı. Habsburg karar-gâhında Avusturyalılar erzak ve mühimmat bakımından son derece hazırlıklıydı. Sırlar savaşma isteğini kaybetmiş, teslim olmaya niyetlenmişken, Avusturyalılar sonuna kadar direnmeye kararlıydı. Komutan Kehrenberg savunma gücüne çok güveniyor, Osmanlı kuvvetlerini Banat'tan çıkarıp adayı kurtarmaları için bölgeye çok önceden gönderilmiş 40.000 kişilik ordunun bir bölümü olarak Adakale'ye sevk edilen yedi piyade taburunun savunma gücünü artırmasını bekliyordu.

Bu arada Serdar-ı Ekrem Sadrazam Yeğen Mehmed Paşa komutasın-

daki büyük bir Osmanlı ordusu Balkanları geçip Niş'e doğru kuzeybatı yönünde ilerliyordu. Sadrazam mir-i miranı savaş divanında toplayıp Belgrad kuşatmasını ertelemeye, bunun yerine Adakale'ye doğru süratle ilerlemeye karar verdi. Hedefleri Tuna su yolunu açmak, böylece erzakla cephanenin hem gemiyle sevkiyatını, hem de kara yoluyla serbestçe yerine ulaştırılmasını sağlamaktı. Bir sayka filosuna da derhal Vidin'e doğru yol alma emri verildi. İvaz Mehmed Paşa geçici olarak harekât komutanlığından uzaklaştırıldı, yerine Rumeli beylerbeyi vezir Genç Ali Paşa getirildi. Sadrazam Habsburgların ele geçirdiği kışlaları geri almak için askerleri Tuna'nın karşı tarafına geri gönderdi.

Türk kuvvetleri 1738 yazının başlarında en büyük kuşatma silahlarıyla ada önünde toplandılar. Türklerle Tatarlardan oluşan yaklaşık 80.000 kişilik güçlü bir ordu Vidin'e yaklaştı. Habsburglar Adakale'ye sevk ettikleri piyade taburu 12.000 kişilik Osmanlı birliğinin taarruzu karşısında geri çekilmeye zorlandığında bile tehlikeden habersizdiler. Sadrazam Yeğen Mehmed Gladovo'ya varınca orada karargâh kurdu. Asma köprü akıntının karşı tarafına atıldı. Osmanlılar adayı bombalamaya devam ediyorlardı. 13 Haziran'da Sadrazam Habsburg karargâhını kendi isteğiyle teslim olmaya çağırdı. Komutan Kehrenberg bu ültimatomu kabul etmedi. Türkler adadaki mevzileri gece gündüz bombalamaya devam ettiler. Tekmil topları, havanlarıyla cebeci ve topçu askerlerinden kurulu çok kalabalık bir yeniçeri birliği amansız, korkunç bir bombardımana girişti. Karargâh tepeden tırnağa düşmanın yaylım ateşi altında kazamata çekildi. Kuşatmada baskı arttıkça savunma cephesi kötü hava şartları ve hastalıklar yüzünden daha da zayıflatıldı. Karargâhta kazamatın dışında savaşmayı reddeden Arad milislerinden 200 Macar haydut vardı. Tarihçi Suphi, Habsburglu savunma askerlerinden "Ödleri koptu, dehşete düştüler, ama kale surlarının sağlamlığına inandıkları için inat ettiler" diye bahseder.

Ada iki ayı aşkın bir süre boyunca kuşatılıp ağır top ateşine tutulmuştu, buna rağmen direniş devam ediyordu. Sadrazam, komutan Kehrenberg'e ikinci bir ültimatom gönderdi, ama ültimatom yine reddedildi. En sonunda Osmanlılar topyekün taarruza geçmedikçe Adakale'nin teslim olmayacağı sonucuna vardılar. Dolayısıyla, adaya hem kara hem nehir üzerinden eşzamanlı bir harekâtle saldırmaya karar verdiler. Hızlıklar tamamlandı, erzak istiflendi. Yaklaşık yetmiş sayka, 500 çam

kayığı ile büyük sallardan oluşan bir donanma Orşova limanına mevzi-
lendi. Toplam hücum kuvveti 20.000'i aştı. 15.000 dalkılıçtan oluşan
milis kuvvetine kaleye taarruz görevi verildi, ama akıntıya karşı onları
taşıyan kayıklar tehlikeli akıntılara karşı koymak zorundaydı, bu da
açıkça Habsburg ateşine karşı savunmasız bırakacaktı onları. Akıntı yö-
nünde ilerleme ise taarruzun gücünü artıracaktı. Çok sayıda küçük fi-
lo, şaykalarla bunların dışındaki donanma birlikleri önce adayı geçip
akıntıya karşı hemen karaya çekildi, sonra suya indirilip hızla akıntı
yönünde yol aldı. Avusturya karargâhından Türk gemilerine yağdırılan
top ateşine rağmen harekât tasarlandığı gibi yürütüldü. Türk askerleri
adaya saldırıp kaleyi işgal ettiler. Her iki taraf da ağır kayıplar verdi.
Yaklaşık 2300 kişilik Habsburg karargâhındaki asker sayısı 1030'a düş-
tü. Kale surları yıkıldı, siperler çökertilip savunma gücünden yoksun
bırakıldı. 13 Ağustos 1738'de Habsburglar teslim oldu. 15 Ağustos'ta
kalenin anahtarı sadrazama gönderildi, cebecilerle topçulardan kurulu
yenicheri ordusu bütün kapılara, topraklarla mühimmata el koydu.

Teslim belgesi bütün savaş esirlerinin mübadelesini şart koşuyordu.
Adakale'yle Elisabeth kalesi içinde kalan Avusturyalılar için Belgrad'a
geçiş tezkeresi çıkarıldı; Avusturya belgeleri bulunan tüccarlar eşyala-
rıyla birlikte Adakale'den ayrıldılar. Osmanlı tebaası ise gemilerle yurt-
larına dönmek zorunda kaldı; Türk subayları da muhafız kayıklarıyla
yarahlılara eşlik etti.

Avusturya karargâhı adayı terk ettikten sonra sadrazamla maiyetin-
deki Osmanlı ileri gelenleri fırkatarlarla adaya çıkmışlardı. Suphi bu
görmekli tören alayını efsanevî bir masal gibi anlatır. Suda girdapların
yılan gibi kıvrılan kollarıyla kuşatılan bu eşsiz kale harikulade güzellik-
teki takımyıldızları arasında gökyüzünde parlayan kızoğlankız bir ba-
kire imiş... Yıldızlar "dört unsur"la gökkuşağında mutlu bir şekilde bu-
luşunca sultanla nişanlamışlar kaleyi... Sadrazamın alnına yazılıymış
kalenin ürkek güzelliğini gören ilk kişi olmak; bu uğurda can veren as-
kerlerin ise cennetteki kısmetiymiş bu kız...

Adaya ayak basan sadrazam adanın savunma hatlarını teftiş edip tah-
kimatın onarılması için emir verdi, Fransisken manastırının da camiye
çevrilmesini emretti. O günden sonra adanın kalesi de Vidin valisine
bağlı, hem Adakale'den hem de Fethislam'dan sorumlu bir muhafız ko-
mutasındaki bir "muhafıza"ya bırakıldı. Fethislam muhafızı Bekir Bey

mir-i miran mevkiine yükseltildi, kale muhafızlığına ve komutanlığına getirildi. Ada o günden sonra Adakale diye anıldı.

Osmanlıların 1738-1739 seferleri Vidin’de mevzilenen bütün donanmaya Tuna yolunu açtı. Belgrad yeniden Türklerin eline geçti, Tuna savunma hattı da tamamıyla yenilendi. 1739 Belgrad Antlaşması’yla da savaşlar sona erdi. Adanın kalesi Adakale ile St. Elisabeth kalesi Osmanlı yönetimine girdi.

1788’de Sadrazam Koca Yusuf Paşa’nın Mareşal Laudon komutasındaki Habsburg ordusuna karşı sefere çıkmasıyla ada için yeni bir mücadele başladı; ada bu sefer de Osmanlı donanması için bir nehir üssü görevi gördü. Serdar-ı Ekrem Orşova ile Tekiye arasında dubalar üzerinde bir köprü inşa etti, böylece “büyük adanın kalesini” takviye etti. 1789’da Avusturyalıların başlattığı yeni bir kuşatma Belgrad’ın ele geçirilmesi ve imparatorluğun adayı işgaliyle son buldu. İmparator I. Joseph, Mareşal Laudon’a adanın savunma hatlarını güçlendirme emri verdi. Avusturya ile Osmanlılar bütün anlaşmazlıklara ve mücadelelere son vererek 1791’de bir barış antlaşması imzaladılar; Adakale yeniden Osmanlıların eline geçti.

Ayaklanma Yılları

Sonraki dönemlerde bölgede isyan rüzgârları esmeye başladı. Adakale sık sık, adada gizlenen ve Tuna’nın her iki kıyısında birden faaliyet gösteren isyancıların eline geçti. Nehrin savunma düzeninde düğüm noktası olmaktan çıkan ada haydutlarla nehir korsanlarının barınağı, siyasî mültecilerin de sığınağı haline geldi. Ondokuzuncu yüzyılın ilk yıllarında haydut ve eşkiya tayfaları Tuna’nın kuzey ve güney kıyılarını yakıp yıktılar. Kalelerin komutanları yağmacı çetelere karşı sıkı tedbirler alınmasını emrettiler. Romenlerin “adalii” dedikleri adalılar Romen bölgelerini yakıp yıkarak yağmalayan, Balkanlı asi âyanlarla bağlantıları olan haydutlar ile büyükbaş hayvan hırsızlarıydı. Bu haydutlar halk kahramanı asi Vidin Paşası Osman Pazvantoglu’nun emrindeki pazvancı ve kırcalı çeteleriyle birlikte hareket ediyorlardı. Adalılar ya Pazvantoglu’nun Romen toprakları üzerine düzenlediği akınlara katılıyor, ya da kendi yağma, yakıp yıkma usûllerine göre evler yakıyor, adaya gelip gidenler için tehlike yaratıyorlardı.

1806-1812 Rus-Türk savaşı sırasında kalabalık sözde “Türk pandur-

ları” denilen birliklerle “Moskovalı pandurları” bölgede eylem halindeydi. Bunlar Tuna’nın iki kıyısı arasındaki olağan gidiş gelişler sırasında ağır zararlara yol açan bağımsız çetelerdi. 1810’da binbaşı Redrikov komutasındaki bir Rus taburu ile Tudor Vladimiresku’nun milis birliklerinden kurulu düzenli bir panduri taburu adayı işgal etti.

1805-1814 yılları arasında, Fethislam ve Adakale’nin muhafızı Receb Ağa bölgedeki çalkantılı olayların ortasında başına buyruk bir adam olarak hareket etmeye başladı. 1810’da Receb Ağa rakip âyanlara karşı silahlanarak ayaklandı, Vidin’de Osman Pazvantoğlu’nun halefi olan Molla Ağa’ya karşı başlattığı silahlı çatışmayı körükledi. Bu çatışma taraflar arasında uzlaşmayla sonuçlandı. Receb Ağa’nın isyanına kardeşleri Salih, Adem, Bekir de katıldı. Receb’in emrinde pandurlar ile “adallı”lardan oluşan küçük bir ordu vardı. Bu küçük ordunun bir bölümü firar edip Romen devrimci Tudor Viladimiresku’nun pandur milis birliklerine katıldı. Receb’in komutasında kalan askerler Romen kıyısındaki bütün bölgeleri yakıp yıkan, emlak ve arazi sahibi boyarlarla tüccarları esir alan, yolcuları soyup Orşova-Bükreş arasındaki yolları tekinsiz hale getiren korkusuz eşkiyalarla büyükbaş hayvan hırsızlarıydı.

Vidinli Hafız Ali Paşa ile Belgradlı Süleyman Paşa Receb Ağa’yı deirmeye karar verdiler. Ali Paşa 600 neferden kurulu küçük bir birlikle Fethislam önlerinde mevzilenip adaya gözdağı verdi. Oysa müstahkem ada hâlâ isyancıların elindeydi. Yeniçerilerin peşine düştükleri Receb Ağa sonunda yakalandı, 1814 yılının sonunda da idam edildi. Kardeşi Salih Adakale’ye kaçmayı başarıp adayı hâkimiyeti altına aldı ve kendini muhafız ilan etti. 1815’te Salih adalı çetesiyle birlikte ihtiyaçları olan erzakı toplamak için Romen topraklarına girdi. Adalı çetesi bir kere daha Eflâk’ta bazı yerleri işgal edip evleri, civardaki malı mülkü yakıp yıktı, gezici tüccarlara saldırdı. Vidinli Ali Paşa bölgede huzurun ve istikrarın yeniden sağlanması için gitgide artan bir baskı altındaydı. Bu baskının etkisiyle isyana karşı sıkı tedbirler alıp adaya saldırmaya karar verdi. Receb’in kardeşleri yenilgiye uğratılıp teslim olmaya zorlandılar. Ama talihin cilvesiyle çıkan iki resmî fermanla ayaklanma suçları affedildi. Kardeşler o dönemde Sırbistan’da barışın sağlanmasından sorumlu Veli Paşa’nın çıkardığı afla kayıtsız şartsız serbest bırakıldı.

Sırbistan 1829’da imzalanan Edirne Antlaşması’yla özerklik kazandı. Gene aynı antlaşmayla Osmanlı imparatorluğu yüzyıllardır Türk hâki-

miyetinde olan Tuna üzerindeki kaleleri Romen beyliklerine iade etti. Osmanlı devleti bölgedeki hâkimiyetini ve hükümranlığını kısıtlayan serbest ticaret ve Tuna üzerinden serbest geçiş hakkını tanıdı. 1850'de Osmanlılar Sırbistan'ın özerkliğini tanıdı, 1867'de de Sırp kalelerinden karargâhlarını çekti. Prens III. Mihailo Obrenoviç çok kısa bir süre için ada üzerindeki birkaç tabyayı ele geçirdi. 1868'de St. Elisabeth kalesi yerle bir edilirken, Osmanlı hâkimiyetindeki Adakale kalesi bu saldırılardan zarar görmedi.

Avrupa'daki 1848 devrimi döneminde ada sürgünlerin geçiş noktası haline geldi. Devrim Eflak'ta başarıya ulaşamayınca Fuat Efendi'nin emri üzerine devrim önderlerinden birkaçı tutuklandı, kayıklarla Adakale'ye götürülüp bir süre burada tutulduktan sonra da Osmanlı topraklarına sürgüne gönderildi. 1849'da Macar devrim hareketi başarılı olamayp milliyetçi Macar hareketinin önderi ıslahatçı Layoş Kossouth yenilince Türklere teslim olduğu Adakale'ye getirildi, önce Vidin'e, oradan da Türkiye'ye götürüldü.

Antlaşmalar ve Müzakereler

Ondokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında imzalanan antlaşmalar adanın durumunu değiştirdi. 1856'daki Paris Kongresi nehir seferlerini ve ilgili devletlerin haklarını düzenlemek için kurulan uluslararası bir kurulu aşağı Tuna havzasında görevlendirdi. Üç komşu ülkenin kesişme noktasında olması adanın Avusturya-Macaristan imparatorluğu, Sırbistan ve Beylikler'den hangisine verilmesi gerektiği kararının alınmasını zorlaştırdı. 1878'de Ayastefanos müzakereleri Türklerin Adakale'yi boşaltmasını şart koşuyordu, ama bu şart yerine getirilmedi. En sonunda, 1878 Berlin Kongresi Ayastefanos Antlaşması'nı gözden geçirdi ve aşağı Tuna bölgesinin askersizleştirilmesini şart koştu. Adakale sorunu tamamiyle unutuldu.

Berlin Kongresi'nden kısa bir süre önce, ada Avusturya kuvvetlerince işgal edildi. Bundan sonra, ada Avusturya-Macaristan'ın himayesinde, Osmanlı devletini temsil eden ortak yönetime bırakıldı. Adakale'nin Türk komutanı adayı terk etti, Osmanlı tebaası da Avusturya-Macaristan yetkililerinin himayesine bırakıldı. Anlaşma kâğıt üzerinde adanın Türk toprağı olduğunu, müslüman ahalinin de sultanın tebaası sayılmasını öngörüyordu. Bab-ı Ali hükümeti Adakale'nin yönetim bakı-

mından durumunu değiştirdi, böylece bir “muhafıza” olan ada İstanbul’dan atanan bir müdürün yönettiği bir nahiyeye dönüştürüldü. Köy halkınca seçilen, dört üyesi bulunan “meclis-i idare” adlı bir divan ada müdürüne yönetim işlerinde yardımcı olacaktı. Osmanlı hükümetince atanan ve aylığa bağlanan öteki memurlar imam, müezzin, hoca ve muallimdi. Asayiş sağlamakla görevlendirilen iki yahut dört zaptiyenin adada karargâhı bulunuyor, bu zaptiyelerin aylıkları da İstanbul’dan ödeniyordu. Avusturyalı nöbetçi askerlerce korunuyordu ada.

İki hükümet ada Osmanlı yönetimindeyken halka tanınan haklara dayanarak Adalılara verilecek ayrıcalıklar üzerinde anlaşmaya vardı. Adalıların gümrük vergisi ödemeden her çeşit ticarî malı ithal etmesine izin verildi. Böylece ada halkı Romen ve Sırp kıyılarındaki pazarlarda ürünlerini satabilecekti. Avcı tüfekleri dışındaki silahların adaya sokulmasına izin verilmedi. Ada halkının Türk meclisine mebus seçme hakkı vardı. Müdür Viyana’daki elçilik aracılığıyla Türk hükümetiyle haberleşiyordu, Orşova’daki Osmanlı konsolosu ve Tuna’nın Romen kıyısındaki şehirlerde bulunan konsolosluklar ile de irtibat kuruyordu. Müslüman halk arasındaki suçlara ve anlaşmazlıklara bir kadının başında bulunduğu yerel bir mahkemede bakılıyordu. Yerel davalarda müdürün ya da naibin de hüküm yetkisi vardı. Yabancı tebaayı bağlayan davalarda, yargılama yetkisinin mahkeme reisine verildiği Orşova’daki bir karma mahkemeye başvurulurdu.

1885’te açık karargâh olarak ilan edilen adaya ziyaretçiler girebiliyordu. Yeni kurallara göre Bab-ı Ali hükümetinin hâkimiyeti azaldı, Avusturya işgal kuvvetleri ile adanın Türk halkı arasında sık sık gerginlikler başgösterdi. Gelgelelim, Türk yetkilisi aşırı derecede ihtiyatlı bir davranışla işgal kuvvetlerinin tehditleri karşısında sustu. Dolayısıyla, adanın siyasî durumu kararsızlık ve belirsizlik içinde kaldı. Her iki taraf da birtakım çatışma sinyalleri veriyordu. Demirkapı’da inşa edilmekte olan kanal 1896’da açılınca, Berlin Kongresi’nde varılan anlaşmayı imzalayanlar Tuna üzerinde bir vapur yolculuğuna davet edildi. Adanın önüne resmen Avusturya-Macaristan bayrağı çekildi. Öte yandan, yüzyılın sonlarında çıkan Türk haritaları ile yıllıklar Adakale’yi Türk vatanının bir adası olarak göstermeye devam ediyordu.

1900’e gelindiğinde, vergi muafiyeti ve veraset kanunu konusundaki eski ayrıcalıklar artık Avusturyalılarca tanınmıyordu. Zamanla, Türk

yöneticilerinin gelir artırma amaçlı vergi toplaması engellendi. Macar ve Romen sınır görevlileri ada tüccarları ile bayilerden ürünleri ve malları için daha yüksek gümrük vergisi istemeye başladılar. Her şeyden önemlisi, hükümet görevlilerin ücretleri ile emekli aylıklarını zamanında ödemeyi aksatıyordu.

Ada artık stratejik önemini yitirmişti, ama yıkıcı faaliyetler için bir gözetleme karakolu olarak yeni bir işlev kazanmıştı. Bulgar ve Makedonyalı komitacıların faaliyetleri adadaki Türk yetkililerince örgütlenen gözetim yeri ile buna bağlı olarak Orşova'da kurulan bir casusluk şebekesince izleniyordu. Bu örgütler şüpheli kişilerle adada saklanıp daha sonra komitacılarca Tuna üzerindeki Bulgar müstahkem mevkillere silah götürülmesi gibi yıkıcı faaliyetleri düzenli olarak bildiriyorlardı.

1913'te Adakale komitat Krasso-Szereny'nin başında bulunduğu Macar yönetimine bırakıldı. Bu durum Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar sürdü. Avusturya-Macaristan monarşisinin çökmesinden sonra Macaristan'daki siyasî karışıklık ve iç kargaşa Macar devletinin dağılmasına yol açarak bir dizi antlaşmayla üzerinde anlaşılan barış kararlarını geciktirdi. 1918'de Romen askerleri adayı ve Orşova'yı işgal etti. Bütün bunlara rağmen, adanın durumu hâlâ kesin olarak belirlenememişti.

Adanın Romanya'ya İlhakı

1920'de imzalanan Trianon Antlaşması'yla Macaristan toprak vermek ve o bölgede yaşayan halkı terk etmek zorunda kaldı. Romanya Banat'ın büyük bir bölümünü ve Transilvanya'nın tamamını aldı. Bu antlaşmayla adanın da Romanya'ya verilmesi kararlaştırıldı. Ancak, Adakale sorunu ciddi olarak tartışılmadı, alınan karar da uygulanmadı. 1922-1923 yıllarındaki Lozan Konferansı ve Antlaşması'ndan sonra sürdürülen müzakerelerde Adakale sorununun ele alınmasıyla adanın resmen Romanya'ya ilhaka karar verildi. Türk hükümetinin temsilcisi ve müzakerecisi usta bir diplomat olan İsmet İnönü'ydü. Lozan'da alınan karardan sonra, kararın uygulanması için Türkiye ile Romanya arasındaki siyasî müzakereler sürdürüldü. 24 Temmuz 1925'te Başbakan İsmet İnönü'nün imzaladığı antlaşmayla, Lozan Antlaşması'na uygun olarak Adakale Romanya'ya verildi. 1923'te Adakale'nin son müdürü Firuz Bey olmuştu.

Yeni durum bazı küçük değişikliklere yol açtı. Türk nüfusu ile az sayıdaki yabancı adada kalıp eskisi gibi yaşamaya devam ettiler. Romen devleti bir teğmenin komutası altında Tuna'nın iki kıyısını tutan bir sınır muhafızları karakolu ile temsil ediliyordu. Köyde Romen hükümetine bağlı bir naib, yöredeki müslüman okulunda Türkçe öğreten bir hoca, bir imam, bir de müezzin vardı. Yöredeki kayıkların yanı sıra düzenli vapur seferleri hizmeti ile özel motorlu tekneler ada civarındaki nehir trafiğini artırdı. Aşağı Tuna bölgesinin tarihinde uzun bir geleneği olan kaçakçılık yerlilerce zekice örgütlenip Romen sınır muhafızlarıncı da teşvik edilince gelişmesini sürdürdü. Bu faaliyet nehrin iki kıyısındaki bağlantılarla aşağı ve yukarı yönde seyreden uluslararası vapurları da içine alarak genişledi.

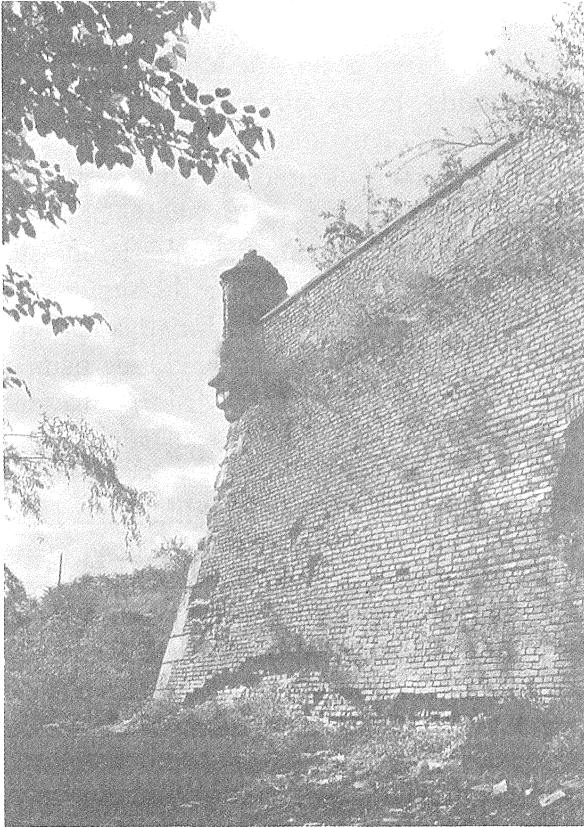
Ada, vapurlarla Orşova'ya giden turistleri çeken küçük bir şark cennetinin tablo gibi güzel manzarasını kaybetmedi. Askerlik hizmetinin adalılar için de mecburî hale geldiği 1938 yılına kadar orduya hizmet ada halkı için mecburî değildi. İkinci Dünya Savaşı sırasında Tuna üzerindeki seferler Almanların gözetimi altındaydı, o yıllarda ada adeta gizli kaldı, dış dünyaya nerdeyse kapatıldı.

Müttefiklerin Nazi Almanya'sı karşısındaki zaferi Balkan ülkelerinde köklü değişikliklere yol açtı. Kızıldordu doğu Avrupa'yı ele geçirdi, Sovyetler Birliği de işgal edilen ülkelerde hâkimiyet kurdu. Sovyetler Birliği'nin önderliğindeki doğu blokunun bağımlı bir ülkesi haline gelen Romanya'da komünist parti iş başına geldi. 1948'de Mareşal Tito Moskova'yla bağları kopardı, Yugoslavya'nın Sovyet Bloku'ndan bağımsızlığını ilan etti. Böylece, Sovyetler'e bağlı Romen komünist hükümetle Yugoslavya arasına düşmanlık girdi. Yugoslavya ile Romanya arasındaki sınırda gerginlikler çıktı. Romanya'nın Banat bölgesinden gelen çok sayıda Sırp evini barkını geride bırakıp Yugoslavya'ya göçe zorlandı. Sonraki on yıl içinde, Romen hükümeti Adakale'yi ziyaretçilere resmen kapalı bir ada ilan etti. Yugoslavya ile Romanya karşılıklı siyasi görüş farklılıklarını uzlaştıırıp yeniden dostane ilişkiler kurduktan sonra Demirkapı'da bütün bölgeye hidroelektrik enerji sağlayacak bir baraj inşa etmeye karar verdiler.

Romen hükümeti Adakale nüfusunu Turnu Severin'in aşağısında akıntı yönündeki açık meralarla ile daha küçük ıssız bir ada olan Şimi-an adasına nakletme niyetindeydi. Bu yeni mekânda bir açık hava mü-

zezi kurulması tasarlandı. Ada'nın kalesi eski mimarisiyle orada böylelikle yeniden aslına uygun bir biçimde yaratılacaktı. 1963'te arkeolog C. S. Nicolaescu-Plopsor bölgede turizmi canlandırmak için arkeolojik bir külliye inşa etme amacıyla Şimian adasındaki kale yapılarının sökülüp yeniden bir araya getirilmesi işlerini yönetti. Tarihi Adakale kalesinin yeniden inşa edilmesi tasarısı geçici olarak durdurulduğunda inşaat işi tamamlanmak üzereydi.

1968'te yaklaşık 600 kişinin yaşadığı ada boşaltıldı. Ada halkı Şimian adası'na göç etmeyi kabul etmedi, başka yerlerde yaşamayı tercih etti. Kimileri Dobruca'ya, kimileri güney Romanya'ya, birçoğu da Türkiye'ye göç etti. Orşova yakınındaki Gura Văii noktasındaki Demirkapı'da inşa edilmekte olan hidroelektrik barajı 1970'te tamamlandı. Su altında kalan Adakale Tuna nehrinin derinliklerine gömüldü.

Kale duvarı, 1950

ETNOGRAFYA

Geçmişin İzleri

Adakale kalesinin kalıntıları, küçük sabit nüfusuyla ardında iz bırakmayan, dünyadan kopuk bir Türk yerleşim bölgesi olarak kalan ada üzerinde yüzyıllar boyunca zamana ve felaketlere rağmen yok olmadı. Kúnos ondokuzuncu yüzyılın sonuna doğru adayı ziyaret ettiğinde taş ve tuğlayla inşa edilmiş, metruk kalenin yıkık toprak bentleri gözle görülür bir biçimde geçmişi hatırlatıyordu. Kúnos “birinci kat” denen iç kale ile “ikinci kat” denen dış kale olmak üzere iki kısımdan oluşan bir paralelkenar şeklindeki kalenin mimarisini tasvir etmiştir. İç kalede dört müstahkem kapı, dış kalede ise “tabya” adlı altı kapı vardı. Baş tabya komutanlık binasının karşısında bulunuyordu. Sırp sınırının karşısındaki müstahkem kapıya “koltuk tabyası” denirdi; güney uçta da “kızıl tabya” vardı; tamamıyla yıkılmış olan “aynalı tabyası” da onun karşındaydı. O dönemde hâlâ ayakta duran gözetleme kulesinin yeri eski askerî talimhaneydi; onun yanında “konak tabyası” vardı; uç tabyalara “ibrikli tabya” ve “manda tabyası” deniyordu.

Adanın son günlerine kadar köyün tuğla kerpiç karışımı evleri eski kalenin kapıları, çalılar arasında kıvrıla kıvrıla uzanan çökmüş hendeklerle tüneller ve kır çiçekleriyle kaplı yollarla tam bir zıtlık içindeydi. Caminin yanında Miskin Baba’nın küçük bir türbesi vardı. Büyük saygı gören bu dervişin türbesi, civardaki müslümanlarla hristiyanları çeken gözde bir ziyaret yeri idi. Miskin Baba’nın hayatı hakkında hemen hemen hiçbir şey bilinmiyordu. Yerel geleneğe göre Miskin Baba çok uzak bir ülkeden, herhalde Türkistan’dan gelen ulu bir kişiydi, yeniçerilerle birlikte adaya gelmiş bir bektâşî dervîşi de olabilirdi. Türbenin yanındaki yaşlı ağaç insanların Miskin Baba’ya olan bağlılıklarının şahidiydi. İster müslüman olsun, ister hristiyan, Baba’dan bir dileği olanlarla bu türbenin ziyaretçileri ermişin ruhuna, ağaç dallarına renk renk kâğıt, bez parçaları bağlarlardı.

Aşağı Tuna bölgesindeki yeniçeri askerî varlığı bektâşî inançlarının nehrin iki kıyısında ve Balkanlar’da bölgenin nüfus yapısı karışık halkı üzerinde o zamana kadar kalıcı bir etki bırakmasını sağlamıştı. Adada kurulan yeniçeri karargâhlarının geçmişine kadar uzanan bektâşîliğin

ibadet öğeleri adanın manevî kültüründe de belirgin biçimde kendini hissettirmeye devam etmiştir.

Nüfus ve Etnik Yapı

Eldeki belgelere göre adanın tam olarak hangi tarihte iskân edilme-ye başladığı bilinmiyor. Bazı kaynaklar adanın ilk sakinlerinin karışık bir etnik yapıda olduğu fikrini uyandırır. Onyedinci yüzyılda adada geçici olarak küçük bir Sefarad cemaati oluştu; bu cemaat İspanya'dan gelen büyük bir Yahudi cemaatinin uzun zamandır yaşadığı Vidin'in sinagoguna adak niyetine bağış göndermiş olmasıyla tanınıyordu. Göçebe çingene topluluklarının da kalıcı bir varlık göstermeden nehri geçtiği gözlenmişti. Her ne kadar Romen balıkçıları etraftaki dalyanlardan ağlarını toplamak için ara sıra nehrin aşağısındaki ıssız adalara kadar gitmişlerse de, adaya yerleşmemişlerdir Romenler.

Ada asıl Osmanlı unvanını bir yerleşim alanı olarak değil, bir askerî gözetleme karakolu olarak kazandı. Zamanla yardıma muhtaç kimseler, aileler ve gezici kesimlerden oluşan küçük bir cemaat askerî birliklerin bulunduğu tarafa yerleşti. Eski mezarlıkta bulunan, 1700'lerden kalma az sayıdaki Türk mezar taşı o dönemde adadaki Türk varlığının son derece istikrarlı olduğunu gösteriyor.

İlk Türk nüfusunun yapısı adada kalan az sayıdaki askerle, bütünüyle etnik bir nitelik taşıyan Tuna vilayetinden gelen göçmenlerden oluşuyordu. Adakale halkı kendi etnik kökenini koruyup Balkan milletlerinin ortasında kimliğini kaybetmeden kalan bir yerleşim bölgesi kurdu.

1718'de Avusturya'nın bölgeyi işgaliyle birlikte, bazı Alman zanaatkarlar Banat'a yönelip aşağı Tuna'ya geldiler. Adakale'nin Habsburgların elinde olduğu dönemde, hancılar, perakendeciler, fırıncılar ve inşaat işçilerinden oluşan bir topluluk adanın doğu ucunda küçük bir sivil yerleşim bölgesi kurdu. 1737'de asma köprüyle kuzey Sırp kıyısına bağlanan Brückamt'ta yaşayan yaklaşık 20 Alman ailesi vardı. Yerleşilen bölgede geniş bir nakliye ve ulaşım şebekesi kurulmuştu. Küçük bir cemaati olan bir Fransisken manastırı bir süreliğine göçmen ailelerine hizmet verdi. Avusturyalılar 1738'de yenilince, Alman tüccarlar bütün malları mülkleriyle adayı terk etmek zorunda kaldılar.

Zamanla Türk nüfusu yaklaşık 500 kişilik kalıcı bir cemaate dönüşerek birbirine kenetlenmiş daha istikrarlı bir toplum haline geldi. Ada-

lıların komşularıyla ilişkileri de nerdeyse aralıksız sürüp gitti. Osmanlı imparatorluğunun son döneminin çalkantılı olayları faaliyetlerinden şüphelenilen Osmanlı tebaasındaki değişik Balkan milletlerinden tüccarları, kaçakları adaya sürükledi. Çoğu Bulgar ve Sırp olan bu insanların pek azı ile birkaç Avusturyalı tüccar adada kaldı. Askerî işgallerin ardı arkası kesilmese de nüfus yapısı etnik yönden Türk kaldı, adanın tahliyesinden önceki Türk nüfusu son resmî istatistiklere göre 640'i geçmiyordu.

Adanın Türk halkı genellikle ya Türklerle evleniyor ya da gelinleriyle damatlarını istikrarlı bir Türk cemaatinin yaşadığı Vidin ve Rusçuk bölgelerine kadar gidip Bulgaristan'dan seçiyorlardı. Orşova bölgesinden bir kız bulup adaya getirmek de mümkündü. Genellikle evlilikler tekeşli olur, ikinci bir kadın nadiren eve getirilir, ama çoğu kere de bir süre sonra evden gönderilirdi.

Ada halkının komşularıyla, özellikle de Romenler ve Sırplarla ilişkileri yüzyıllarca istikrarlı bir şekilde sürdü. Eflak'ın Tuna kıyısındaki beldelerinde Türk konsoloslukları ve onların temsilcileri ile resmî siyasi ve iktisadi ilişkiler kuruldu. Ada müdürü Viyana'da görevlendirilen Türk büyükelçisi aracılığıyla Osmanlı hükûmetine dilekleri iletmek amacıyla raporlar gönderdi.

Nüfus artışı yıllarca düşük bir yükseliş gösterdi. Bunun nedenlerinden biri çocuk nüfusunu nerdeyse yok eden kızamık, çiçek, hattâ kolera salgınlarıydı. Adada hekim yoktu, hastalıklardan aşıyla korunma yöntemi de düzenli bir biçimde uygulanmıyordu. Kolera salgını yetişkin nüfusu da etkiledi. Nemli iklim, düzenli bir sağlık hizmeti verilememesi, sağlığa uygun bir biçimde yaşama şartlarının olmaması verem vak'alarının yaygınlaşmasına yol açtı. Bir başka etmen de büyük tahribata yol açan mevsimlik nehir taşkınları ile kışların sert geçmesiydi. Havadaki nem oranı öylesine yüksekti ki tuz sıvıya dönüşüyor, evlerin duvarları küfle kaplanıyordu. Kışın nehir sık sık buz tutardı, ada en az bir ay boyunca dış dünyadan tamamıyla uzaklaşırdı. İlkbaharda sular yükselince adanın bazı bölümlerini sel basardı.

Kúnos "küçük bir cumhuriyet"in insanları gibi mutluluk içinde yaşayan halkıyla adayı bir cennet gibi tasvir eder. Buna karşılık, resmî belgelerde anlatılan ada hayatına ilişkin gerçekler ise ada halkının yüzyılın sonundaki hayatının daha farklı bir tablosunu çizer. Yerli halkın

gündelik hayatı siyasî istikrarsızlık ve belirsizlik ortamından zarar gördü. 1878'de kurulan Avusturya-Macaristan ve Osmanlı ortak yönetimi Avusturya yetkilileri ile halk arasında gerginliğe yol açtı. Merkezî Osmanlı yönetimi zayıflayınca ada halkının çıkarlarını korumak için kararlı bir tavır takınmadı. Örneğin, halk adanın boşaltılacağı haberlerinin yayılması ve benzeri söylentiler yüzünden endişeye kapılıyordu. Bu durumda sesini yükselten ada halkı Viyana'daki Türk elçiliğinin başka bir yere taşınmamasını, nakil durumunda ise terk ettikleri mallarıyla mülklerinin tazmin edilmesini talep etti. 1901'de bir Romen-Macar komisyonunun Adakale'nin Macaristan'a ilhakına karar vermek için adaya geleceği söylentisi yayıldı. Bu haber Osmanlı hükûmetinden sağlam güvenceler elde edemeyen ada halkı arasında endişe yarattı. 1905 dolaylarında, tahliyeden ve siyasî istikrarsızlıktan korkan pek çok adalı Adana bölgesine göç etti.

Tarihinde siyasî ve toplumsal zorluklara direnen ada, içinde bulunduğu olumsuz şartlara katlanarak etnik kimliğini korumayı sürdürdü, dış dünyadan kopuk bir Türk yerleşim bölgesi olarak kaldı. Adakale'deki Türk topluluğunun nüfusu, adanın coğrafi ve etnik açıdan yalnız kalmasının ve adadaki çetin doğa şartlarının bir sonucu olarak üç yüzyılı aşkın bir süre boyunca hep 500-600 arasında değişti.

Meslekler ve Yaşama Biçimleri

Adakale erkeklerinin geleneksel uğraşı kayıkçılık ve balıkçılıktı. Yerli halkın kullandığı kayık türü karpuz kıçlı Türk kayığıydı. Kayığı ya iki kürekle tek bir kişi ya da ikişer kürekle iki kişi çekerdi, bu tür dört kürekli kayıklara "ikiçifte" denirdi. Kayıkta sekiz kişilik oturma yeri vardı. Nehir balık bakımından zengindi. Adanın Tuna'nın kuzey ve güney boylarındaki komşu bölgelere bağlantısı kayıklarla sağlanıyordu. Adada bunların dışında kullanılan başka taşıt yoktu. Ev işlerinde kullanılmak amacıyla adaya getirilen atların sayısı çok azdı.

Ada halkı iş imkânlarının azlığı yüzünden iş bulmak için başka yerlere giderdi. Birçok erkek Orşova'daki iskelelerde hamallıkla, nehirdeki vapurlarda işçi yahut kahveci olarak çalışarak geçimini sağlıyordu. Kimileri de vapurları Demirkapı geçidinden geçirmek için ücretle tutulan hünerli kılavuz kaptanlardı. Ada halkı arasında dükkân işleten az sayıda esnaf ile perakendeci ve çeşit çeşit Türk tatlıları imal eden bir

düzineyi aşkın şekerçi vardı. Adadaki yetenekli zanaatkârların, terzilerin, ayakkabı tamircilerinin, marangozların sayısı da azdı. Köylülerin kimisi yetiştirdiği mahsulü satmak için civardaki pazarlara gider, kimileri de Tuna çevresindeki beldelerde Adakale şekerlemelerini sokak sokak gezerek satarlardı.

Gündelik işlerin dışında, kaçakçılık aşağı Tuna bölgesinin geleneğinde bulunduğundan yerli halk için kazançlı bir işti. Nehrin her iki kıyısındaki hemen hemen bütün kasabalarda ve köylerde kaçakçılık yaygındı. Her köyde faaliyetin tamamını tehlikelere karşı örgütlendirip adanın belli bir kesimini elinde tutan bir baş kaçakçı vardı.

Adakale'nin balıkçılarıyla kayıkçıları daha çok tütün, içki, şeker, tuz gibi malların, az miktarda da çeşitli özel kalemlerdeki malların kaçakçılığıyla uğraşıyordu. Malların küçük bir bölümü adaya getiriliyor, en büyük parça ise Orşova ile Gladovo'daki müşterilere gönderiliyordu. Adanın kaçakçılık için elverişli bir ortamı vardı, kaçakçılar çarçabuk işlerini görüp sırı kadem basabiliyorlardı. Mallar kıyı boyunca kazıklara bağlanmış kayıklarda yahut eski kalenin dehlizlerinde saklandığı için kolaylıkla adaya getirilebiliyordu. Sazlar ve dallarla üstü örtülen kaçak mallar zaptiyelerin, gümrük memurlarının dikkatinden kaçardı. Kayıkçılar, mallarını taşıyıp dağıtmak için gecenin karanlığında Tuna'nın kuzey ve güney kıyıları ile ada arasında mekik dokurdu. Tütün bir makineyle el altından işlenip sigara imal edilebildiği için tütün kaçakçılığı özellikle kazançlıydı.

Kaçakçılar öyle becerikli ve zekiydiler ki başlarından geçen olaylar halka ilham verirdi. Bu konuda ağızdan ağza dolaşan, inanılması güç pek çok hikâye anlatılmıştır. Bir ara yetkililer ada halkının nehrin altında mallarını adadan karaya gizlice taşıyabilecekleri bir tünel açmış olmalarından bile şüphelenmişlerdi. Kaçakçılık hikâyeleri halk arasında anlatıla dursun, kaçakçılık işi kayıklarla büyümeye devam etti, sonra da Tuna üzerinde seyreden yabancı vapurlarda çalışan gizli şebekelere kadar genişledi.

Adakale halkı Osmanlı imparatorluğu tebaası olarak tarih boyunca özel ayrıcalıklardan yararlandı. Osmanlı yönetimi 1878'de Türk ve Avusturya-Macaristan yetkilileri arasında imzalanan bir resmî anlaşma ile ada halkına vergi muafiyeti sağladı. Adalılara gümrük vergisi ödemeden, istedikleri kadar mal ithal etme hakkı tanındı. Adalıların Orşova li-

manında çeşitli ürünleri satma hakları da vardı. Ancak, her iki taraf da sonraki yıllarda gümrük mevzuatına tam olarak uymadı. 1899'da adalılar Gladova piyasasında ticarî çıkarlarına dokunan, Macar sınır görevlerinin talep ettiği daha yüksek yeni gümrük vergilerinden şikâyetle başladılar. Türk perakendeciler Vârciorova'ya mal götürmekten Romen sınır muhafızlarınca alıkonmaktan, 1906'da da Orşova pazarına götürülen meyve ve hediyelik eşya üzerindeki, Macar yetkililerince artırılan gümrük vergilerinden şikâyetçiydiler. Bunlardan başka adalıların seyahat belgesine ihtiyacı vardı, Romanya ve Macaristan'a gidebilmeleri için pasaport yerine geçen, "ilm-i haber" denen Fransızca bir belge çıkarıldı.

Ada halkının temel ihtiyaçlarını sağlama mücadelesine dayanan sade bir yaşama biçimi vardı. Bu yaşama biçimi hem eskiye bağlı, hem de çelişik yönleri olan bir yaşama biçimiydi. Belgeler öteden beri adada muhafazakâr ve yenilikçi yaşama biçimleri arasında bir gerginlik süregeldiğini gösteriyor. Yeni hayatın insanları kendine çeken yönleri halkı geleneksel davranış kurallarından uzaklaştırırken yaşama biçimlerini değiştirmeye istekli yaşça daha genç insanların da davranışlarını etkiledi. Ada halkı arasındaki davalara müdürün, imamın ve özel olarak atanan bir kadının temsil ettiği yerel bir merci bakıyordu. Miras anlaşmazlıkları, şeriata aykırı davranışlar, boşanmalar, saldırılar, alkolün yol açtığı taşkınlıklar, hırsızlık olayları, iftira ve hakarete varan saygısızca davranışlar ve tabii ki borçlu-alacaklı ilişkileri bakılan davaların başlıca konularıydı. Müslümanlarla hristiyanlar yahut ada yetkilileriyle yabancı güçlerin temsilcileri arasındaki davalara Orşova'da bir yargıcın yönetimindeki mahkemede bakılıyordu.

İlkin Ferdinand adıyla tanınıp sonradan "Ada-Kaleh" adı verilen, yörenin sigara fabrikasının ürünü Adakale'nin güzel kokulu birinci sınıf sigarası Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Romanya'da da tanındı. 1930'larda fabrikanın yeni sahibi becerikli bir girişimci olan köy naibi Ali Kadri'ydı. Tütün önce Adana'dan, sonra da Banat ve Oltenia'dan ithal ediliyordu. Fabrika ada nüfusunun büyük bir bölümünü istihdam etti. Enfes sigarası "Ada-Kaleh" turistlere ve ülkedeki sayılı yere satılmaya başladı.

Savaş yıllarında aşağı Tuna Almanların elindeydi. Kaçakçılık devam ettiği halde ada nerdeyse iyice unutulmuştu. Savaştan sonra özel girişimcilik kaldırıldı, komünist yönetim sigara fabrikasını devralıp kadın-

ları da erkekleri de istihdam ederek üretimi devam ettirdi. Yöre kadınlarını istihdam eden bir giyim fabrikası kuruldu. Üzümcülük çöktü, ada halkı meyve sebze satmak için değil, iç tüketim için yetiştirmeye başladı. Ne bisiklet vardı adada, ne de başka herhangi bir taşıt. Adaya turist mevsiminde yolcu getirip götüren yerli balıkçıların özel kayıklarıyla ulaşılabilirdi ancak. Erzak, temel ihtiyaç maddeleri, mektuplar, gazeteler Orşova'dan sınırdaki resmî bir motorlu kayıkla getiriliyordu. Ada halkının bir kısmı adayı terk etmeyi sürdürürken, ötekiler de kanunî yoldan Türkiye'ye göç etmeyi başardı.

Adakale'deki Türk toplumu çatışma dönemlerinde birbirlerine daha çok yaklaşan, barış dönemlerinde de sevinçlerini, inançlarını paylaşan büyük bir aile gibiydi. Sonraları birbirine zıt iki düşünce karşı karşıya geldi. Bir yanda cemaatin eski günlerdeki gibi kimliğini korumaya çalışan muhafazakâr tutumu, öbür yanda değişme, çağdaş toplumla bütünleşme eğilimi vardı. Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar kadınlar siyah ferace giyip yüzlerini peçeyle kapattılar, sokakta erkeklerle görüşmekten de kaçındılar. Yeni çağdaşlaşma dalgasıyla birlikte, kadınlar geleneksel giyimi büsbütün bırakarak batılılar gibi giyinmeye başladılar, ayrı din ve milletlerden insanlar arasında evlilikler yaygınlaştı, etnik engeller hoşgörü ve rıza ile aşıldı.

Mimari Çevre

Tarihi tahkimatı, belediye binası, cami külliyesi, iskele yolu, küçük dükkânların yol boyunca sıralandığı ana caddesi, çarşısı, pazar yeriyle bir köy dokusu hâkimdi adaya. Biri pazar yerinde, öbürü kale surlarının bittiği yerde bulunan iki çayevi vardı adanın. Bu çayevlerinden ikincisi kuzey kıyısına bakan bir seki üzerindeydi, adanın en son günlerine kadar hizmet verdi. Kahvenin yakınlarında ailelerin yemek yiyip eğlendikleri mesire yerleri vardı. Bu mesirelerden Terzi Deresi Macar sınırındaki gümrük dairesinin yanındaki Sırp toprakları üzerinde, adanın hemen karşısındaki bir noktada; Değirmen mesiresi, Romen ve Macar sınırının yakınındaki bir başka yerleşim yerinde, Cevrin de Demir-kapı geçidine yakın bir alandaydı.

Kunos adada 70'i birbirine eşit uzaklıkta inşa edilmiş müstakil evler olan toplam 140 hanede oturan yaklaşık 550 insan yaşadığını söylüyor. Terk edilen tahkimatın kemerleri de mesken tutulan yerlerdendi; bura-

larda fakir fukara, muhtaç insanlarla kaçakçılar kalırdı. Zamanla kemerlerde barınan ailelerin sayısı azaldı, sonunda yer altına kazılı siperlerin kemerlerinde barınan çok az sayıdaki muhtaç insan kaldı.

Evlerle civarındaki küçük arsaların sahibi köylülerdi. Tahkim kemerlerinde yaşayanların hiç malı mülkü yoktu, bunlar oturdukları yer için herhangi bir kira ödemezlerdi. Bunların dışında, akaret-i vakıfiyenin bir parçası olarak cami vakfına ait kiralık evler vardı. Vakıf gelirleri yoksullara yardım çalışmaları, hayır işleri, yardıma muhtaçlar için verilen bağışlar, din hizmetleri için toparlanan para, okula ve öğretime sağlanan maddî destek ile elde ediliyordu.

Köy evlerinin mimarisi Rumeli Türk üslubuna özgüydü. Genellikle tuğla ve kerpiçten yapılan evlerin üstü kiremitle ya da teneke çatıyla kaplanırdı. Her evin bir bahçesi vardı, ya yüksek çitlerle ya da bahçe duvarı ile çevrelenen bu evler dışarıdan görünmezdi. Küçük odaya açılan, ayakkabıların çıkarılıp bırakıldığı bir aralıktan girilirdi eve. Bu küçük odaya “pabuçluk” denirdi. Çok pencereli ferah bir oda olan yazlık odası, “aşevi” denilen, erkeklerin yemek odası, bahçeye bakan ve “köşk” denilen köşe odası da pabuçlukla aynı kattaydı. Köşe odasının yanındaki oda “kışlık odası”ydı, bu odanın ortasında üstü bir kilimle örtülü “tandır” olurdu. Merdiven boşluğu misafir odasına ve kadınların kaldıkları hareme açılırdı. Odalar sade bir biçimde döşenirdi; duvarın önünde minder serilebilecek bir “minderlik” ile kuru yemiş konulan bir “musandıra” olurdu. Harem aynalar ve duvarlarındaki nakışlı “çevre”lerle süslenirdi. Kúnos’un yukarıda tasvir ettiği ev hali vakti yerinde ailelere özgüydü, her hanede rastlanabilecek bir düzen değildi.

Ada halkına öteden beri çeşitli ayrıcalıkların yanı sıra veraset ve intikal vergisi muafiyeti de verilmişti. Adahılar kullanılabilir boş araziye ev ve bahçe kurabilirlerdi. Ne var ki, Avusturya-Macaristan yetkilileri ada halkına verilen hakları kabul etmedi. 1901’de Avusturyalı komutan, arazinin tapusunu göstermediği sürece halkın inşaat için gereken tuğla, balçık, kum gibi malzemeleri Tuna kıyısından temin etmesini ve kullanım amacı ne olursa olsun boş arazileri işgal etmesini yasakladı. Tapu istemek gibi alışılmadık bir uygulama daha önce duyulmuş, görülmüş şey değildi, halkın belli bir kesimi bu uygulamaya karşı sesini yükseltti.

Adanın Romanya’ya ilhakından sonra demokratik Romen yetkilileri

ile daha sonraki komünist yönetim ada halkının mülkiyet haklarına saygı gösterdi. Vârisi olmayan yahut adayı terk etmek isteyen kimi mülk sahipleri küçük arsalarını istedikleri kimselere satabildiler.

Yerel Kaynaklar, İktisadî ve Siyasî Şartlar

Adanın yerel kaynakları sınırlıydı. Halk toprakla uğraşır, çok çeşitli meyveler, özellikle de üzüm, armut yetiştirirdi. Geçim kaynakları yine de yetersizdi, bu kaynakların kullanılabilmesi genellikle dışarıdan getirilen temel mallara bağlıydı.

Kúnos “kirez armudu”, “güvercin budu”, “benek armudu”, “hüsni yusuf armudu”, “kabak armudu” ve “taş armudu” gibi adada yetiştirilen armut ve üzüm çeşitlerinin listesini veriyor. “Misket”, “bağ üzümü”, “ter gömlek”, “kuş üzümü”, “hırsız çalmaz”, “çilek üzümü”, “kadın parmağı”, “tilki kuyruğu”, “keçi memesi” adada yetiştirilen üzümlerdi. “Adakalka” etiketiyle satışa sunulan Adakale üzümlerine kuzey Sırbistan piyasasında talep yüksekti. Adada bunlardan başka çok sayıda elma, az miktarda kiraz, vişne, erik, ceviz, incir, çilek, şeftali ile, değişik türlerde taneli meyve yetiştirilirdi. Halk, evlerinin bahçesinde az miktarda sebze ile ev halkının tüketimi için biraz buğday, çavdar, mısır da yetiştirirdi.

Adalılar yetiştirdikleri ürünleri düzenli olarak Orşova ve Gladovo pazarlarında ve öteki sınır kasabalarında küçük bir kârla satarlardı. Ürünlerini satmak için salı günleri Vârciorova’ya, cumartesi günleri de Gladovo’ya götürürlerdi. Elde kalan ürünler de fiyatların çok daha düşük olduğu Orşova’ya satılırdı. Siyasî şartların ve yaşama biçimlerinin değişmesiyle üzüm ve meyve yetiştiriciliğinden alınan verim büyük ölçüde düştü, bu iç kaynaklar da artık kazançlı olmaktan çıktı.

Adadaki dükkâncılarla perakendecilerin turistlere sattıkları mallar arasında, ada şekercilerinin mamulâtı hamur işleri, İstanbul’dan ithal edilen hediyelik eşyayla süs eşyası, gülyağı, sigara, kahve takımları, üstünde “Adakale” yazılı cilalı süslü tahta kaşıklarla kutular, yöre kadınlarının elinden çıkan zarif işlemeler vardı. Kul tatlısı, peynir tatlısı, koza tatlısı, belmuş, günnar, yoğurt tatlısı, gözleme, kadın düğmesi ve en çok sevilen helva, satışa sunulan tatlılardı.

Ne var ki, pazarlarda satılan ürünlerle hediyelik eşya gerçek bir kazanç sağlamaya yetmedi. Ada halkı temel ihtiyaçlarını karşılamak için

Türkiye’den pirinç, kahve, Adana yöresinden tütün ve temel erzak ithal etti. O dönemde bir karargâh olan adanın geçimi daha çok Eflak Beyliği’nin gönderdiği erzaka bağlıydı. Bu beylik Osmanlı imparatorluğuna ödenen verginin bir bölümü olarak zahire göndermek zorundaydı. 1821’de Fenerli Rum yönetiminin sona ermesiyle yörenin beyleri Eflak tahtına geçtiler, ada da bu yeni beylerin Eflak’tan göndereceği erzaka bağımlı olmaya devam etti. “Kapanlı tüccar”ın zahire, çiftlik hayvanı, tereyağı, bal ve kereste temin etmek için Romanya’ya, serhat bölgesine geçmesine izin verildi.

Ciddi bir iktisadî sorun da odun kıtlığıydı. Erzak temini ve geçim şartlarının yanı sıra, kereste ve yakacak odun bakımından da dışarıdan gelecek yardıma bağımlıydı ada. Bir başka sorun da adanın Romanya’dan gelecek zanaatkarlarla inşaat işçilerine hep bağımlı olmasıydı. Eskiden Eflak beyleri binaları ve tahkimatı onarmak, savaşlarla su taşkınlarının yol açtığı tahribatı gidermek için adaya taş ustası, marangoz ve kereste göndermek zorundaydı. Ada müdürü bu işçilerle sözleşme imzalar, İstanbul’dan ya da yerel vakıftan gelen parayla da ücretlerini öderdi. Caminin ve resmî binaların sık sık onarılması gerekir, bu iş de Romanya’dan gelen sözleşmeli işçilere verilirdi.

1899’da Romen yetkilileriyle Adakale’deki fakir halkın haftanın üç günü Turnu Severin fundalık alanından yakacak odun toplamasına izin veren bir anlaşmaya varıldı. 1902 kışında Tuna iki kere buz tuttu, köylülerin yakacak odunu yoktu, ısınabilmek için meyve ağaçlarını kestiler. Sırp hükûmeti Sırp köylülerinin adalılara odun satmasına izin vermedi. Yorucu müzakerelerden sonra Sırp köylülerinin Tekiye gibi uzak yerlerden olduğu kadar Kastel gibi yakın yerlerden de yakacak odun getirmelerine izin verildi. Yakacak odun adaya daha çok Kastel’den getiriliyordu.

Ada stratejik ve askerî önemini yitirirken insanların ihtiyaçları arttı, siyasî belirsizliğin de artmasıyla adada yaşamak her yönden zorlaştı. İktisadî güçlükler Avusturya-Macaristan yetkilileriyle Türk yetkilileri arasındaki gerginlikleri artırdı, ada halkının geleceğini belirsizleştirip düşmanca duygularını kuvvetlendirdi. Osmanlı cephesinde ise hükûmet memurlarla emeklilerin aylıklarını vaktinde ödemeyi aksatıyor, malî yardım ve banka kredisi teminatı da sağlamıyordu. Bunun dışında, vakıftan gelen kaynaklar da hesaptaki açık kapatılamadan tükeniyordu.

Köy okulu bir katında “iptidaî mektep”, öbür katında rüşdiye olmak üzere iki katlıydı. Okulun tek öğretmeni vardı. Ne var ki, öğrenciler Türk Maarifi’nin gerektirdiği seviyede değildiler. 1904 yılı dolaylarında iki yıl boyunca okul öğretmensiz, cami imamsız, köy de naipsiz kaldı. Okulda olması gereken çocuklar bu süre içinde nehir kıyısında gezip dolaşarak vakit geçirdiler. Bu durum karşısında endişelenen kimi ana-babalar çocuklarını ya Vidin’deki okula ya da Orşova’daki Macar okuluna gönderdiler. En sonunda yeni bir öğretmen atanınca okul müfredatı yeniden düzenlendi.

1905’te, gelir kaynağı yaratmak ve binaların belli başlı onarım giderlerini karşılayabilmek amacıyla köy heyeti Osmanlı hükûmetinden, it-hal edilen mallar üzerindeki verginin artırılması talebinde bulundu. Bu talep üzerine, ferman-ı hümayun ile köy heyetine vergileri artırma hakkı verildi, vergilendirilecek malların da bir dökümü çıkarıldı: tütün, sigara, alkollü içkiler, tahin helvası, zeytinyağı, zeytin, portakal, limon, peynir, tereyağı, pastırma, kuru fasulye, kabuklu yemişler ve kuru meyveler. Listede odunun, kerestenin, kireçtaşının ve tuğlanın yanı sıra kayıklarla getirilen sebze ve taze meyve de vardı. Heyet Tuna üzerindeki Galatz’a giden vapurlarda kahve ocağı işleten Adakalelilere de vergi yüklemeye kalkıştı. Ama Avusturyalılar bu girişime kesin olarak karşı çıktı. Sonuçta, Viyana’daki Türk büyükelçisi Avusturyalıların ada halkının iç işlerine karışmaya hakkı olmadığını ifade ettiyse de, Avusturyalılar heyetin Osmanlı hükûmetince onaylanan vergileri toplamasını yasakladı.

Adakale arşivindeki belgeler yukarıda anlatılan iktisadî ve siyasi anlaşmazlıkların Birinci Dünya Savaşı’nın sonuna kadar devam ettiğini gösteriyor. Ada Romen topraklarına katılınca, Türk toplumu geçmişin değerlerini bugünün kavramlarıyla dengelemeye çalışan “zamandışı” bir toplum olup çıktı.

Dil ve Kültür

Romanya Türklerinin konuştuğu dilin doğu Rumeli ağzının bir kolu olmasına karşılık, Adakale halkının dili, batı Rumeli Türkçesinin ağızlarından biriydi. Adakale ağzının temel ses ve biçim özellikleri, bu ağzın batı Balkan Türkçesi ağızlarına özgü bazı dil öğelerinin birleşmesiyle oluştuğunu göstermekle birlikte, kuzeydoğu Anadolu ağızlarında

yaygın olan kimi özellikleri de barındırıyordu. Adakalelilerin kullandığı dilin, Silistre bölgesinde konuşulan ve Tatar Türkçesinin etkisi altında kalıp çeşitli ses değişimlerine uğramış olan batı Dobruca Türkçesi ile de bazı ortak özellikleri vardı. Kúnos'un derlediği bilgiler Adakale ağzının Rumeli ağzından farklı özellikler taşıyan Bulgar Türkçesi ile de benzer özellikleri olduğunu gösterir. Bundan başka, bu dilin söz dağarcığında, Macarca ile de çok eskiye dayanan ortak kökleri olduğuna işaret eden, özellikle cümle yapılarında dikkati çeken ama artık kullanılmayan eski deyimler bulunuyordu. Öte yandan, Adakale halkının dili Macaristan'ın batısındaki bazı şehirlerde konuşulan Türkçeye de benziyordu.

Adakale ağzı yukarıda saydığımız pek çok dil ile gösterdiği ortak özelliklerin yanı sıra, ada çevresinde yaşayan halkların konuştukları dillerdeki birtakım öğeleri de zamanla benimsemişti. Ada halkının Sırp- lar, Bulgarlar ve Romenlerle, özellikle de Gladova, Orşova ve Vidin şehirlerindeki yerleşim yerlerinde yaşayan Sırp- lar, Bulgarlar ve Romen- lerle sürekli temasları vardı;

Macarlar ve Almanlarla olan ilişkileri ise bir hayli seyrekti. Adahlar, kayıkçılar, yevmiyeli işçiler ya da çerçiler nehrin her iki yakasına gider gelirdi; böylelikle, Tuna boylarında yaşayan öteki halkların dillerini biraz olsun konuşmayı öğrenmişlerdi. Kadınlar ise evlerinde oturup ev işleriyle uğraşırlardı.

Kısacası, Adakale ağzı farklı uluslardan insanların bir araya geldiği küçücük bir dünyada doğmuş olan, çeşitli dillerin harmanlandığı bir ağızdı. Aşağı Tuna bölgesi tarih boyunca etnik çeşitliliğin ve kültürel etkileşimin damgasını vurduğu bir bölge olmuştu. Evliya Çelebi Vidin çevresinde, aşağı Tuna boylarında yaşayan halkı şöyle anlatıyor:

Bütün halk, mavi üzerine beyaz destar sararlar, kimisi Tatar kalpağı, kimisi serhatlı kalpağı, ve Rumeli halkı gibi kendilerine mahsus kalpaklar giyüp, çuha ferace ve dolamalar ile temiz gezerler; dilleri Boşnakça, Bulgarca, Sırpça, Eflakçadır. (9: 270)

Tuna nehrinin daha da aşağısında yer alan Rusçuk şehrinden söz ederken de halkın giyim kuşamına ve konuştuğu dile dikkati çeker:

Terzileri gayet çok olur. Çerkes tarzı kırk türlü esvab biçmekte mahirdirler; âyan ve eşrafları atlas ve kemha ve çuha giymeğe maildirler. Reayası Çı-

tak, Eflak, Boğdan, Bulgardır. Halkı fasih Eflak ve Bulgar dili konuşurlar. (5: 204)

Dobruca bölgesindeki Silistre şehrinin ahalisi ile ilgili olarak da şunları söylüyor Evliya Çelebi:

Ekseri halkı Eflak ve Boğdan tüccardır. Askeri taife yine Tatar gibi eğerli atlara binip Tatar seferlerinde bulunurlar. Bunlardan başka Dobruca kavimleri de vardır. Bunlar Tatar, Bulgar, Eflak, Boğdan'dan karışma Çıtak kavimidir (...) buralara Tatarları yerleştirmiş (...) valideleri Bulgar, Eflak ve Boğdan olup bunlar arada bir gün Çıtak kavmi olmuşlardır. Bunları söyledikleri Çıtak lisanının tafsili inşallah Dobruca vilayetinde yazılacaktır. (5: 222)

Adanın gerek anavatandan kopuk olması, gerekse siyasî ve kültürel yalnızlığının gitgide artması yüzünden, Adakale ahalisi gündelik hayatında kendi ağızıyla konuşup geleneğe bağlı bir sözlü halk kültürü yaratmaya devam etti. Ancak, modernleşme süreci, ada halkının hayatında toplumsal ve kültürel bir değişime yol açmaya başlayınca, anadilindeki değişimden uzak kalan yerel ağız çözülp yok olmaya mahkûm bir dil haline geldi. Kúnos'a göre, ada halkı kendi öz ağzından vazgeçip ortalama bir İstanbul Türkçesi ile konuşmaya başladığı için, yerel ağız ondokuzuncu yüzyılın sonlarında çoktan yok olma sürecine girmişti bile. İşte bu noktadan sonra, geçmiştekine oranla çok daha fazla sayıda Sırp-Hırvatça ve Romence kelime dilin söz dağarcığına girmeye başladı. Adanın Romanya topraklarına katılmasından sonra, Romence teknik terimlerle deyimlerin dile girmesi hızlandı. Bu arada, Dobruca ile Adakale arasındaki etnik bağlar varlığını sürdürdü.

Ada yönetimince yazılan resmî belgeler önceleri diplomasi diline özgü Osmanlı-Türkçesi ile kaleme alınırdı. Bununla birlikte, 1893 ile 1923 yılları arasında sürdürülen ve Adakale arşivlerinde bulunan yazışmalar arasında çok sayıda Almanca, Fransızca, Romence, Sırp-Hırvatça, Macarca ve Bulgarca ile yazılmış belge de vardı. Yabancı dilde yazılmış olan belgeleri çevirmekle görevli olan çevirmenler, Osmanlı konsolosluklarının bulunduğu Tuna boylarındaki şehirlerde oturdular çoğunlukla. Bu şehirlerden biri de Orşova şehriydi. Söz konusu belgelerin başlıkları 1898 yılına kadar bazen Türkçe-Fransızca, bazen de Türkçe-Almanca olmak üzere iki dilde yazılırdı. Sonraları, müdüriyet ada hal-

kının yol evrakını Fransızca olarak hazırlamaya başladı ve Romen işçilerle ada yönetimi arasında imzalanan sözleşmelerin her iki dilde de yazılması şartı getirildi. Adadaki okullarda ders veren hocalar, Türkiye'den getirilen ders kitaplarından yararlanarak yerleşik Türkçeyi öğretirlerdi. Aile içinde ve toplum hayatında yerel ağızla konuşulurdu; ama zamanla kuşakların değiştiğini gösterircesine bu dil gitgide daha az kullanılmaya başladı.

Vidin ağzını derinlemesine inceleyen Julius Németh, bu ağzın dil yapısını bölgenin kültürel olguları açısından ele almıştır. Németh incelemesinde yalnızca Vidin ağzı üzerinde durmakla kalmamış, Adakale Türkçesi ile Vidin Türkçesi arasındaki benzerlikleri özetleyip bu benzerlikler hakkındaki görüşlerini de dile getirmiştir. Kúnos'un verdiği bilgilerle Drimba'nın elde ettiği bulguları karşılaştıran Németh bu iki araştırmada ortaya çıkan bilgiler arasında birtakım farklılıklar olduğunu gördü. Hiç şüphesiz, Kúnos'un araştırması ile Drimba'nın araştırması arasına, siyasî değişimlerin başgösterdiği, dolayısıyla dilin toplumsal yönü konusunda benimsenen tutumlarda çeşitli değişimlerin ortaya çıktığı neredeyse seksen yıllık bir zaman aralığı girmişti. Nitekim, Kúnos'un sözlü edebiyat öğelerini derlemek gibi geniş kapsamlı bir amacı vardı; oysa Drimba'nın lehçe araştırması, üç kuşak boyunca konuşulan bir dilde zamanla meydana gelen değişiklikler üzerineydi. Kúnos konuya elden geldiğince geniş kapsamlı bir görüşle eğilirken, Drimba, dilin yapısı üstüne, sınırları belirgin bir alan araştırması uygulamıştı.

Németh'in batı Rumeli ağzı hakkındaki bu değerli incelemesinin yanı sıra, Janós Eckmann'ın yayımladığı, doğu Rumeli ağızlarını konu alan makaleler, Adakale ağzının önemi konusunda daha geniş bir açıdan faydalı bilgiler sunarken, bu ağzın doğu Rumeli ağzıyla karşılaştırılmasını da sağlıyor.

Dilin Ses ve Biçim Özellikleri

Kúnos'un yayımladığı Adakale türkülerinin güfteleri Adakale Türkçesinin sözlü şiir geleneğindeki özelliklerini yansıtıyor. Kúnos'un bu güftelere eklediği notlar belli bir düzen içinde olmasa da, Adakale ağzının dil özelliklerine ilişkin özlü açıklamalar getiriyor. Ancak, bazen aynı türküde, bazen de ayrı türkülerde, aynı kelimenin hem yerel dildeki söylenişine uygun biçimde hem de yerleşik dildeki biçimiyle yazılma-

sından ileri gelen çeviri-yazı farklılıkları birtakım zorluklara yol açıyor. Görünüşe bakılırsa, bazı dil birimlerindeki bu tür farklılıklara ya ağzın kendisinden kaynaklanan, şiirde istenilen uyak ve ölçüyü tutturabilme kaygısı gibi çeşitli etmenler yol açmış ya da bu farklılıklar tamamıyla tesadüf eseri olarak ortaya çıkmıştır. Bunların dışında, söz konusu farklılıklar bu türkülerin baskıya hazırlanması sırasında Kúnos'un benimsediği yazım şekli ile, Kúnos'un Adakale'deki yardımcısı Mehmed Fehmi'nin müdahalelerinden de kaynaklanmış olabilir. Türkülerin güfteleri okunduğu zaman, metinlerin bir yayıma hazırlama ve düzeltme işleminden geçmiş olduğu anlaşılıyor.

Adakale ağzının en çok göze çarpan özelliği temel bir dil kuralı olan ünlü uyumu kuralına uymamasıdır. Öteki Rumeli ağızlarında da yaygın olan bir özelliktir bu. Ünlü uyumu kurallarının zayıflaması, kelime içinde değişik yerlerde bulunan kalın ve ince ünlülerde düzensiz değişmelere yol açarak bu ünlülerin yanındaki ünsüzlerde de birtakım ses değişimleri yaratıyor. Ses benzeşmesi etmeni de kimi sesleri sürekli, şaşmaz bir biçimde değiştirerek özel ses değişimlerine yol açıyor.

Adakale ağzı tamamıyla yok olduğu için, Kúnos'un derleyip yorumladığı malzeme bu ağzın toplumsal yönden taşıdığı dil özelliklerinin araştırılmasında başlıca kaynak durumundadır. Bununla birlikte, Németh'in Vidin ağzı üzerindeki incelemesi de Adakale Türkçesi ile batı Rumeli Türkçesi arasındaki karşılıklı bağlantıya dikkati çeken önemli açıklayıcı bilgiler sunuyor.

Adakale ağzının etraflı bir incelemesini vermek bu kitabın kapsamı dışında elbette. Bir sonraki bölümde, Adakale ağzındaki belli başlı dil öğeleri ile bu öğeler arasında iç bağlantılar kurup dildeki seslerin ayrıldığı boğum noktalarını göstermek amacıyla hazırlanmış şematik ve kuramsal bir uygulama çalışması yer alıyor. Bu bölüm, Adakale Türkçesindeki kelimelerin gösterdiği yapıların seçme-ayıklama yöntemi ile bir araya getirilmiş küçük bir kısmını örneklendiriyor ve hiçbir şekilde bu yapıların bütün özellikleriyle gösterildiği tam bir listesini vermek gibi bir iddia taşımıyor.

SES ÖZELLİKLERİ

ÜNLÜLER

Bir kelimedede, ilk hecedeki ünlü dışındaki ünlülerde meydana gelen değişimler şunlar:

ı > u: **altun** (altın), **canum** (canım), **çapkun** (çapkın), **çarşu** (çarşı), **çatalum** (çatalım), **hanum** (hanım), **kaldur** (kaldır), **kapu** (kapı), **karşu** (karşı), **narsuz** (narsız), **sultanum** (sultanım);
i > i: **alti** (altı), **aşık** (aşık / aşık), **hazir** (hazır), **nazli** (nazlı), **yaşdir** (yaşdır), **yahşi** (yahşi).

Bu değişim tersine de dönebiliyor:

i > ı: **sankı** (sanki);
i > u: **geru** (geri), **beru** (beri), **efendum** (efendim);
u > ı: **armudı** (armudu), **boyın** (boyun), **buldım** (buldum), **buzı** (buzu), **doğdı** (doğdu), **dolusın** (dolusun), **koktım** (koktum), **komşı** (komşu), **okudım** (okudum), **olsın** (olsun), **sararıp** (sararup), **vuruldım** (vuruldu), **yavırım** (yavrum);
u > ı: **doğrı** (doğru).

Kelime sonunda ya da kelimenin son hecesinde bulunan ü sesinde meydana gelen öteki değişimler de şunlardır:

ü > i: **çökti** (çöktü), **düştim** (düştü), **göriy** (görür), **gülümi** (gülümü), **öptim** (öptü), **sözine** (sözüne), **yüzünü** (yüzünü), **sevüp** (sevip);
ü > u: **kul** (kül), **bulbul** (bülbul), **butun** (bütün), **buyuk** (büyük), **cumle** (cümle), **dunya** (dünya), **tutun** (tütün), **gun** (gün), **gunah** (günah), **güneş** (güneş), **kuçük** (küçük), **şupe** (şübhe), **yurudi** (yürüdü), **burudi** (bürüdü), **umrum** (ümrüm), **uçuncı** (üçüncü), **duşuniy** (düşünür), **ust** (üst), **ustunde** (üstünde), **gul** (gül), **dun** (dün), **duduk** (düdük), **çuruk** (çürük), **uç** (üç).

Bu değişim de ters yönde olabiliyor:

u > ü: **mürad** (murad).

Kelimenin ilk hecesinde bulunan o ve ö sesleri daralarak u ve ü seslerine dönüşüyor:

o > u: **uyun** (oyun), **utur** (otur), **uku** (okumak), **utur** (otur);
ö > u: **umrum** (ömrüm);

ö > ü: **dükme** (dökme), **dünmek** (dönmek), **günül** (gönül), **gür** (gör), **üğret** (öğret), **ütme** (ötme), **sük** (sök), **sünmek** (sönmek), **öldür** (öldür), **ülmek** (ölmek), **süz** (söz), **üpmek** (öpmek);

Buna karşılık, yuvarlak, ince ve geniş bir ünlü olan ö sesi kelimenin ilk hecesinde bulunduğu ya kalın ve geniş bir ünlü olan o sesine ya da yuvarlak bir dar ünlü olan u sesine dönüşüyor:

ö > o: **soz** (söz), **soyle** (söyle), **boyle** (böyle), **ote** (öte), **dort** (dört), **çomlek** (çömlek), **gok** (gök), **kose** (köse);
ö > u: **uni** (önü);

Ses benzeşmeleri (ilerleyici ve gerileyici benzeşmeler):

a - e > a - a: **bahça** (bahçe); a - i > a - i: **hayin** (hain); a - ı > a - i: **yastık** (yastık); i - a > i - e: **kirez** (kiraz), **birez** (biraz), **sifte** (siftah); e - a > e - e; **mezer** (mezar), u - e > ü - e: **süret** (suret). e - a > a - a: **kabab** (kebab); e - a - e > e - e - e: **kestene** (kestane); a - e > e - e: **tene** (tane).

Benzeşmezlikler (ilerleyici ve gerileyici benzeşmezlikler):

a - a > e - a: **şelvar** (şalvar), **behar** (bahar), **cenan** (canan), **sebah** (sabah); e - e > e - a: **meskân** (mesken); a - a - a > e - e - a: **remezan** (ramazan); a - a - e > e - a - e: **behane** (bahane), **şehane** (şahane); ı - a - ı > i - a - i: **kinali** (kinalı).

Ses değişimine başka örnekler:

ı - ı > i - i: **fistik** (fıstık), **hizli** (hızlı); ı - ı > i - u: **yilduz** (yıldız).

Yerel ağız ile İstanbul Türkçesi arasında benzerlik gösteren örneklerde görülen değişimler:

karşu ~ karşı, zaman ~ zaman, efendum ~ efendim, şelvar ~ şalvar, dostum ~ dostım, düşmen ~ düşman, düştüm ~ düştüm, pınar ~ bunar, nazlı ~ nazlı, muptela ~ müptela, bıçak ~ bıçak, gumuş ~ gümüş, mürad ~ murad, küçük ~ küçük, canum ~ canım, günül ~ gönül, sebah ~ sabah, söz ~ soz, yılduz ~ yıldız, etc.

ÜNSÜZLER

Ünsüzlerde Meydana Gelen Değişimler:

Yumuşak ünsüzlerin sertleşmesi:

b > p: **pi gun pi** (bi gün bi), **piy piyine** (bir birine), **pinelim** (binelim), **nis-pet** (nisbet), **muptela** (mübtela); d > t: **tefter** (defter), **ta** (da).

Sert ünsüzlerin yumuşaması:

p > b: **bınar** (pınar); **bazar** (pazar); s > z: **zümbül** (sümbül).

Kelimenin başında, ortasında ve sonunda meydana gelen ünsüz değişimleri:

ç > c: **hancer** (hançer);

Şu örneklerde aksi yönde bir değişim görülmektedir:

c > ç: **çigara** (cigara), **gizlice** (gizlice); ç > s: **nemse** (nemçe); h > k: **bakçıvan** (bahçıvan); kelime sonunda, c > z: **ağaz** (ağaç); kelime sonunda, k > g: **top-rag** (toprak), **yaprag** (yaprak).

Kelime başında bulunan **y** sesi ondan sonra **ü** sesi gelirse düşüyor: **üksüz** (yüksüz).

Kelime içinde **t** sesinden sonra gelen **h** sesi düşüyor: **Fetislam** (Fet-hislam).

İki ünlü arasında ya da kelime sonunda bulunan **h** sesi komşu sesler üzerinde hiçbir değişikliğe yol açmadan düşüyor:

mamur (mahmur), **berza** (berzah), **tali** (talih).

İç seslerde **n** ünsüzünün eklenmesi:

tüfenk (tüfek), **bilenzik** (bilezik).

Adakale ağzındaki sızıcı bir damak ünsüzü olan **ğ** sesi yerleşik Türkçedeki **ğ** sesinden daha zayıftır ve zaman zaman **y** sesine dönüşür:

bağca ~ **bağçe** (bahçe), **bağladım** (bağladım), **bağçeler** (bahçeler), **eğer** (eger), **düyün** (düğün).

Ses benzeşmesi:

nl > nn: **annar** (anlar), **gunner** (günler), **gelenner** (gelenler), **günnüm** (gön-lüm), **balkannar** (balkanlar), **kurbannar** (kurbanlar), **bedenner** (bedenler), **annimin** (anlamin), **annar** (anlar), **bazirgyannar** (bazirgânlar), **bozannar** (bozanlar), **oglannar** (oğlanlar).

Benzeşmezlik:

nb > mb: **Istambulda** (Istanbulda), **Kamber** (Kanber).

BIÇİM ÖZELLİKLERİ

İSİM ÇEKİMİ

İsim çekimi ortak dildeki kurallara uygun biçimde gerçekleşiyor; ancak, ölçüyü tutturma ve uyak düşürme ihtiyacı yüzünden dize sonlarındaki heceler ya da sesler zaman zaman düşebiliyor. Özellikle, ismin hal ekleri (-e, -de, -den halleri) ünlü uyumuna uymuyor:

turnaciye (turnaciya), **sevdaye** (sevdaya), **ayde** (ayda), **cihände** (cihanda), **gerdenda** (gerdanda), **dünyade** (dünyada), **diyarde** (diyarda), **birazden** (birazdan), **fidanlerden** (fidanlardan), **uykuden** (uykudan), **akşamden** (akşamdan), **canden** (candan), **taşden** (taşdan), **uykuden** (uykudan), **kaldirimden** (kaldırımından), **ununden** (önünden).

Aynı şekilde, kelime sonuna eklenen ile edatı da ünlü uyumu kurallına uymuyor:

narle (narla), **oynaklarle** (oynaklarla), **aşkınle** (aşkınla), **bakmağle** (bakmakla), **balle** (bal ile), **sarmağle** (sarmakla).

FİİL ÇEKİMİ

Adakale ağzına has biçim özellikleri fiil çekiminde açıkça görülüyor. Bu ağzın başlıca özelliklerinden biri, geniş zamanın şimdiki zamanla arasındaki farkı ortadan kaldıracak kadar yaygın biçimde kullanılması. Söz konusu özellik, Balkanlarda konuşulan Türk ağzlarında da görülüyor. Makedonya gibi bazı Balkan bölgelerinde yalnızca okumuş insanlar şimdiki zamanı kullanırlardı. Fiil çekiminde geniş zamanın tercih edilmesi, genel olarak, Adakale ağzındaki temel zaman anlayışını yansı-

tıyor, bu da eylemin meydana geldiği zamanı değil de oluştuğu durumu bildirmeye yarayan eylem sürekliliği fikrini uyandırıyor. Çok eski, geleneksel toplumlara has bir özelliktir bu. Geniş zamanın halk şiirinde en yaygın biçimde kullanılan zaman olması da son derece önemlidir.

Fiiller türkülerin büyük bir kısmında geniş zamanın birinci, ikinci ve üçüncü tekil halleriyle çekiliyor. Yalnızca kahramanlık konularını işleyen türkülerde geçen fiillerin geniş zaman dışındaki zamanların birinci ve üçüncü çoğul kişiler ile çekilmiş olduğu görülüyor. Geniş zamanın hikâyesi ile dilek kipleri ve şartlı birleşik zamanla çekilen fiiller ortak dildeki kurallara uygun biçimde çekiliyor. Emir kipine sadece ikinci ve üçüncü tekil kişi ekleri ile çekilmiş olan fiillerde rastlanıyor. Aşağıdaki örnekler bazı özel durumlarda ortaya çıkan en belirgin farklılıkları gösteriyor.

Yerleşik dil ile Adakale ağzı arasındaki farklar geniş zaman kullanılırken ortaya çıkıyor. Kelimenin gövdesine eklenen geniş zaman göstergesi **r** çoğunlukla **y** sesine dönüşüyor:

Tekil. 1. **biliyim** (bilirim), **çekeyim** (çekerim), **seveyim** (severim), **soyleyim** (söylerim), **üliyim** (ölürüm), **vereyim** (vererim);

2. **ataysın** (atarsın), **bakaysın** (bakarsın), **biliy misin** (bilir misin), **çekeysin** (çekersin), **içeyse** (içersen), **sataysın** (satarsın), **seveysin** (seversin); **üliysen** (ölürsen);

3. **ağlay** (ağlar), **akay** (akar), **bakay** (bakar), **biliy** (bilir), **geliy ~ geliyi** (gelir), **istey** (ister), **oynay** (oynar); **y** sesi yerine uzun bir **yi**'nin söylendiği **geliyi** (gelir) sözü bir istisnadır.

Çoğul. 1. Örneği yok.

2. Örneği yok.

3. **isteyler** (isterler), **sataylar** (satarlar), **vuriyeler** (vururlar).

Dönüşlük eki **ır** üçüncü tekil kişi ekiyle çekilen fiillerde **ıy**'a dönüşüyor:

nazlanıy (nazlanır), **ıslanıy** (ıslanır), **sallanıy** (sallanır).

Olumsuzluk eki **z** üçüncü tekil ya da üçüncü çoğul kişi ekleriyle çekilen fiillerde **y**'ye dönüşüyor:

almay (almaz), **aldanmay** (aldanmaz), **alınmay** (alınmaz), **bulmay** (bulmaz), **bulunmay** (bulunmaz), **kesmey** (kesmez), **sarmay** (sarmaz), **olmaylar** (olmazlar), **ölme** (ölmez), **varamaylar** (varamazlar), **veremey** (vere-

mez), **yıkılmay** (yıkılmaz).

Fiillerin soru ve olumsuz soru biçimleri ise şöyle:

biliy misin (bilir misin), **alır mısın** (alır mısın), **geliy misin** (gelir misin);
inanmay mısın (inanmaz mısın), **görmey misin** (görmez misin), **vermey misin** (vermez misin).

Fiilden ulaç (bağ-fiil) türeten ve ünlü uyumu kuralına uymayan **ce** eki değişmiyor: **olunce** (olunca).

Bağımsız bir kelime olan **iken** geniş zaman kipinin olumlu ya da olumsuz biçimleri ile çekildiği zaman ortaç (sıfat-fiil) görevi görüyor:

bilmey iken (bilmez iken); **gidey iken** (gider iken), **güley iken** (güler iken).

Şiir dizelerindeki ünlülerle ünsüzlerin yinelenmesi ses değişikliklerine yol açıyor. Kelime yapılarındaki uyumsuzluklar, yerel ağız ile ortak dilin dağarcıklarındaki birbirlerinin dengi durumundaki kelimelerde meydana gelen kuralsız değişimlerden ileri geliyor. Bundan başka, iki sesin yer değiştirmesi ve ünlü düşmesi örnekleriyle, kelime yapılarında tek tek değişikliklerin meydana geldiği ya da söz diziminde dil bilgisi kurallarına aykırı biçimlerin kullanıldığı pek çok durum bir arada karşımıza çıkıyor.

Geçiş Dönemi Törenleri ve Görenekleri

Ada halkı, İslam dini ve bu dinin gelenekleriyle şekillenen, insan hayatındaki önemli geçiş dönemlerinin habercisi olan pek çok töreni geçmişten günümüze kadar sürdürmüştür. Törenler ister tek bir kişi için, isterse bir topluluk için düzenlensin, bütün halkın katıldığı törenlerdi. Törenlerde olsun göreneklerde olsun, islam dininin kurallarına göre hareket edilirdi. Bununla birlikte, törenlere Balkan halklarının kültürlerine özgü birtakım unsurlar da girmişti. Zamanla, Adakale Türkleri Tuna boylarında yaşayan öteki halkların kültürlerindeki değişik unsurları da benimsediler. Adakalelilerin türkü dağarında halkın Türkçe sözlerle söylediği Bulgar, Sırp ve Romen ezgileri de yer alır. Halkın has Romen ezgilerini olduğu gibi aldığı örnekler de vardı. Gelgelelim, gerek insanın hayat döngüsü içindeki görenekler, gerekse mevsimlik görenekler her dönemde törelere tam bir bağlılık duygusuyla yaşatılmıştır.

İnsan hayatındaki önemli geçiş dönemlerinden biri olan doğum olayı, anneyle çocuğu kötü ruhlardan korumak için düzenlenen törenlerle kutlanırdı. Annelik mertebesine erişmiş olan kadına, onu kendisine zarar verebilecek büyüye karşı korumak için kırmızı renkli süsler takılırdı. Çocuğa, dünyaya gelişinin sekizinci günü özel bir törenle ad konulurdu. Ebe ile hoca çocuğa iki ayrı isim verirdi. Anne yıkanıp temizlenince çocuk beşiğe konurdu. Anne çocuğuna bakar, ona içinden gelen ninnileri söylerdi. Çocukluk çağında, oğlan çocuklarla kız çocukları birlikte oyunlar oynarlar, kötü ruhları kovduğuna inanılan tekerlemeler söylerlerdi.

Bir üst basamağa geçişi müjdeleyen bir başka önemli tören de çocuğun okula başladığı gün düzenlenen “mektepe düğünü” töreniydi. Okullu oğlan çocuklarıyla kız çocuklarının hepsi, üzerlerinde bayram kıyafetleriyle okul bahçesinde toplanıp başlarında hocaları olmak üzere bir tören alayı oluşturlardı. “Amin alayı” adı verilen bu tören alayı ilahiler söyler, her ilahinin sonunda “amin” diye bağıırıp ortalığı cınlata cınlata yol boyunca yürür, sonra okula başlayacak olan çocuğun evine yönelirdi. Okula başlayacak olan çocuk tören alayındaki çocukları evinin avlusunda karşılayıp onlara şeker ve helva ikram ederdi. Sonra o da alaya katılırdı; çocuklar yine hep birlikte ilahiler okuyup amin diye bağııra çağıra okula geri dönerlerdi. Tören alayı okul kapısında dururdu. Okula yeni başlayacak olan çocuğa ufak tefek armağanlar verilir, sonra da elifba ile ilmişali öğreneceği dersliğine götürülürdü. Bu törenle çocuk “ilim irfan yuvası”na adım atmış olurdu.

Sünnet düğünü, inananlar arasına katılan oğlan çocuğuna, arkadaşlarının ona karşı besledikleri dayanışma duygusunu gösterebildikleri bir vesileydi. İnananlar arasına girmeye hazır erkek çocuğu, okuma yazmayı çoktan öğrenmiş olurdu. Sünnet çocuğu kıyafetine giren çocuk okullu erkek arkadaşlarıyla birlikte, sünnetçinin kendisini babasının yanında sünnet edeceği yere giderdi. O sünnet edilirken arkadaşları evin avlusunda beklerler, sünnet işleminin tamamlandığını öğrenir öğrenmez de büyük bir sevinçle “amin” diye bağıırırlar, sonra da türküşöylemeye başlarlardı. 1960’lı yıllarda Ioan Nicola bu sünnet türkülerinden birini derlemişti. Biraz “melisma”lı¹ ve ölçüşüz bir yapısı olan

¹ Tek hecede birden fazla nota kullanıldığında ortaya çıkan ses kümeleri (Ç.N.)

bu sünnet ezgisi *rubato*² temposuyla söylenmişti:

Yılana bak yılana
Gl sarılmış fidana
Mevlam sabırlık versin
Kikli gesul çekene [*sic*, okunaksız]

Düğün törenleri belirli bir süresi olan, Türklere özgü trenlerdi. Kadın-erkek ayrımının yaygın olduğu bir toplum olmanın getirdiği kurallar ile dinî hükümlere uygun biçimde şekillenen evlilik süreci oğlan tarafla kız tarafının önceden kendi aralarında anlaşmasına bağlı olan çok yönlü göreneklere dayanıyordu. Oğlanın annesi ilkin, oğluna almak istediği kızın evine gider, yanındaki birkaç kadınla birlikte, oğlunun bu kızla nişanlandığını etrafa duyururdu. Söz kesildikten sonra kız nişanlısının kendisine söz verdiği hediyeı aldığı an artık o erkeğin karısı sayılırdı. Daha sonra, “okuyucu” adı verilen, görmüş geçirmiş, çevresinde sayėı gören bir kadın, evlilik hazırlıklarıyla uğraşmak üzere iki haftadan iki aya kadar değişen bir süre boyunca kız evinde kalırdı.

Düğün haftası cuma günü başlardı. Düğün haftasının başladığı güne “bohça günü” denirdi. Güvey, geline güzel hediyeler, elbiseler, takılar, ss eşyası ve şeker gönderirdi. Bu hediyeler arasında gelinin akrabalarına gönderilen ufak tefek şeyler de olurdu. Bohça gününden sonraki gün, bu sefer de gelin güveye, içinde kilim, giyim eşyası gibi şeylerin bulunduğu eyiziyle birlikte, ona kendi elleriyle biçtiği damatlığı yolları. Bundan sonraki üç gün boyunca da, oğlan eviyle kız evi arasında daha başka hediyeler gider gelirdi.

Dördüncü gün, yani pazartesi günü, nikh günüydü. Nikh işlemi gelinle güveyi temsil etme, onların hem vekili hem şahidi olma yetkileri bulunan iki erkek tarafından gerçekleştirilirdi. Bu kişilerden biri güveyin, öteki gelinin vekili olurdu. Vekiller gelinle güveye birbirlerini isteyip istemediklerini sorup her ikisinin de rızasını aldıktan sonra çiftin birleşmesinin önünde hiçbir kanun engel olmadığını onaylar, “izin name” adı verilen evlenme iznini çıkaran hocanın yanına giderlerdi. ıkan evlenme iznine dayanılarak hazırlanan evlilik sözleşmesi orada hazır bulunan herkes, yani hoca, vekiller ve şahitlerce imzalanırdı. Güvey geline çeyiz parası adı altında, ayrılmaları durumunda karısına kalacak

² Tempoda serbestliği, isteğe göre hareket edişi dile getirir; ritimde esneklik olarak da tanımlanabilir. (.N.)

olan bir miktar para ödemek zorundaydı. Evlilik sözleşmesi hocada, izin name gelinde kalırdı.

Asıl düğün çarşamba akşamı başlardı. Düğün alayına gelinle güveyin akrabaları ile arkadaşları katılırdı; ama, düğün törenine bütün ada halkı davetliydi. Erkekler oğlan evine, kadınlar ise bu olayı lokma yiyip düğün türküleri söyleyerek neşeyle kutlamak üzere kız evine giderlerdi.

Gelinliğini giyen kız, perşembe sabahı düğün alayı ile birlikte oğlan evine götürülürdü. Gelin oğlan evine götürülürken bir yandan da “Bes-meyleyle yola çıktım” gibi tören şiirleri okunurdu. Düğün alayı oğlan evine varınca, gelin güveye ilk defa yüz yüze gelir, onunla kuşluk yemeği yerdi. Kız tarafının kadınları gün boyunca gelinin yanında kalırlardı. Akşam olunca da gelinle güvey baş başa yemek yerlerdi. Güvey yemeğini yedikten sonra akşam namazını kılmak üzere arkadaşlarıyla birlikte camiye giderdi. Kılınan namazın ardından güveyi arkadaşları büyük bir tantanayla evine geri götürürlerdi. Oğlan evinin kapısı etrafı aydınlatan lambalarla süslenirdi.

Düğün alayı ilahiler, düğün havaları söyler, ikram edilen tatlıları yer, çalgı eşliğinde oynayarak bu olayı kutlardı. Zamanla, adada düğünlere gelebilecek çalgıcı kalmadığı için, halk düğünlerde çalsınlar diye Dobruca’dan davulcular, zurnacılar getirtmek zorunda kalmıştı.

Düğünden sonraki ilk cumaya “paça günü” yahut “paça cemiyeti” denirdi. O gün, çiçeği burnunda güvey, gelinin ailesi ve akrabalarıyla tanıştırdı. “Paça günü”nden yahut “paça cemiyeti”nden hemen sonra gelen ilk pazartesi günü de kendi akrabalarını evine çağırıp onları karısıyla tanıştırdı. Yeni evli çift, erkeğin ailesinin evinde otururdu.

Künos yerel bir düğün âdeti olan “bardak” âdetine değinir. Düğün hazırlıklarına geçildiği, kız eviyle oğlan evi arasında hediyelerin gidip geldiği sırada, gelin güveye içinde hamur işi yiyecekler olan, tülle örtölüp çiçeklerle süslenmiş bir tabakta bir bardak şerbet yollardı. Bu “bardak” bir hafta boyunca güveyin sofrasında dururdu. Güvey şerbeti içip bitirdiği zaman bardağı yarısını şekerlemelerle, yarısını da altın liralarla doldurup geline geri gönderirdi.

Adakale toplumunda katı dinî kurallar hüküm sürüyor olmakla birlikte, halk oyunları dost meclislerine, kutlamalara özgü eğlencelerin bir parçasıydı. Oyun hareketlerine çoğu kez oyun havaları ve alkışlarla eşlik edilirdi. Düğünlerde oynanan gelin oyunu ya kadın kadına, ya erkek

erkeğe ya da kadınlı erkekli oyun takımlarınca yüz yüze oynanırdı. “Zeybek” oyunu Birinci Dünya Savaşı’na kadar hem kadınların hem erkeklerin katıldığı ayrı takımlarla oynanırdı. “Köçek” ise önemli günlerin hemen hemen hepsinde, bir saz takımının sazlı sözlü ezgileri eşliğinde tek bir kişinin serbest hareketlerle oynadığı bir oyundu.

Yüzyıllardır süregelen göreneklerin dinî bayramlarda da çok önemli bir yeri vardı. Mevlit kandili dualar ve ilahilerle kutlanırdı. Bu ilahilerden birini Nicola notaya almıştır; onun notaya aldığı ilahi ezginin iki dizesi şöyledir:

İnsanların bir tanesi Muhammed
Müminlerin baştacıdır Muhammed

Ramazân eğlenceleri çevrenin ve şartların el verdiği ölçüde dinî hükümlerin şekillendirdiği geleneklere uygun olurdu. Ramazana özgü “bekçi türküsü”nün Adakale’de söylenen biçimi, herkesçe bilinen “Remezan geldi” sözleriyle kuşaktan kuşağa geçerek günümüze dek gelmiştir. Ramazan gecelerinde bir adam her evin önünde türkü çağırıp darbuka çalarak bütün köyü dolaşır, halkı gün ağarmadan kalkıp satura hazırlanmaları için uyandırır. Nicola bu aksak usûllü türkünün ezgisini gelenekte yaşayan güftesiyle birlikte derlemiştir:

Remezan geldi uyandı
Camiler nura boyandı
Top atıldı kandil yandı
Kalbimiz O’na inandı

Kurban bayramı bütün köyü bir şölenle bir araya getiren dinî bir bayramdı. Bu şölenle köyün fakirlerine bol bol kuzu çevirmesi ikram edilirdi. Ada halkı bayramda hep birlikte yemek yiyip neşeli türküler söyleyerek hoşça vakit geçirirdi. Söylenen türkülerden biri olan “Bayram gelmiş” türküsü kurban bayramının simgesiydi.

Mevsimlik törenler, Rumeli ve Anadolu Türkleri ile Türkçe konuşan Balkan halklarının yılın belirli dönemlerine özgü olan geleneklerine pek çok açıdan benzerdi, ama bu törenler hristiyan Balkan halkları ile Dobruca Türkleri ve Tatarların göreneklerinden de izler taşırdı.

Hıdrellez doğanın ilkbahar mevsiminde yeniden uyanışının kutlandığı, falların açıldığı önemli bir şenlikti. Hıdrellez şenliğine özgü spor

oyunları hakkında herhangi bir bilgiye rastlanmıyor. Yerli halkın bölgedeki askerî birlik dağıldıktan sonra pehlivanlık geleneğini sürdürüp sürdürmediği, sürdürmemişse yörede daha başka spor oyunları ile yarışmalar düzenleyip düzenlemediği pek bilinmiyor.

Hıdrelleze özgü geleneklerden biri kadınların mani söyleyerek baht okumak için bir araya gelmesiydi. Bu vesileyle fal açılır, fal açılırken de kişiye uğur getirdiğine inanılan nişanlar kullanılırdı. Arife günü kadınlar erkek gözünden uzak bir evin avlusunda toplanır, kismetlerini açacağına inandıkları bir oyun oynarlardı. Kadınlar bu oyunda yüzük, kol-ye, küpe gibi kişisel eşyalarını bir çömleğe atarlardı. Sonra bu çömleği kırmızı bir tülbentle sarıp ağzını sim rengi bir sicimle bağlarlardı. Daha sonra çömleği bir asma kilitle kilitleyip bir gül fidanının dibine gömerlerdi. Ertesi sabah yine aynı yere gelip çömleği gömdükleri yerden çıkarırlar, sonra da seçtikleri bir genç kızın gözlerini bağlarlardı. Gözleri bağlanan genç kız baht okurdu. Kız önce besmele çeker, sonra çömleğin içindeki nişanları birer birer çıkarırdı. Bu genç kız çömlekten çıkan nişanlardan birini elinde tutarken o nişanı atan kişinin bahtına bir mani okurdu. Sonra etrafındaki genç kızlar avucundaki nişanı görebilsinler diye avucunu açardı. Çömleğe o nişanı atmış olan kız attığı nişanı geri alırdı. Oradaki öteki kadınlar da bu manilere katılırlardı. Bir önceki yıl bahtlarına çıkan maninin tutmadığı kızlarsa, tören gününün gecesinde, sabahleyin törenden önce açmak üzere, saçlarına örgüyle tutturdıkları bir asma kilit bağlarlardı.

Mani geleneği esnekliğiyle pek çok törene yakışırdı. Kadınlar yıl boyunca Hıdrellez bayramının yanı sıra, birçok şenlikte, ortaklaşa işlerde, soğuk kış gecelerindeki lokum gecesi ve helva gecesi eğlencelerinde de mani atarlardı. Bir sıra kadın hep beraber, ellerindeki kâğıtlara yazılmış mani dizeleriyle dolu olan küçük bir “mani torbası” ile gelip bir evde toplanırdı. Her kadın bu torbadan bir mani çeker, bahtına çıkan bu maniyi okurdu. Her mani yedi yahut sekiz heceli dört dizeden meydana gelir, ayrı bir ezgiyle söylenirdi. Evdeki bütün kadınlar sırayla uğur getirdiğine inandıkları bu manileri doğaçtan okurlardı. Doğaçtan mani söylemekte ustalaşmış kişilerin yüzlerce dörtlükten oluşan bir mani dağarcıkları olduğu söylenirdi. Bu şiirlerin çoğu ezberden okunsa da, “üstat maniciler” herhalde yazılı örneklerden de yararlanmışlardı. Mani atışması çoğu kez maniyi kızıştıran kişinin karşısındaki manicinin, üs-

tüne iki mani dizesi düzmesi için ortaya bir anahtar kelime atmasıyla başladır. Hemen sonra da bütün meclis yaratıcılık gerektiren bu yeni dörtlükler uydurma işine katılırdı.

Daha çok kadınlar ile genç kızlara yakışan mani düzme işini delikanlılarla orta yaşlı erkekler de üstlenirdi. Mani atışmasında, genellikle, şıp diye verilen nükteli cevaplarla cinaslı mani dizelerine benzer bilmece gibi iki anlama gelebilecek kelimelerin kullanıldığı mizahî bir atışmaya tutuşmuş iki kişi yahut iki taraf vardır. Bir mani öteki nazım şekilleriyle kolayca harmanlanabilir, bazen de belli bir konudan yola çıkılarak düzülen birkaç bentlik bir mani, bu maniye bir kavuştak eklenmesiyle bir türküye dönüşebilirdi. Maniler, değişmez yapılarına bakılırsa, aynı ezginin tekrarlandığı çeşitlemelerle okunurdu. Maniciler şiirleri katı kurallara bağlı olmadan, içinde bulundukları ruh haline göre, hem *parlando*³ hem de *tempo giusto*⁴ düzümleriyle söyleyebilirler, en sonunda da bu düzümleri dönüşümlü olarak uygulayabilirlerdi.

İlan-ı aşk etme, halka haber verme, satılacak herhangi bir şeyi tanıtma, bilmece çözme, hepsinden önemlisi de gündelik hayatta olsun, bayramlarda olsun törenlere ve eğlencelere neşe katan bir haberleşme aracı olma işlevi görürdü mani ezgileri. Çerçiler, kayıkçılar, balıkçılar, kahvehanelerde türkü söyleyenlerle onları dinleyenler, kısacası her seviyeden insan doğaçtan mani yakardı Adakale’de. İstanbul’un “mani kahveleri”, mani örneklerini Rumeli’nin ve Balkanlar’ın her tarafına yayan maniciler için, yaratıcılıklarını gösterebildikleri merkezlerdi.

Kúnos’un Adakale’den derlediği mani örnekleri, bu örneklerin Türk illerinde söylenen geniş mani dağarı ile gösterdikleri kesin benzerlikleri ortaya koyan ve bu türün en temel özelliklerini veren manilerdir. Bu mani örneklerinde, tamamı özlü bir biçimde dile getirilmiş olan coşkunca benzetmeler, maninin seyrine temel olan karşılıklı sözler, soru-cevap tekniği, nükteli cevaplar ile kinayeler ve bilmecelerdeki söz oyunları vardır. Bu örneklerden birinde manicilere esin kaynağı olabilen binlerce konuluk bir dağarcığı olan bir mani kitabından söz ediliyor:

³ Parlando: “konuşurcasına” demektir. Ezgideki seslerin tek tek gösterilmeden, sadece bir tek ezgi çizgisi gösterilip geçilmesi; çeşitli seslere yer verilmeden, konuşmayı andıran bir sesle söylenmesi (Ç.N.)

⁴ Tempo giusto: orta karar bir hızla (Ç.N.)

Mani kitabın açtım
Mani bilmedim şaştım
Bir ayağın üstüne
Bin bir mani söyleştim

Üstat manici aşağıdaki maniyi ezberden okurken pek çok hüner gösterebilen, doğaçtan mani okumasıyla ün salmış bir kişidir.

Manici mani getir
Manime mani getir
Pek üstad manicisin
Yedi türlü meyve getir

Mani türünün kurallarına uygun biçimde derlenen her mani yedili hece ölçüsüyle düzülmüş, 4||3 duraklı dört dizeden kurulu bir türküdür. Bu manilerin uyakları ise kurala uymayan birkaç örnek dışında a-a-b-a düzenindedir.

Mani geleneği aşağı Tuna'daki pek çok bölgeye yayılmıştır. Dobruca Tatarları, Türk "mane"sini canlı bir nazım türü olarak işleyip işlevini genişlettiler. Dobruca'da genç kızlarla delikanlılar meclislerde bir araya gelip karşılıklı söz atmalarla gelişen "mane"ler söylerlerdi. Mani dizeleri doğaçtan, karşılıklı, çoğu kez dansla dönüşümlü olarak söylenirdi. Ekipleri yöneten manici başı, arada bir maninin konusunu değiştirir, maniciler de bu yeni konuya uygun maniler düzerlerdi. Kadınli erkekli oyuncular önce erkek erkeğe, sonra kız kıza oynarlardı. Mani geleneğinin başka bir çeşidinde de manici tek başına dört dizeli bir kıtayı iki ezgi cümlesiyle söyler, koro da buna uyaklı bir kavuştakla cevap verirdi. Genel olarak, şiirin dizeleri 4||3 duraklı ve yedi heceli, uyakları ise a-a-b-a düzeninde olurdu. Ezgi, 4/4'lük ölçüye uygun bir *tempo giusto* düzümlüyle söylenirdi.

Tuna boylarında yaşayan Romen köylüleri "manea"yı (mani kelimesinin Romencedeki karşılığı), çoğunlukla keman çalan bir köy çalgıcısının eşliğinde, bir kişinin oynadığı, sözsüz, seyredenleri coşturan bir halk oyunu olarak benimsemişlerdi. Bu oyunu eğlencelerde, cümbüşlerde ya yaşlı bir kadın ya da bir erkek oynardı. Oyuncu sere serpe hareketlerle, vücudunu köçek gibi kıvıra kıvıra oynar, kendisini seyredenleri eğlendirirdi. Köy çalgıcıları "manea turcească"yı çalgılı oyun-

lu eğlencelere özgü bir çalgı ezgisi türü olarak benimsemişlerdi.

“Helva gecesi” Adakale’de, belli bir mevsimi ya da günü olmayan, yıl içinde çeşitli vesilelerle yaşatılan bir başka gelenektir. Helva gecesi, tek tek insanların hayatındaki önemli olayları kutlamak, belli bir topluluğu bir araya getiren vesilelere bir anlam katmak için, bir de ortak eğlencelerin tamamlayıcı bir parçası olarak düzenlenirdi. Erkeklerle kadınların kış gecelerinde ayrı yerlerde eğlendikleri bir gelenektir helva gecesi. Yalnızca erkekler arasında, çoğunlukla sonbahar ve ilkbahar mevsimlerinde kutlanan özel bir helva töreni de vardı. Erkekler bu töreni kendi aralarında ileri gelen seçkin bir kişi adına düzenlerlerdi. Birbirlerinin arkadaşı ya da hemşehrisi olan bu erkekler bir tören havası içinde türkü söyleyip helva yiyerek kardeşliklerini kutlardı. Bu tören her ne kadar askerlikle hiç ilgisi olmayan, doğrudan doğruya toplumsal ve dünyevî bir tören olsa da, içeriğiyle askerî törenleri hatırlatan, efsanelere özgü bir kahramanlık havası yaratırdı.

Bu törenin içeriği, bazı bakımlardan, savaştan dönen ya da askerlik hizmetini tamamlayan erkekleri yüceltmek için düzenlenen “gaziler helvası” geleneğine benziyordu. Aslında, Adakale toplumu yüzyıllar boyunca aşağı Tuna bölgesinin savaş geleneklerine özgü gazi kültüründen etkilenmiştir. Bundan dolayı da, eski hatıraların yepyeni anlamlarla yüklü törenlere dönüştüğü “helva topı” geleneği, nice yılların şanlı askerî geçmişini hatırlatırdı. Bildiğim kadarıyla, ne Türklerin ne Dobruca Tatarlarının ne de Tuna nehrinin Romanya topraklarındaki bölümünün kuzey kesimindeki Türk kalelerinde yaşayan halkın buna benzer bir törenleri olduğuna dair hiçbir kayıt yoktur. Bana kalırsa, bu “helva topı” töreni, sadece seçkin bir erkek çevresine girerken düzenlenen, atalardan kalma bir törenin yerel bir uyarlamasından başka bir şey değil. İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra, ada halkı geçmişten gelen ortak değerlerine eskisi kadar sahip çıkamaz olunca bu gelenek de terk edildi.

“Helva topı” töreni kadınlarla erkeklerin ayrı ayrı yerlerde yürüttükleri hazırlıklarla düzenlenirdi. Yaklaşık yirmi erkek bir araya gelir, aralarından adına helva yenecek kişileri seçerlerdi. Adına helva yenecek kişinin toplumda saygı duyulan, yüksek mevkili, seçkin bir kişi olması gerekirdi. Seçilen kişilerin adları sırasıyla söylenir, törenin bu kişilerin her biri için nasıl yürütüleceği belirlenirdi. Kadınlar önceden belirlenmiş olan bir evde, törenlere katılan herkese yetecek kadar helva pişirir-

lerdi. Helva masrafını ya hali vakti yerinde, toplumun ileri gelenlerinden biri olan ve bu töreni düzenleyenler arasında yer alan bir kişi karışılardı ya da masraf bölüşülürdü. Söz konusu tören için hazırlanan helva un, yağ, şeker, bal ve kuş fıstığı ile hazırlanan keten helvası idi. Bu malzeme tavaya konan yağda kavrulur, sonra bu karışıma, uygun kıvama gelip rengi dönünceye kadar “ağdalanmış” denen sıcak şerbet azar azar yedirilirdi. Pişen helva topak topak bölünür, top yahut yumurta biçimi verilip pudra şekerine bulanana topaklar bir siniye dizilirdi. Sini kırmızı bir örtüyle örtülür, örtü yeşil bir kurdeleyle bağlanır, üstüne de bir mum dikilirdi. Helva hazırlanırken orada bulunan kadınlar bu törene özgü olan türküler söylerlerdi.

“Helva topu geçidi”ne katılacak olanlar, kararlaştırılan gün helvanın hazırlandığı eve gelip helva sinisini alırlardı. Helva ikindi üstü, gün batımına doğru yenirdi. Törenin mekânı helvanın pişirildiği evden, adına helva yenecek olan kişinin evine taşınırdı. Erkeklerin hep bir ağızdan ilahiler, türküler söyleyerek kasaba sokaklarından geçmesi, bazen tek kişinin, bazen de bütün tören alayının doğaçtan türküler söylemesi adına helva yenecek kişinin evine varılması ve helva ikram edilmesi bu törenin başlıca basamaklarıydı. Erkeklerin hep bir ağızdan söyledikleri ilahilerle türküler törenin ilerlemesini sağlarken geceye bir bayram sevinci ve canlılık katardı. “Helva topı” töreninin süresi değişebilirdi, çünkü türkü söyleyenler, doğaçtan söyledikleri ezgilerin sayısını duruma göre artırıp azaltabilirlerdi.

“Helva topı” töreninde söylenen türkü sekiz heceli, 4||4 duraklı üçer dizeden kurulu bentlerden meydana gelirdi. Bu yapının dışında, yedi heceli dizelere de zaman zaman rastlanması ölçünün uzatılmış ya da eklenmiş hecelerle de tutturulabildiği fikrini getiriyor akla. Türkünün değişmeyen uyak düzeni a-a-a düzenidir. Bentlerin yapısındaki sadelik tekrarlanan sesler ve ritimli vurgularla birlikte ezgilerin söylenişindeki katı ama hareketli üslubu güçlendirir. Törene katılanlar türkünün sözlerini tören ilahilerine benzer biçimde biteviye tekrarlanan ezgilerle söylerlerdi. Türküyü söylerken çalgı çalmazlardı, ama dizelerdeki ritimli vurguları verebilmek için ara sıra el çırparlardı. Denebilir ki, tören alayının yol boyunca *giusto tempo* ile okuduğu şiir dizeleri, adına helva yenecek kişinin evine varıldıktan sonra *parlando* üslubuyla okunmaya başlanırdı.

Kúnos adada yaygın olarak söylenen, birkaç istisna dışında kendine özgü nazım şekli ile söylenen, üçer dizede kurulu seksen üç bentlik bir “helva topı geçidi” türküsünün güftesini derlemekle kalmamış, “helva topı” törenini de eşsiz bir biçimde tasvir etmiştir. Kúnos’un yazdığı güftelerin aynı türkünün birçok kere dinlenmesiyle hazırlanmış ortalama bir örnek mi olduğunu, yoksa tek bir icradan mı derlendiğini kestirmek güçtür.

Kúnos’un yayımladığı metinde ortaya çıkan törenin düzeni bir bütün olarak ele alınınca tam bir senaryo özelliği gösteren bir dizi çarpıcı unsurlarla ortaya çıkıyor. Bu senaryo aşağıdaki biçimde gelişen beş ayrı sahneye bölünebilir.

BİRİNCİ SAHNE (1-29)

Erkekler korusu helvanın pişirilip hazırlandığı evin önünde bir tören alayı oluşturur. Bu tören alayının en önündeki kişi törende ikram edilecek helvanın bulunduğu, üstüne yanan bir mum konmuş siniyi taşır. Tören alayındakiler yüzlerinde ciddi bir ifadeyle, yol boyunca türkü söyleyerek adına helva yenecek olan ilk kişinin evine doğru ağır ağır yürür. Söyledikleri türkünün ilk dizeleri birtakım nükteli ses yinelemeleriyle örülen tam bir yakarışı dile getirir:

Besmeleyle başlayalım
Haşlamağı haşhıyalım
Bu işe ne işleyelim

Erkekler önce çıktıkları yolculuğun hikâyesini anlatır, sonra da görevlerinin ne olduğunu bildirirler. Sandalları kalyonları açık denizlerde sert esen rüzgârda sürüklenmiştir; Paşa’nın buyruğu üzerine gemileriyle yola çıkmışlar, “helva topı”ni ağaya sunmak için gelmişlerdir. Bu yiğit adamların başlarından geçenler gür bitkileriyle insanı adeta büyüleyen mesirelerin, İstanbul’un tatlı suları ile hoş kokulu çiçeklerinin, Tophane külhanbeyleriyle Galata köçeklerinin ve şehrin çok sayıdaki dükkânları ile zengin çarşılarının atmosferi içinde anlatılır; bu İstanbul hatıraları, zamanı mekânı aşarak hayalî bir tiyatro sahnesine dönüşür.

İKİNCİ SAHNE (30-41)

Erkekler alayı eve varır. Evin kapısı kapalıdır. Civardaki gençler de gelip koroya katılırlar. Erkekler kapının önünde ev sahibine seslenerek

türkü söylerler:

Meyliz böyle kapıya
İçinde bülbül şakiya
Fazlı Ağam, gel kapıya.

Geleneğe göre, adına helva yenecek kişiye Fazlı Ağa diye hitap edilir. Kúnos'un notlarında, Macar devrimcilerinin 1849'da yenilgiye uğratılmalarından sonra güneydeki Vidin şehrine sürülen bu devrimcilere eşlik etmek üzere görevlendirilen bir memur olduğu belirtiliyor Fazlı Sadık Ağa'nın.

Korodakiler türküye başlayıp aynı tekerlemeyi doğaçtan söylemeye devam ederler. Sonra da, bir geminin "helva topı"ni ağaya sunmak üzere Mısır'dan yola çıktığını duyurup kapıyı açmasını isterler ondan:

Kapı kapı, açıl kapı
Altı mermer, üstü yapı,
Top gelir, açıl kapı!

Bu sahne ağa içerden herhangi bir işaret vermedikçe sürer gider. Böylece, korodakiler hiç ara vermeden türkü söyleyip kilitli kapıya bakmaya devam ederler. Kapıyı açma vakti gelince ağa, elinden geldiğince uzun bir kararsızlık ânı yaratarak korodakilerin esinlenme yeteneklerini, yaratıcılıklarını sınar. Türkü söyleyenler dağarcıklarındaki ezgileri tükettiklerinde iyi dileklerde bulunup ağayı şöyle selamlarlar:

Al topin mübarek olsun,
Almazsan da uğur olsun

ÜÇÜNCÜ SAHNE (42-47)

Sonunda ağa kapıyı açar, türkü söyleyenlerle konukları içeri buyur eder. Türkü söyleyenlerle yanındakiler hava güzelse avluda, yağmurluysa "kovuk" denen ve evin yazları yemek odası olarak kullanılan giriş kısmında toplanırlar. Halka olup bağdaş kurarak yere otururlar. Bu halkanın ortasına oturan ağaya, üzerinde yanan bir mum olan helva sinisi sunulur. Sinideki helva ağaya lokma lokma yedirilir, bu sırada korodakiler de her lokmadan sonra durup dinlenmeden söyledikleri duruma uygun türkülerle ağanın iştahını açarlar:

Mirini, yavrim mirini,
Yanına almış birini,
Yedik helvanın birini

Türkü söyleyenler bu helva ikramı boyunca, ağa ikram edilen bütün helva lokmalarını yiyip iyice doyuncaya kadar lokmaları saya saya türkülerine devam ederler. Sonra ağa konuklarını evinin selamlık kısmına buyur eder. Türkü söyleyenler neşe içinde eğlene eğlene türkülerine devam ederler. Hediye alabilmek için ağa hazretlerine iltifat ederler, çoğu kere de ağanın huyları ve mizacı ile masumane görünen sözler ve nükteli cevaplarla eğlenirler. Koro ekibi neşe içinde eğlenip nükteli türküler söylemeye devam eder.

Konuklardan biri, herhangi bir şekilde ev halkından bir kadınla karşılaşacak olursa, o kadın sanki ağanın kaynanası imiş gibi ağaya takılır, bunun üzerine kadın da telaşla başka bir odaya kaçar. Ne de olsa bu eğlence yalnızca erkeklere mahsus bir eğlenceydi.

DÖRDÜNCÜ SAHNE (48-77)

Türkü söyleyenler bu törene özgü olan helva methiyesini söylerler. Bu methiyede tasvir edilen mekân sallanan salıncakların, elvan elvan çiçeklerin, bal peteklerinin, fındık fıstık ağaçlarının bulunduğu zengin bir bahçedir. Bu mekândaki somut ve çok lezzetli çeşniler, gözünüzde bir canlanıp bir kaybolan o tablo gibi manzara ile birlikte tat alma, dokunma, koku alma duyularını tazelemeye devam eder. Helva yemek gibi son derece sıradan bir iş, böylesine büyüleyici bir kır manzarası içinde tasvir edildiği için, insan duyularını keskinleştiren mükemmel bir yaşantı uyandırır.

Bülbül güle aşık imiş
Sahib sohbet sadık imiş
Bu top sana layık imiş

Türkü söyleyenler yaratıcılıkları tükenince söyledikleri ezgiler karşılığında bir parça helva isterler kibarca:

Arzulayıp geldik size
Sohbetiniz cümlemize
Helvayı sen getir bize.

Bütün konuklara şerbet, kahve ve helvanın geriye kalanı ikram edilir. Ev sahibi varlıklı bir kişiye konuklara marifetlerinden ötürü ufak tefek hediyeler de verilir.

BEŞİNCİ SAHNE (78-83)

Türkü söyleyenler ikrama teşekkür edip adına helva yenecek olan sıradaki kişinin evine gitmek üzere ayrılırlarken allahısmaırladık derler:

Besmeleyle çıktık yola
Selam verdik sağa sola
Dolaşıp geldik kapıya

Şölen sona erer. Türkü söyleyen erkekler için artık bu evden ayrılıp adına helva yenecek bir başka seçkin kişinin evine gitme zamanı gelmiştir.

HALK TÜRKÜLERİ

Türkü Dağarı

Kúnos yüz elli Adakale halk türküsü derlemiş, bunlardan aşağıdaki seksenini yayımlamıştır. Kúnos'un açıklamasına göre, bu türküler genellikle kasaba kahvehanelerinde erkeklerce tanbura, darbuka ve def gibi çalgılar eşliğinde söylenirdi. Bunun dışında, eğlence ya da tören vesilesiyle bir kişinin ya da bir takımın türküler söyleyip hikâyeler anlattığı da olurdu. Kúnos bu türküler hakkında kendisine bilgi veren kişilerin adlarıyla cinsiyetlerini belirtmediği gibi, yazıya geçirdiği malzeme nerelerden derlediğini de açıklamıyor. Ancak, araştırması sırasında kendisine yardımcı olan Fehmi Efendi'ye katkılarından dolayı duyduğu minnettarlığı defalarca dile getiriyor. Kúnos bu araştırma sırasında büyük olasılıkla ya doğrudan doğruya ya da dolaylı olarak yerli halktan kadınlı erkekli küçük bir grubun yardımlarından faydalanmıştır. Dolaylı yardım, türkü söyleyen kişinin ağzından çıkan sözlerin yazılı ortak dildeki karşılıklarını bilen ve bunları araştırmacıya aktaran üçüncü bir kişinin aracılık etmesi demektir. Kúnos bu saha araştırmasını birkaç yıl sürdürdüğüne göre, kendisine bilgi veren kişilerden bazılarıyla herhalde birkaç kez görüşmüştür, yine de bu kişilerin kimliklerini açıklamamıştır.

Adakale yüzyıllar boyunca müstahkem kalesiyle, bu kalenin eteklerindeki, gerçek bir köy olamayan köyüyle, tam anlamıyla içe dönük bir yerleşim birimi olarak kalmıştır. Topografyası ne tek bir merkez etrafında birleşmiş tam bir şehir, ne de tam bir köy görünümünde olan ada, sonu gelmez bir yalnızlığa gömülü bir sömürge olagelmıştır. Kuşaktan kuşağa geçen türküler çok çeşitli öğeler barındıran bu kültür manzarasının özelliklerini yansıtır. Bu türküler Arap ve Fars edebiyatlarının etkilerinden nerdeyse hiçbir iz taşımayan, köylü öğelerin şehirli öğelerle harmanlandığı türkülerdir. Türkülerde kullanılan dil genellikle kaba Türkçe olmakla birlikte, okumuş çevreye özgü sözlerin ve ortak dildeki dinî deyimlerin geçtiği türküler de vardır.

Bu türküler, genel olarak, gerek içerik gerek biçim yönünden bildiğimiz türkünün özelliklerini taşır. Bu örneklerden yalnızca birkaçı “koşma” biçiminin özelliklerini gösterir. Elimizde adada yaşamış âşık-

lar olduğuna dair hiçbir yazılı kaynak olmasa da bu türkülerin şairlerinin aşık edebiyatını tanıdıkları besbellidir. Şüphesiz, adadaki yeniçeriler bektaşlıktaki koçaklama geleneğini benimsemiş, kuzey Balkanlar'ın derviş ilahilerini de etkilemişlerdi. Ada halkının kültürü civar bölgelerde yaşayan Alevi-Kızılbaş inancının da etkisi altında kalmıştır. Aşağı Tuna bölgesinin iki yakasında bulunan Türk kalelerine değinilen metinlerde gezici saz şairlerinden sık sık söz edildiğine göre, gezici saz şairleri adaya sık sık gelip gidiyordu. Künos destanlardan da söz ediyor, ama derleyip yayımladığı türküler arasında böyle bir örnek yer almıyor.

Türküler iki kısma ayrılıyor. Birinci kısımdaki türküler arasında batı Rumeli'den doğu Anadolu'ya uzanan geniş bir alanda yaygın olarak söylenen türkülerin birbirlerine az çok benzeyen değişik örnekleri yer alıyor. Bu kısımdaki türkülerin büyük çoğunluğu gerek köy, gerek İstanbul ve çevresi başta olmak üzere şehir kökenli türkülerin özümsemiş uyarlanmış yeni biçimlerinden meydana geliyor. Bu sınıftaki öteki türküler ise, geleneksel motiflerle ada coğrafyasıyla civarının yöresel öğelerini kaynaştıran, tanınmış halk türkülerinin yerel zevke uydurulmuş şekilleridir.

Bu türkülerini ada halkına ilk defa tanıtanlar göçmenler, askerî birlikler, askerî birliklerin hizmetindeki kişiler, göçebe dervişler, mevsimlik işçiler ve tabii ki adaya arada bir yolları düşen gezginlerle gezici çalgıcılar olmuştur. Öte yandan, iş ya da görev gereği adanın çevresindeki ülkelere giden birçok Adakaleli erkek de adaya dönünce, bu ülkelerde dinleyip öğrendikleri türkülerin Adakale'de tanınmasını sağlamıştır. Zamanla bir araya getirilen bütün bu türküler adadaki sözlü halk geleneğinin sabit kaynağını oluşturmuştur.

İkinci kısımda yer alan türküler adada yakılan türkülerdir. Adanın doğal ortamını, adadaki toplumsal çevreyi, ada halkı arasındaki insanî, toplumsal ve kültürel ilişkileri konu olarak işledikleri için bu türkülerin yerel bir kimliği vardır.

Türkülerin söz örgüsü yaşanmış olaylar ve yaşantılar ile simgeleşmiş basmakalıp mecazlar arasındaki yakın ilişkiyi gözler önüne serer. Ada halkı yakın bir geçmişte Dobruca, Sırbistan, Bulgaristan ve Romanya'da söylenen türkülerden de birkaçını uyarlayarak türkü dağarına katmıştır. Bu yeni türkülerin bazılarının güftesinde karma nitelikte bir dil kullanılmış, bazılarında da ya bir Türk ezgisine Romence sözler ya da bir Romen ezgisine Türkçe sözler uydurulmaya çalışılmıştır. Yeni türküler

eskilerin yerini almıştır. Nicola'ya göre, yerli halk 1960'lı yıllara gelindiğinde, adanın türkü dağarını bu türkülerin kökenlerini açıkça ortaya koyacak bir biçimde iki kısma ayırıyordu: *cântece din bătrâni ile cântece din insulă* (Romencede “eski türküler” ve “ada türküleri” anlamına gelir). Eski türküler bölük pörçük hatırlanıyor ve yalnızca istek üzerine söyleniyordu.

Adanın son günlerine kadar varlığını koruyan sözlü “taksim”in bir örneğini derleyen Nicola dikkate değer bir bilgi edinilmesini sağlamıştır. On bir heceli dizelerden kurulu sözlü taksim, türkülü oyunlu toplantıların başında ve sonunda bir kişi tarafından söylenirdi. Ezgisi “melisma”larla süslü olan taksim *parlando rubato* ritmiyle okunurdu. Bu bilgi ada halkının taksimle başlayıp yine taksimle sona eren musığı meclislerinin fasıl gelenegini korumuş olduğu fikrini uyandırıyor.

Kúnos’un yayımladığı Adakale masallarını ele almak gibi bir niyetim olmamakla birlikte, bu masallardan biri, bir türküye yer verilen tek masal olduğu için dikkatimi çekti. Bu masal Rumeli’de ve Anadolu’da çok çeşitli biçimlerde anlatılagelen bir hikâyenin başarıyla yerelleştirilmiş bir yorumudur.

Sözünü ettiğim masal “Balıkçı Dedenin Oğlu” adlı masalın yerli bir uyarlamasıdır. Masalın Adakale’de anlatılan biçiminde zavallı annesiyle birlikte yaşayan genç bir balıkçı vardır. Bu genç balıkçı babasının tavan arasındaki “serpme”si ile “zembil”ini alıp balık tutmak için her gün Tuna nehrine gider. Bu arada Romencede “minciog” denilen “serpme”nin, çoğunlukla aşağı Tuna ile kollarında balık avlanırken kullanılan, ağaçtan yapılmış, uzun saplı, yuvarlak bir kasnağa gerili bir balık ağı olduğunu söyleyelim.

Günlerden bir gün kasabanın tellalı halka padişahın emri üzerine o gün evlerinden çıkmalarının yasak olduğunu duyurur, gelin görün ki, bizim genç balıkçı o gün de balık tutmaya gider her zamanki gibi. Eve dönerken de padişahın kızına rastlar. Padişahın kızı balıkçıya âşık olup saraylarına götürür onu. Saraya geldiklerinde balıkçının sepetindeki balıkları alıp sepeti altınla doldurur. Sonra da ertesi gün saraya yine gelmesini söyler delikanlıya, çünkü sepetini yine altınlarla dolduracaktır. Böylece altı ay geçer. Balıkçının o kadar çok parası olur ki, balıkçılığı bırakır. Padişahın kızı delikanlının yolunu gözlemekten yataklara düşer, ağlar sızlar, sonra çaresizce şu türküyü söyler:

Ya ilahi sen nazar kıl halime
Ansızın bu sevda düştü başıma
Yanarım gençlikte tatlı canıma

B. Öldüğüme gam yemem
Bir soranım yok benim

Yüreğimde açıldı koca yara
Benden selam söyleyin nazlı yâre
Ah, ciğerciğim oldu pâre pâre

B. Öldüğüme gam yemem,
Arayanım yok benim

Şu karşıda bir ince meşe
Bilmem bana ne oldu şaştım bu işe
Gönül dedikleri bir billur şişe

B. Kırıldığına gam yemem
Bir soranım yok benim

Yürüyerek geldim ben bir düze
Yaşımı getirdin seksene yüze
Ağlasın din kardeşlerim bize

B. Ağladığıma gam yemem
Bir haldaşım yok benim

Su karşıda siyah tütün
Aradım bulamadım bir ahdi bütün
Ben ölürsem mezarıma gül takın

B. Öldüğüme gam yemem
Ağlayanım yok benim

Kızın söylediği bu türküyü dinleyen sultan hanımın hizmetkârları hemen padişaha koşup prensesin çektiği büyük acıyı anlatırlar ona. Bunun üzerine padişah ülkenin dört bir yanına haberciler yollar. Bu haberciler balıkçıyı yakalayıp saraya getirirler. Kırk günlük bir hazırlıktan sonra da padişahın kızıyla evlendirilir balıkçı.

Söz konusu masalın başka bir uyarlaması Kúnos'un *Forty Four Turkish Tales* (Kırk Dört Türk Masalı) adlı derlemesinde *Fish Peri* (Balık Peri) adıyla yayımlanmıştır. Bu uyarlamada, balıkçı yanına ağını alıp

denize açılır. Yakaladığı balıklardan birini o kadar çok sever ki, onu ne yemeye ne de satmaya gönlü el verir. Böylece balığı eve getirir, bir kuyu kazıp içine atar onu. Ertesi gün yeniden denize açılır. Geri döndüğünde evinin temizlenip eşyaya bir çeki düzen verilmiş olduğunu görür. Bunun üzerine bir gün denize açılmayıp evde kalan balıkçı kuyudan çıkan balık periyi yakalar. Perinin derisini, pullarını yakar, sonra da onunla evlenir.

Warren S. Walker aynı masalın Anadolu'da anlatılan yeni bir uyarlamasını "The Son of the Fisherman" (Balıkçının Oğlu) adıyla derleyip banda kaydetmiştir. Bu uyarlamada, balıkçının oğlu bir gün elinde babasının ağı, balık tutmak için deniz kıyısına iner. Ertesi gün bir kaplumbağa kabuğu bulur, kaplumbağa kabuğunu eve götürüp mutfak rafına bırakır. O günden sonra balıkçıyla annesi işten eve döndüklerinde evlerini hep süpürölüp temizlenmiş olarak bulurlar. Bunun üzerine bir gün balık tutmaya gitmeyip evde kalan balıkçı kaplumbağa kabuğundan güzel bir kız çıktığını görür. Kabuğu kırar, kabuğun içinden çıkan kıza kendisiyle evlenmeyi teklif eder. Bundan sonra balıkçı, karısı ve annesiyle birlikte bir süre mutlu bir hayat sürer. Ama bir gün şehirde dolaşmaya çıkan kral balıkçının güzel karısını görür, görür görmez de âşık olur ona. Bu güzel kadınla evlenmeye kararlı olan kral balıkçıya yerine getirilmesi imkânsız görevler verir. Pek çok tehlikeli sınavdan geçen balıkçıya dişi bir dev yardım eder. Kral balıkçıyı yakalamaları için büyük bir orduyu görevlendirir. Dişi dev bu orduyu alt eder, böylece balıkçı güzel karısını krala yâr etmez.

Yukarıdaki üç uyarlamayı karşılaştırdığımızda, masalın Adakale'de anlatılan biçiminin, tamamı insan olan masal kişileri arasında gelişen, basit bir olaylar dizisi üzerine kurulan ve geleneğe uygun olarak mutlu sonla biten bu yerli hikâyenin temel öğelerini barındırdığını görüyoruz. Öteki uyarlamalarda ise efsanevî, akıl almaz işler başaran hem gerçek hayattan kişiler, hem de hayal ürünü yaratıklar vardır.

Ezgileri ve çalgıcılarıyla tanınan bir yer değildi Adakale. Nicola Adakale halk musıkisini araştırdığı zaman sadece sazla çalınan hiçbir ezgiye rastlamamıştı; o dönemde Adakale'de çalınan sazlar darbuka, daire, def ve zillimaşadan ibaretti. Bu çalgılar şenliklere ritmik hareket katmak amacıyla musiki icracısı olmayan kadınlarca yahut erkeklerce çalınırdı. Adada çalınan sazlar arasında zillimaşanın da bulunması yadırdı.

ganabilir, ama bana kalırsa, bu saz adada yıllarca hüküm sürmüş olan köklü askerî kültürün işaretlerinden biridir. Adakale’de davulcu yoktu, bu yüzden ada halkı davullu zurnalı şenlikler için Dobruca’dan küçük saz takımları getirtmiştir hep. Bu şenliklere seyrek de olsa keman ve kemençe çalan gezici bir saz takımının katıldığı da olurdu. Adakaleliler radyo yayınları ve plaklarla İstanbul’dan yeni bir türkü dağarı da edinmişlerdi.

Kúnos’un yayımladığı türkülerle günümüze ulaşan Adakale sözlü halk geleneğinin ürettiği dağarın tamamı, birbirinden çok farklı özellikler gösteren kültür katmanlarından bir harmandır. Bu dağarı oluşturan öğeler arasındaki bağ öylesine gevşekti ki, adadaki toplumsal ve kültürel şartlar değişince bunlar da hemen çözülüp dağıldı. Ondokuzuncu yüzyılın ilk yarısında adadaki halk kültürü bu çözülme sürecinin son evresine girdi, sonunda da büsbütün yok olup gitti.

Béla Bartók İç Anadolu ile Güneydoğu Anadolu bölgelerinde Türk halk musikisini araştırırken, Kúnos’un derlediği türkü güftelerinden haberdardı. Bartók’un kısa süren incelemelerinin asıl konusu Yörük kültürü olmakla birlikte, derlediği malzemeye ilişkin açıklamaları genel olarak Türk halk şiiri ile halk musikisini aydınlatıcı niteliktedir. Bartók ayrıca Sırp-Hırvat, Romen ve Macar musikileri üzerindeki çalışmalarında da bu halkların ezgileriyle Türk halk ezgilerini karşılaştırıp aralarında anlamlı benzerlikler kurmuştur. Türkiye’deki saha araştırmasında Bartók’a besteci ve müzikolog A. Adnan Saygun eşlik etmişti. Saygun, Bartók’a bu saha araştırmasında yardımcı olmakla kalmayıp Bartók’un elde ettiği sonuçları tamamlayan, derlenen ezgilerin notalarını da eklediği, Türk halk şiiri ve halk musikisi hakkında önemli bilgiler veren ayrı bir kitap hazırlamıştır.

Koşuk Biçimi

Adakale’de söylenen manilerle türkülerin tamamında, hece ölçüsü ve bent yapısı açısından bakıldığında, Türk sözlü halk geleneğine uygun düşen değişmez bir koşuk biçimi karşımıza çıkıyor. Birçok şiirde dizeler beş, altı, yedi, sekiz ve on bir hecelidir. Hece ölçüsünün altılı, yedili, sekizli kalıplarıyla kurulmuş olan çoğu şiirde ana dizeler beş ya da yedi heceli kalıplarla dönüşümlü olarak söyleniyor. On bir heceli şiirler ise, birkaç istisna dışında, daha çok eşit ölçülü bir yapı gösteriyor.

Duraklarla vurgulu hece kümelerine ayrılmış olan dizelerdeki hece boğumları değişmiyor. Duraklar dizelerdeki kelimeleri bölmüyor; ama art arda gelen dizelerde yerleri değişebildiği için, faydalı bir düzensizlik gösteriyor. Duraklardaki bu ölçü esnekliği, bazı şiirlere anlamı pekiştirmek için değil de şiiri süslemek için hece eklendiği zaman ortaya çıkıyor. Kimi örneklerde, “a, ah, ay, ey, o, of, aman, ya” gibi katma hecelerle kelimelerin, dizelerin hece kalıplarıyla bütünleştiği de oluyor. Şiirler okunurken ezginin vurguları önem kazanıyor, duraklar doğrudan doğruya ses değerlerine bağlı olan ezgi ritmine göre değiştiği için dizelerin boğumları da değişiyor. Türkü güftelerindeki eksik hecelerin yerleri dizelerin ölçü kalıplarına uygun olacak şekilde, bazen dizelerdeki kimi sesler uzatılarak, bazen de dizelere yeni heceler eklenerek dolduruluyor. Ancak, Kúnos’un bu araştırmaya giriştiği dönemden sonra söylenen Adakale türkülerinin ezgileri yazıya geçirilmediği için, bu noktada söylediğimiz şey bir tahmindir sadece.

Elimizdeki türkü güftelerindeki dizeler, aşağıdaki örneklerde de görüldüğü gibi daha çok duraklarla (ana durak ve ikinci durak) bölünmüştür:

- Beş heceli dize** - 2 || 3
 Örnek. Yattım bu gece (11)
 3 || 2
 Örnek. Semaya döner (71)
- Altı heceli dize** - 4 || 2
 Örnek. Gezen oynaklarla (42)
 3 || 3
 Örnek. Tekkede dervişler (71)
- Yedi heceli dize** - 4 || 3
 Örnek. Camilerde kimin var (15)
 3 || 4
 Örnek. Binelim piyadeye (15)
- Sekiz heceli dize** - 4 || 4
 Örnek. Bulut gelir düşe kalka (1)
 3 | 2 || 3
 Örnek. İstemem böyle dubara (63)
- On bir heceli dize** - 4 | 4 || 3
 Örnek. Arabalar gelir geçer iz olur (7)
 2 | 4 || 2 | 3
 Örnek. Aşkın kemendini taktım boynuma (10)
 4 | 4 || 3
 Örnek. Yana yana ben de döndüm külhane (17)

6 || 3 | 2

Örnek. Karadır kaşların kirpiğin oktur (18)

6 || 2 | 3

Örnek Bir melek şimali yâre vuruldum (20)

6 || 5

Örnek. Terzi deresinin uzundur yolu (72)

Türkülerin hem tempo giusto hem de parlando üslubuyla söylendiğini sanıyorum. Hece ölçüsünün onbirli kalıbıyla kurulmuş olan türküler *parlando* ritmiyle daha rahatça söylenirken; yedili ya da sekizli hece kalıbıyla kurulu türküler Türk halk musıkisinin başka pek çok örneğinde de olduğu gibi, her iki söyleyişe de uygun düşüyor. Ancak, bu söyleyişler arasındaki ayrım dizelerdeki hece sayısından çok türkünün yorumlanışından kaynaklanıyor.

Bütün şiirler sayıları iki ile altı arasında değişen bentlerden meydana geliyor. Bentlerdeki dize sayıları da üç ile altı arasında değişiyor. Zaman zaman tek bir şiirde düzensiz yahut eksik sayıdaki dizelerden kurulu bentler ile yapıları düzenli olan bentler bir arada olabiliyor.

Uyak düzeni çoğu kere ünlü ve ünsüz yinelenmeleriyle beslenen tam ve yarım uyaklardan oluşan sade öbekler halindedir.

Genel olarak, sekizli ve onbirli hece kalıbıyla kurulmuş olan üç dizeli bentlerdeki uyak düzeni aşağıdaki örneklerde de görüldüğü gibi a-a'dır.

Kuş temel tutar binada
Bir yârim var şu dünyada
Sabr eden erer murada (49)

Şu karşıkı dağlar meşeli dağlar
Meşesi tükenmiş suları çağlar
Eşinden ayrılan böyle mi ağlar (38)

Dört dizeli bentlerdeki uyak düzeni çoğunlukla a-a-b-a şeklindedir:

Armudu bıçakladım
Yârimi kucakladım
Sandım yâri yanımda
Yastığı kucakladım (8)

Dört dizeden kurulu öteki bentlerdeki uyaklar a-b-c-b düzenindedir:

Şu cihanda serbest gezdim
Kimseyi almaz gönül
Dünya dolu güzel olsa
Kimseyi sarmaz gönül (5)

Dört dizeden kurulu kimi bentlerde koşma türüne özgü bir uyak düzeni olan a-a-a-b düzeni görülüyor:

Sensin beni meftun eden o yâre
Açıldı sinemde bin türlü yâre
Gelse yârim bulsun bana bir çare
Gönül senden kime edem şikâyet (30)

Altı dizeli bentlerdeki uyaklar çoğunlukla a-b-c-b-d-b düzenindedir:

Gel benim mestane gözlüm
Şimdi buldum ben seni
Senin ateşine düştüm
Yaktın kül ettin beni
Eski yârim duvar ise
Ne seni koy ne beni (4)

a-b-c-b-a-b şeklinde uyaklanan bentler de vardır:

Kara gözlüm kara kaşım
Karşıma geldi
Ben âleme güleriken
Başıma geldi
On beşinde bir yâr sevdim
Hoşıma geldi (48)

Uyak düşürmek için aynı kelimenin tekrarlanması, art arda gelen dizelerde aynı ya da ayrı şekillerde tekrarlanan kelime çiftleriyle kurulu olan uyak düzenleri, dolayısıyla da her beyitin kendi içinde uyaklandığı biçimler ortaya çıkarıyor.

Evleri var yol başında
Benleri var sol kaşında (33)
Evleri var hane hane
Benleri var tane tane (33)

Bu uyaklı kelimeler üç dizeli şiirlerde de görülüyor:

Kara kaşlarını yâr eylemişler
Aklım başımdan zâr eylemişler
Bugün dilberleri pay eylemişler (38)

Bülbül meskencigin dağ olsun
Çevre yanın mor zümbüllü bağ olsun
Yâr beni sevse sevmese sağ olsun (44)

İki derya arasında gemim var
Yüregimde elemin var gamım var
Senden gayri bu dünyada kimim var (45)

Türkü güftelerinin çoğunda Kúnos'un "bağırma" adını verdiği nakaratlar var. "Bağırma" kelimesi yerli halkın "bağlantı", "kavuştak" gibi yaygın olarak kullanılan terimlerin yerine kullandığı Adakale ağzına özgü bir terimdir. Bağırma kelimesi Anadolu'da halk türküsü anlamında da kullanılırdı. Bu kitabın sonundaki türkü güftelerinde Kúnos'un kullandığı "bağırma" kelimesini değiştirmeden kullandım.

Türkünün güftesiyle kaynaşan bağırma bölümü şiirin ya ilk bendinden sonra geliyor ya da sonunda yer alıyor. Bağırma, şiirin neresinde bulunursa bulunsun, ezginin uygun kesitlerine bağlı olarak tekrarlanıyor. Türkünün bağırma bölümü, farklı hece kalıplarıyla kurulan birkaç istisna dışında, hece sayısı aynı olan bir, iki, üç yahut dört dizeyle veriliyor. Bağırmadaki dize sayısı şiirin öteki bentlerindeki dize sayısına göre değişiyor. Az sayıdaki birkaç örnekte, bağırma, bentlerin sonlarına aynı dizenin eklenerek tekrarlanmasıyla elde edilirken, bazı şiirlerde bağırma diye ayrı bir bölüm bulunmuyor. Kimi türkülerde bağırmanın olmaması, belli bir ezgi üzerinde kimi dizelere süsleme amacıyla eklenen hecelerle yahut serbestçe üst üste eklenen "melisma"larla bağırma işlevi gören hazırlıksız bir bölüm uydurulmuş olabileceği fikrini uyandırıyor. Türkülerde ayrı bir kavuştak olmayıp bir şiir dizesi ya da şiir dizesinin bir bölümü kavuştak niyetine tekrarlanmış da olabilir elbette.

Aşağıda güftelerin özelliklerini beş bölümde sunan bir tablo var: türkülerin sayısı dizelerdeki sabit ya da değişmeli hece sayısı (değişmeli hece sayıları taksim işaretiyle gösterilmiştir), bent sayısı, dize sayısı, her kavuştakdaki dize sayısı. Tablodaki rakamların yanındaki yıldız işaretleri kurala uymayan biçimleri gösteriyor.

TABLO

Türkü	Hece	Kıta	Mısra	Bağırma	Türkü	Hece	Kıta	Mısra	Bağırma
1	8	3	3	2	41	11	3	3	4*
2	8/7	2	6	4	42	6/5	3	6	
3	8	3	3	2	43	8/7	2	6	4*
4	8/7	5	6	4	44	11	3	3	2
5	8/7	4	4	2	45	11	2	3	2
6	11	2	3	1	46	11	6	4	
7	11	6	3	2	47	11	2	3	2
8	7	2	4	4	48	8/5	3	6	4*
9	11	3	3	4*	49	8	6	3	2*
10	11	3	3	4*	50	8	2	4	
11	7/5	2	6	4	51	11	4	3	2
12	8	3	3*	2	52	11	3	3	2
13	8	4	3	2	53	8	6	4	
14	11	3	3	2	54	11	3	3	3
15	7	4	4		55	8/7	3	6	2
16	8	3	3	2	56	11	7	3	1
17	11	2	4		57	11	3	3	1
18	11	3	3	2	58	11	3	3	2
19	11	3	3	2	59	8	2	4	
20	11	3	3		60	11, 8/5, 6/5	3	3*	2
21	8/5	2	6		61	11	2	3	2
22	8	4	4	2	62	11	3	3	2*
23	8/7	3	6	4	63	8	2	4*	
24	11	3	3	2	64	8	3	4	
25	7	3	4		65	8	2	4	
26	8/7	3	6	2	66	8	3	6	4
27	8/7	3	6	4	67	8	5	3	4
28	8/7	3	6	4	68	8	3	3	2
29	8/7	4	6	4	69	11	3	4	
30	11	3	4		70	8	3	6	2
31	11	3	3	2	71	6/5	2	6	4
32	8/7	2	6	4	72	11	3	3*	2
33	8	4	3	2	73	11	2	3	2
34	11	3	4		74	11	3	3	2
35	7/5	8	6	4	75	8/5	4	6	2
36	8/7	3	6	4	76	8	4	3	3
37	11	3	4	1	77	11	5	3	2
38	11	4	3	1	78	11	5	3	2
39	11	4	3		79	8/7	3	6	
40	11	4	3	2	80	11	3	3	4*

Tabloda yer alan rakamlar beş başlık altına incelenen özelliklerin genel olarak hangi sıklıkta ortaya çıktığını gösteriyor. Tablodaki güftelerin çoğunluğu yüzde 47'lik bir oranla sekiz heceli dizelerden kurulu şiirlerdir. Bu şiirlerin nerdeyse üçte birinde dönüşümlü dizeler bulunuyor. On bir heceli dizelerden kurulu şiirlerin oranı ise yüzde 43. Derlenen üç bentli şiirlerin yüzde 51 oranında olmasına karşılık, iki bentli şiirlerin oranı yüzde 21'dir. Bentlerdeki dize sayılarına bakıldığında, şiirlerin yüzde 53'ünün üç dizeli bentlerden, yüzde 26'sının da altı dizeli bentlerden kurulduğu görülüyor. Anadolu âşık edebiyatında yaygın olan dört dizeli bent yapısının pek az görülmesi şaşırtıcıdır. Şiirlerin yaklaşık olarak yüzde 77'sinde ayrı bir "bağırma" bölümü var.

Mani ve "helva topı" şiirleri önceki bölümde kendi geleneksel ortamları içinde ele alınmış olduğundan bu tabloda onlara ayrıca yer verilmemiştir. Bu iki şiir türünün asıl yapısı var olan bir temel biçimin herhangi bir şey ekleyip değiştirmeden durmadan yinelenmesini gerektirir. Ancak, bu türlerin yapı açısından onlara benzer bentlerden kurulmuş olan başka şiirlere karıştığı da olur.

Konular

Türkülerin çoğu sevda, az bir kısmı da içerikleri sevda türkülerinin değişik özelliklerini harmanlayan kahramanlık türküleridir. Kahramanlık türkülerinde hikâye öğeleri yoktur. Türkülerde, erkekle kadın arasındaki aşk, şanlı geçmişin hatırlanması, yüceltilerek tasvir edilen ortamlar, ada manzaraları, adanın çevresindeki yerler ve kaleler ile Tuna nehrinden manzaralar gibi çok çeşitli konular işleniyor.

Cinsiyet açısından bakıldığında, şiirlerin bazıları erkekler, bazıları da kadınlar için yakılmış türkülerdir. Adadaki ve ada çevresindeki halka açık mekânlarda türkü söyleyenler erkek olduğu için, söyleme tekniği açısından pek önemli olmayan bu ayrım türkünün güftesinde konuşan kişinin cinsiyetine dayanıyor. Adanın kadınları ya yabancı gözlerden uzakta oldukları evlerinde gündelik işleriyle uğraşırken ya da nadiren toplu şenliklerde türkü söylerlerdi.

Sevda türkülerinin ideolojik çerçevesi "gazi kültürü" ile "âşık kültürü"nün iki zıt kutupta bulunan bakış açılarını barındırıyor. Aşk erkekle kadın arasındaki, tasavvufî boyutları olmayan, duygusal ve cismanî bir bağ olarak tasvir ediliyor. Aşk ilişkisi yoğun duygularla dolu, cinsel coş-

kuyula körüklenen ateşli bir tensel ilişkidir. Delikanlı vuslat arzusıyla yanıp tutuşan ateşli, coşkun bir âşıktır. Âşıkın aşkına karşılık görmesi ve cânânıyla birleşmesinin ona verdiği yaşama sevinci, bu sevinç her ne kadar kısa süreli bir hüznün dalgasıyla gölgelense de, iyice aşka getirir onu. Sevgilinin hayali bir saplantı gibi delikanlının bir an olsun aklından çıkmaz. Karşılıksız aşk ise âşıkın gönlünde derin, onulmaz yaralar açar. Ayrılık acısı çeken ya da sevgisine karşılık göremeyen ve hep cânânıyla birleşmeyi özleyen âşık, aşkından yataklara düşüp eriyip tükenmeye mahkûmdur. Aşktan soğuyan delikanlı, reddedilmenin yol açtığı karanlık, marazî duygularla ve hastalıklarla çaresizlik içinde acı çeker.

Cânân adada, yasemin ağaçlarıyla süslü güzel bir bahçesi olan bir evde yaşar. Aklına estiği gibi davranan “nazlı yâr”dır, “sevgili yâr”dır, sevgili “kuzu”dur, âşıkın “sultan”ıdır o. Vücudu billur gibidir, “keman” gibi “kara kaşları” vardır. Saçı başı takılarla süslü olan cânânın güzel elbiselerle dolu bir giysi dolabı vardır. Kimi zaman da Orşovalı bir kızdır cânân. Baştan çıkarıcı, karşı konulması imkânsız bir kadın olan ve insanı adeta büyüleyen cânân, âşıkına sarılır, onu kendinden geçirir. Yüzüne dökülen siyah zülûfleri, yürüdükçe toz kaldıran şalvarı ile âşıkını yakar kavurur, yüreğini kül eder. Aşk ateşiyle yanıp tutuşan âşık, Tervat, Zebur, İncil ve Kuran’a el basarak sevdiğinin üstüne gül koklamayacağına yemin eder. Her iki âşık da “aşk-ı bâde”yi içer ve sarhoşluklarını gün ağırıncayadek sevişerek dindirir. Sevdanın coşkusuyla divaneye dönen iki sevgili durmadan acı çeker, kendi ihtiraslarının kurbanı olurlar.

Karasevda konusu sevda türkülerinden birindeki “Arzu ile Kamber” hikâyesinin kısaca hatırlatıldığı bölümde karşımıza çıkıyor (51). Hikâyenin Rumeli’de anlatılan biçiminde, aksi bir annenin evlenmelerine izin vermediği âşıkları derin sularda bulan ölüm birleştirir. Suların yuttuğu âşıkların bedenlerinden iki beyaz güvercin havalanır. Adakale türküsünde bu hikâyenin hatırlatıldığı bölüm bahtsız bir aşkın işaretidir.

Kahramanlık türküleri, adanın şanlı geçmişindeki olayları işler. Adaya gemilerle ya da piyade adı verilen kayıklarla gelen gaziler cesur denizciler ile omuzları tüfekli yiğit savaşçılardır. Kahramanlar dağlardan iner, “pek dayı oğlanlar” adaya çok uzaklardan gelip nehrin “acı tatlı suyu”ndan içerler.

Pek çok türküde Adakale manzaraları öne çıkar. Kumlu, küçük taş-

larla kaplı, kıvrıla kıvrıla uzayan yollarla; mis kokulu çiçeklerle; “yosma hanımlar” yahut “pembe hanımlar” diye anılan kadınlarla güzelleşen hoş bir manzarası vardır adanın. Adanın ele geçirilemeyecek olan kalesi için şu methiyeler düzülmüştür: Metindir Ada Kalesi / Alınmaz metin kulesi; Ada kalesinden atılır toplar / Söylensin dillerde Ada Kalesi; Adanın kalesi sarptır yıkılmaz; Dünyada bulunmaz misli; Aman ada şirin ada. Adanın güzelliklerinin yüceltilmesi şu iki dizide görüldüğü gibi hayranlık duyguları içinde doruğa ulaşır: Eğer yârımı sorarsan / Adanın bir tanesi. (3, 34, 67, 68, 76, 77, 79)

Tuna manzaraları çizilen şiirlerde ada toprağının gördüğü kahramanlıklara sık sık değinilir. Bülbüllerle kırmızı güllerin süslediği bâkir topraklarda girdaplarla akar Tuna nehri kıvrıla kıvrıla. Tuna türküsü diye bilinen bir halk türküsü vardır. “Serhat” boyunca uzanan topraklar efsanevî savaşçıların kanlarıyla yoğrulmuştur. Adı bilinmeyen bir şair şöyle der: Kan ile yoğrulmuş toprağı taşı / Serhatleri çalkar seli Tuna’nın. Bağrı yanık analar savaşlarda şehit düşen oğulları için serhatın bir ucundan öbür ucuna kanlı gözyaşları döker.

Şehit düşen oğlunun yasını tutan kederli ana konusu aşağı Tuna boylarında yaygın olarak söylenen Tuna türküsünde işlenen konuya benzer. Adanın başka ülkelere sınırı olan bölgelerinde yaşayan halkın kültüründe, bu nehrin efsanelerdeki yıkıcı güçlere hükmeden korkunç bir varlık olduğuna inanılır, bu yüzden de nehirden çok korkulurdu. *Cântecul Dunării* Tuna nehrinin yuttuğu evladını arayan ananın çaresizliğini dile getiren Tuna türküsünün Romen halk kültüründeki dengidir. Ana gencecik evladını yutan bu zalim, doymak bilmez dişi yaratığa durmadan hem yalvarır hem lanet okur. Bir Rumeli türküsü ve hikâyesi olan “Aliş’imin kaşları kare”de, birbirlerine sevdalanan Aliş ile Gülsün’ün kara bahtları Tuna’nın tehlikeli kollarında bulur onları. Şiddetli bir fırtınaya yakalanan Aliş nehre düşüp boğulur. Gülsün Aliş’i Tuna boylarında boşuna arar durur, sonunda sevdalandığı adama kavuşmak için kendini nehre atar.

Tuna manzaraları adalılarla Tuna arasındaki kuvvetli bağı vurgulamak istercesine birçok şiirde karşımıza çıkar. Adanın erkekleri tehlikeli sularına, gümbür gümbür gürüldeyen fırtınalarına rağmen, Tuna’ya metanetle, tevekkülle göğüs germişler, adanın kadınları da kanlı gözyaşlarını Tuna’nın bozbulanık sularına akıtmışlardır. Eskiden nehri

elinde tutan ama şimdi o nehre giremeyen gemi kaptanlarıyla cesur denizciler şu dizeleri söylemektedirler: Aman şimdi zaman şimdi/ Tuna bize haram şimdi. (22)

Konularına göre incelenince, bazı şiirlerin tasvirici bir özelliği olduğu görülür. Doğa manzaraları çizen duygulu tasvirler önemli bir olayın izlerini taşıyan derin duygularla bütünleşir. Güftelerin pek çok yerinde tarihî çağrışımları olan yer adları sık sık geçer: Fethislam (Gladova), Hirsava (Orşova), Belgrad, Budin, Bosna, Varna. Ada civarındaki başka yerlerin adları da şiirlerde yer alır: Sırbistan sınırında bulunan bir mesire yeri olan Terzi Deresi, adanın bir ucundan öbür ucuna uzanan Ali-on Dağı Romanya sınırındaki Alaman Dağı (bu dağın Romencedeki adı Almaj Dağı'dır) ile Kastel (Romencede kale ya da hisar anlamına gelir) gibi. Kastel, adada ve Tuna boylarında inşa edilen müstahkem palankalar için kullanılan yerel bir terimdir. Tekija yakınlarındaki, toprak sipperlerin bulunduğu bir yerin de adıdır Kastel.

Kitabın arkasındaki türkü listesinde bulunan Budin türküsü eski, meşhur bir Rumeli kahramanlık türküsünün uyarlamasıdır (56). Her iki türkü de müstahkem Budin kalesinin onyedinci yüzyılın sonunda Habsburgslarca nasıl ele geçirildiğini anlatır. Türkünün Adakale'de söylenen biçimiyle Rumeli'de söylenen biçiminin karşılaştırılması aynı tarihî olayın iki ayrı şiirde nasıl iki ayrı yorumla yansıtıldığını gösterir. Türkünün Rumeli'de söylenen biçimi şöyledir:

Budin dedikleri Aksu'yun başı
Kan ile yağrulmuş toprağı taşı
Çerkes bayraktardır şehitler başı
Geldi küffar aldı kalei Budin'i
Aldı Budin kalesini geçti bedeni

Cephane tutuştu aklımız şaştı
Selatin camii havaya uçtu
Askerin yarısı hep şehit düştü
Geldi küffar aldı kalei Budin'i
Aldı Budin kalesini geçti bedeni

Budin'in üstünde doğdu bir yıldız
Adı hain küffar on iki bin kız
Kimi kadı kimi müftü müderris
Aman padişahım imdat umarız
Imdatsız kaleye imdat bekleriz

Budin dedikleri çepçevre meşe
Kurdunu kuşunu doyurduk leşe
Hüngür hüngür ağlar Genç Ali Paşa
Geldi küffar aldı kalei Budin'i
Aldı Budin kalesini geçti bedeni

Budin'in içinde biz üç kız idik
Altun kafes içre beşli kuzuyduk
Küffarın eline layık değildik
Geldi küffar aldı kalei Budin'i
Aldı Budin kalesini geçti bedeni

Yukarıdaki uyarlamada söz konusu tarihî olay kısa ama vurucu bir dille anlatılıyor. “Gâvur” askerleri kaleye saldırıp Türk askerlerinin yarısını savaş alanında şehit ederek kaleyi ele geçirmişlerdir. Genç Ali Paşa kalenin düşman eline geçtiğini görünce kederinden ağlayıp inler. Şiirdeki bu ayrıntıda bir tarih hatası vardır. İşin doğrusu, Genç Ali Paşa 1738 yılında Tuna boylarındaki bölgeler ve Adakale'nin yeniden Osmanlı topraklarına katılmasıyla sonuçlanan Osmanlı seferinde önemli işler başarmış olan Rumeli beylerbeyiydi. Oysa biliyoruz ki, Budin kalesi 1686 yılında Habsburgslarca ele geçirilmiş, sonraki dönemde de onların elinde kalmıştır.

Türkünün Adakale uyarlaması aynı tarihî olayı çok daha farklı bir biçimde yansıtıyor. Rumeli uyarlamasına tam bir askerî atmosfer hâkimken, Adakale uyarlaması kalenin elden çıkmasını çok içli duygularla veriyor. Türkünün “Ötme bülbül ötme yaz bahar oldu” diyen ilk dizesi türküyü geçmişe duyulan özlemle dolu bir havaya sokuyor. Olay, “bağırma” bölümünde duygulu bir dille özetleniyor: Aldı Nemçe bizim nazlı Budin'i. Şehirdeki binalarla camiler yıkılmış, Sultan Mehmed'in inşa ettirdiği büyük caminin bulunduğu yer tanınmaz hale gelmiştir. Aslında, bir yanlışlık var burada. Türkler Budin kalesini 1541'de Kanunî Sultan Süleyman zamanında fethedip şehirdeki kiliseleri camiye çevirmişlerdir. Dolayısıyla söz konusu cami Sultan Süleyman'ın inşa ettirdiği bir camiydi, Sultan Mehmed'in değil.

Bu iki uyarlama arasındaki farklılık üsluplarındaki ince ayrıntıda gizlidir. Türkünün Rumeli'de söylenen biçiminde coşkun, sert bir savaş havası eserken, Adakale'de söylenen biçimi içten, sıcak duygular uyanırdır. Ama her iki yorum da, kolaylıkla göze çarpan bu üslup farklılığı-

na rağmen, özünde birbirine benziyor.

“Terzi Deresi Türküsü”nde, kaynağını yaşamış bir iktisadî sıkıntıdan alan yerel bir konu işleniyor. (72) Odun sıkıntısı çektikleri için dışardan odun getirtmek zorunda kalan adalılar bu durum yüzünden duydukları endişeyi açıkça dile getiriyorlar “Terzi Deresi Türküsü”nde. Bu türküde geçen Fazlı Ağa adı, “helva topı” töreninde geçen Fazlı Ağa adı gibi simgesel bir ad olabilir. Bu türküde ada halkı Romanya sınırındaki “tufarlı” bir yerde bulunan Alion dağından odun kesebilmek için izin ister. “Tufarlı” kelimesi Romence bir terim olan, sık çalılık yahut ağaçlık anlamına gelen “tufă/ tufăriş” kelimesinden gelir. “Terzi Deresi Türküsü” büyük olasılıkla ondokuzuncu yüzyılın ortalarında yakılmıştır; çünkü 1899 yılında Adakale’nin ileri gelenleriyle Turnu Severin’deki Romen yetkililer arasında, adalıların makul bir fiyat karşılığında Alion dağındaki ormanlık bölgeden odun kesmelerine izin veren bir anlaşma imzalanmıştı.

Bir bütün olarak ele alındığında, türkülerde, konu açısından tam bir bütünlük olmadığı ve işlenen konuların çoğunlukla bölük pörçük, birbiriyle bağlantısız tasvirlerin bir araya getirilmesiyle elde edildiği görülüyor. Şiirlerin tümünde ada hayatından izler taşıyan ayrıntılar dikkati çekiyor. Türküler yabancılar için değil de ada halkı için yakıldığından, bu türkülerin yakılmasındaki niyet çoğunlukla şiirlerin anlaşılması güç dilinde gizlidir. Çoğu türkünün aynı konuyu işleyen, yapıcı benzer uyarlamalar olduğu görülüyor. Kimi türküler iki ayrı türkünün tek bir türkü gibi bir araya getirilmesiyle yakılan türküler oldukları izlenimi uyandırıyor.

Sözünü ettiğimiz özelliklerin, aynı türkünün ayrı kişilerce söylenmiş ya da tek bir kişiye farklı zamanlarda okunmuş değişik biçimlerinin yazılmış olmalarından kaynaklandığını sanıyorum. Sonuçta ortaya çıkan farklılıklar türkünün ezgisini de, bu ezgi türkünün bütün yorumlarında aynı olsa bile, değiştirebiliyor. Öyle sanıyorum ki, güftelerin yazıya geçirilmesinde Kúnos’a yardımcı olan adalılar güfteleri ezgileriyle birlikte seslendirmişlerdir. Sözlü gelenekte, güftenin kolayca hatırlanmasını sağlamak gibi bir işlevi de vardır türkü ezgilerinin. Elimizde, Kúnos’un ezgisiyle canlı olarak kaydettiği bir örnek bulunmadığı için bu konuda yeni bir tahminde bulunmak istemem.

Mecazlar ve Üslup

Âşıkların aşklarını tıpkı kilim dokur gibi sözlerle dokudukları bir bahçe vardır şiirlerde. Simgelerle ve mecazlarla dolu bir dünyaya pencere açar bu sözler. Türk halılarında görüldüğü gibi âşıkların konuştuğu bahçede de şakıyan bülbüller, rengârenk çiçekler, bir o yana bir bu yana eğilen ağaçlar hemen göze çarpar. Yeri değişebilen bir simge olan ve şiirin daha ilk dizesinde belirip sonra kayboluveren bahçe simgesi aynı şiirin çok sonraki dizelerinde sevinçle dolu bir atmosfer ile âşıklarla kahramanların feryat figanı arasındaki karşıtlığı verebilmek için beklenmedik biçimde yeniden ortaya çıkar. Türkülerin başlangıç bölümlerinde bulunan, sonraki dizelerle içerik açısından doğrudan doğruya bağlantılı olmasa da ezginin seslendirilişiyle bağlantısı olan bahçe simgesinin basmakalıp bir simge olmakla birlikte, uğur getirdiğine inanılan bir yanı vardır. Ama bahçe simgesi, Adakale türkülerinin yalnızca belli başlı birkaç örneğinde görülüyor; öyle ki, bu geleneksel simge şiirlerin çoğunda ya pek az kullanılıyor ya da hiç kullanılmıyor. Giriş niteliğindeki bu basmakalıp imgeleri kullanmaktan kaçınan şairler şiirlerinde asıl dile getirilmek istedikleri şeyi şiirin hemen başında deko-ra ve süse yer vermeden kısaca, özlü bir biçimde söylüyorlar. Bu özelliğe çoğu kez zevkçe incelmış şehir türkülerinde rastlanıyor.

Doğaya özgü kavramsal motiflerden kaynaklanan imgeler biçim ile ses, renk, tat, dokunma, işitme gibi duysal etmenler ile kavramlar arasında bir bağ kuruyor. Şiirlerde en çok göze çarpan simge ve mecaz bülbüldür. Bazen sevinci, bazen de hüznü dile getiren bir mecaz olarak şiirlere giren bülbül simgesine, şiirlerin nerdeyse hepsinde rastlanabilir. Bu mecaz Türk halk şiirinin, dolayısıyla da Adakale türkülerinin çok büyük bir bölümünde yaygın olarak görülür. Şairle bülbül arasında çok yakın bir bağ vardır. Bülbülün insanı adeta büyüleyen sesi âşıkın sevinç ya da hüznü dolu haykırışlarına benzer; kendi içinde küçük bir evren olan hayalî bir bahçede, o bahçenin şiirli atmosferinde dile getirir âşıkın duygularını bülbül. Şiirlerde bülbülle bağlantılı olarak en sık kullanılan motiflerin aşağıdaki örnekleri, bülbülün mecazî önemini gösterir:

Ötme bülbül gül senindir; Ötme bülbül derdim bana yetişir; Ötme bülbül ilk bahar yaz olur; Ötme bülbül ötme yaz bahar; Öter bülbülleri leyli nehari; Garib bülbül feryat eder; Viran bahçelerde bülbüller öter. Âşıklar da şöyle tasvir edilir: İki bülbül karşı karşı ötüşür yahut

İki bülbül hiç bir dala kona.

“Kırmızı g l”, çeşitli yananamları olmakla birlikte, aşk ateşi için kullanılan özel bir mecazdır. Kırmızı g l Rumeli halk şiirinde de olduğu gibi, adada ne kadar çok kırmızı g l yetiştiğini gösterir, aşkın da aşıkın da simgesi kırmızı g ld r. C n n gibi narin ve kısa ömürlü olan g l n “G l n  mr  az olur”, “Yeşil yaprak arasında kırmızı g l koncası”, “Bahçende g l tükenmiş” dizelerinde de belirtildiği gibi, açmasıyla solması nerdeyse bir olur. Çeşitli söz sanatlarında belirleyici bir özellik taşıyan kırmızı rengi aşk ateşini olduğu kadar Tuna’nın sularına karışmış olan gazilerin kanını da temsil eder. Sonuç olarak, Tuna’nın simgesi olduğu için, şiirlerde yaratılan dünyanın en önemli ögesidir kırmızı g l: Açılır kırmızı g l  Tuna’nın. Kızaran kırmızı g l n yanında ak g l (“ak gülüm”) tertemiz, saf sevgiliyi ifade eden zarif bir simgedir. “Z mb l”, sakız g l , lale, yasemin, menekşe gibi başka çiçekler daha az geçer şiirlerde.

G l-bülbül simgelerinin yan yana kullanılması aşık ile m şuk arasındaki yakınlığın bir türden başka bir türe geçişin mümkün olduğu hayalî bir mekândaki kuşlar, çiçekler ve insanlar arasındaki birliğe benzetilmesinin de bir uzantısıdır:

G l solar bülbül ağlar
G l gibi benzim solar
Bülbül gibi gözüm ağlar (32)

Yârimi sarmışım
Eller içinde
B lb ller  ter
G ller içinde (35)

şeftali, turunç, armut gibi meyveler sevgilinin vücudunun en baştan çıkarıcı yerlerini dile getirir. Aşıklar arasındaki cismanî yakınlık göze hitap eden biçimlerle tat alma ve dokunma duyularının verdiği hazzı birleştiren bir duygu şöleni içinde tasvir edilir. Ayrıca, bıçak, hançer gibi nesnelerin vuslata erişilmesinde anlamlı bir payı vardır. Bir görünüp bir kaybolan şekillerle renkler de vuslatın coşkunluğuna bereket katar.

Aşıkların çevredeki nesneler ve doğadaki varlıklarla olan ilişkileri şiirlerin tümünde, ada halkının ada toprağıyla doğasına olan bağlılığını  ne çıkaran mecazî bir dille veriliyor. Hepsinden önemlisi, şiirlerdeki

hayal gücünü harekete geçiren en etkili unsur azametli Tuna nehridir. Şiirlerde dile gelen duyular, heyecanlar Tuna'nın buz tutan suları, dereleri, rüzgârları, boraları, hattâ kimi zaman da ateşe verilen Orşova şehrinden manzaralarla bir benzerlik kurularak işlenir. Şehirle köy arasındaki karşıtlığa üstü kapalı bir dille değinilen şiirlerde İstanbul'la da buna benzer bir karşıtlık kurulur.

Hem biçim hem içerik yönünden değerlendirildiğinde, şiirlerde az sayıda mecaz olduğu, bu mecazların da sık sık tekrarlandığı görülür. Değişik yahut kalıplaşmamış biçimler kullanılan az sayıdaki şiirde de çoğu kez rastgele serpiştirilen lüzumsuz kalıplar vardır. Denebilir ki, yeni söyleyişler yaratmak için basmakalıp motifleri, bu motifleri mantıklı bir bütünlük kurmaya çalışmadan öylece birleştirmek gibi bir eğilim vardır halk şiirinde. Bu eğilim anlamı içerikten koparır. Ne var ki, Adakale şiirlerindeki söyleyiş yetersizliği ile bu söyleyişlerin gelişigüzel bir biçimde sıralanmasının yol açtığı eksiklik şiirlerdeki anlam derinliği ile giderilir. Mecazlar, eğretilemeler, benzetmeler arı duru ama keskin sözlerle söylenmiş olmakla birlikte, son derece canlı, yoğun. Şiirlerin incelenmesi, belli başlı hazır kalıpların benzer deyişlerle benzer sıralamaların nasıl ya aynı biçimde ya da kolayca fark edilir bir biçimde tekrarlanarak bir araya getirildiğini gösterir. Bir başka deyişle, şiirlerde, değişik ya da kalıplaşmamış biçimler değil de tekrarlanan ve yerleşik kurallara uyan biçimler önem kazanır.

Biçim yönünden bakıldığında, şiirlerin yapısındaki en önemli yeri göreneksel ölçütlerden çok ünlü ve ünsüz yinlemeleri gibi söz sanatları tutar. Bu söz sanatlarının uyandırdığı etki yerel dilin güçlü ama ilkel ahengini zenginleştirir. Ayrıca, ünlü uyumu olmadığı için kelime çekimlerinde ortaya çıkan sapmalar kurallara uygun biçimde tekrarlanan deyişleri dengeleyip birbirine bağlı söz öbekleri yaratır.

Şiirlerin üslup özelliklerini irdelediğimizde, mecazlarla motiflerin büsbütün gelişigüzel bir şekilde bir araya getirildiğini, biçimle içeriğin tam olarak bütünleşmediğini görüyoruz. Aynı öğelerin farklı şekillerde bir araya getirilmesi kendini yenileyemeyen Adakale kültürünün geçmişin kalıplarını kıramadığının bir işaretidir. Türkülerin güfteleri yalnızlığa sürüklenmiş olan bu kültür tam da yeni söyleyişler geliştirip kendini yenileyebileceği bir çözülme sürecine girmişken derlenmiştir. Ama bu yenilik süreci dışa değil, içe dönük bir süreçti.

Şiirlerdeki yaratıcılığın en belirgin özelliği adanın gerçekleriyle Tuna manzarasının bir ayna berraklığı ile verilmesidir. Öne çıkan sabit ya da değişken tasvirlerdeki düzenlilik efsanelerden kaynaklanan benzetmeler ve etnik kökenli anlam yapılarıyla bir karşıtlık gösterir. Farklı ve benzer motiflerin, durmadan tekrarlanan söz oyunlarındaki değişmez kalıpların ve bölük pörçük mecazî deyişlerin yol açtığı boşluk şiirlerin anlam yoğunluğu ve canlılığı ile doldurulur. Böylece şiirlerdeki söyleyiş anlık duyguları en çıplak sözlerle açığa vuran hayranlık verici bir kararlılık gösterir. Adakale halk şiirinin üslubundaki tazeliğin şiirlerini söz örgüsündeki yinelemeler, kalıpların ters çevrilmesi ve değişken sapmalar ile sağlanması anlamlı olduğu kadar yadırgatıcıdır da. Anlam uyumsuzluğu ya da anlam kopukluğu gibi görünen örnekler Adakale şiirine has şiir özelliği veren değerlere dönüşür. Rumeli halk şiiri ile karşılaştırıldığında, Adakale türküleri yaratıcılık bakımından dikkate değer bir başarının ürünüdür. Ada halkının yüzyıllardır söylediği türküler Ignác Kúnos'un saygıdeğer, usta işi eseri ile günümüze kadar gelebilmiştir.

TÜRKÜLERİN BİRİNCİ DİZELERİ

1. Açıl bulut şazz olayım
2. Açıl ey ömrümün varı
3. Ada Fethislam'a bakar
4. Ahdım olsun sevmeyeyim
5. Ay efendim sevdi canım
6. Arabalar gelir geçer iz olur
7. Arabalar gelir geçer iz olur
8. Armut dalda sallanır
9. Aşkın badesini kaldırdım içtim
10. Aşkın kemendini takdım boynuma
11. Bana derler ağlama
12. Ben ağlarım gündüz gece
13. Ben dervişim diba giymem
14. Ben de gittim bir geyiğin avına
15. Binelim piyadeye
16. Bir görüşle sabrım kalmaz
17. Bir güzele ben de gönül bağladım
18. Bir ince sevdaya uğradı başım
19. Bir mahzunluk çöktü benim serime
20. Bir melek simalı yâre vuruldum
21. Bir peri yüzlü dilberle
22. Bosna'dan bir selam geldi
23. Bülbül gibi hapsolmuşum
24. Dağ başında çıra yaktım yanmadı
25. Deniz dibi derya imiş
26. Derunumdan bir ah ettim
27. Destemalim deste gülüm
28. Dilerim bâri hüdadın
29. Dün gece yâr hanesinde
30. Edemen kimseye halim hikâyet
31. Elveda dir deli gönül elveda
32. Endim yârim bahçesine
33. Eser badi sabah yeli
34. Evimizin önü karlı Balkanlar
35. Fincan fincan içinde
36. Garip akşam arasında
37. Gene akşam oldu bastı karalar
38. Gene gönül verdim bir nazlı yâre
39. Gene yeşillendi ahımden dağlar
40. Gördü gözüm sevdim canım ruh ile

41. Her güzeller böyle nazlı mı olur
42. Irak'dan bakmağla
43. İki bülbül konmak ister
44. İki bülbül karşı karşı ötüşür
45. İki derya arasında gemim var
46. İlkbahar yaz olur cennet misali
47. Kahve olsam dolaplarda kavrulsam
48. Kara gözlüm kara kaşım
49. Kuş temel tutar binada
50. Mah yüzüne âşıkım ben
51. Meylim çoktur yâd olmuşum gülümden
52. Mezerimi kızlar kazsın dar olsun
53. Nârı aşkın yaktı beni
54. Nevbahar estikçe güller açılır
55. Nice sevmeyeyim dostlar
56. Ötme bülbül ötme yaz bahar olur
57. Pınar başına varırken oturdum
58. Piyade akıntıya yayılır
59. Sabah dildarı arz eyle
60. Sabahın sehrinde açılır güller
61. Sakızı gül takınırsın ezelden
62. Sanma yârim bir sefalı demdeyim
63. Sarı bürüncük uçurdum
64. Su gibi çağlar akarım
65. Şahane gözler şahane
66. Şevki hevayı bürüdü
67. Şu adanın hanımları
68. Şu bekârlık kâr eyledi
69. Şu cihane geldim asla gülmedim
70. Şu gök kubbenin altında
71. Tekkede dervişler semaya döner
72. Terzi Deresi'nin uzundur yolu
73. Topkapı'dan indim çıktım yaz idi
74. Uzat hanım cigaramı yakayım
75. Varın değin turnacıya
76. Yakut hanım dedikleri
77. Yemesem içmesem yatsam dizine
78. Yüce yüce dağı aştım âhımden
79. Yürü hey biçare bülbül
80. Yürüdükçe selvi boyum sallanır
81. Maniler
82. Helva Topı Geçidi

(1.)

Nyilj meg felhő hadd vigadjak,
a bajoktól szabaduljak,
felhő, tőled hirt hadd halljak.

Jön a felhő esve kelve,
az ujjain ezüst abroncs,
hirbe hoztál a nép előtt.

Jön a felhő nagy sietve,
közötte a levél titkos,
szólj felhő, mi van rá írva.

Refrain: Ne szólj bülbül, rózsá tied,
Isten tudja lányka kié.

(2.)

Nyilj ki oh én mindenségem,
a hajnali szél előtt,
bár szedhetném bimbó rózsád,
mielőtt elhervadna,
ölelném karcsu derekát,
zsarnok társam nem sejtven.

R. Keresem hogy mely országban,
járkál én egyetlenem,
ilyen volt a sors és végzet,
légy épségben efendim.

Az ábécét átoltastam,
a nevedet megtanultam,
énekelj csak én efendim,
hadd hallom a hangodat,
a tündérek fenn az égen,
hadd töröljék könnyemet.

271

1.

Acil bulut sâz olajim,
gamlırdan âzâd olajim,
bulut, senden haber soram.

Bulut gelij düşe kalka,
parmağında gümüş halka.
sen sâj ettin beni halka.

Bulut gelij hizli hizli,
arasında nâme gizli,
soyle bulut ne jazili.

Bağırma: Ütme bülbül, gül senin dir,
mevlâm bilij jár kimin dir.

2.

Acil ej umrumın vâri,
bâd-i sebak olmadan,
dere bilsem künze gülün,
sararıp-ta solmadan,
sara bilsem inçe belin,
zâlim engel duymadan.

B. Arağım hangı dijârde,
gezeğ bir tünem benim.
kader fismet boyle imiş.
sağ ol efendüm benim.

Okudım elâfi beji,
ezber ettim ismini,
cik efendim şarki sağıle,
işideyim sesini.
gökte uçan feristeler,
silsin gözüüm jaşım.

270

1906 yılında yayımlanan Türkçe-Macarca baskısındaki birinci şiir.

TÜRKÜLERİN GÜFTELERİ

1

Açıl bulut şaz olayım
Gamlardan azad olayım
Bulut senden haber soram

Bulut gelir düşe kalka
Parmagında gümüş halka
Sen şây [şâyi] ettin beni halka

Bulut gelir hızlı hızlı
Arasında nâme gizli
Söyle bulut ne yazılı

Bağırma. Ötme bülbül gül senindir
Mevlâm bilir yâr kimindir

2*

Açıl ey ömrümün varı
Bâd-ı sabah olmadan
Derebilsem konce gülün
Sararıp da solmadan
Sarabilsem ince belin
Zalim engel duymadan

B. Arayım hangi diyarda
Gezer bir tanem benim
Kader kısmet böyle imiş
Sağ ol efendim benim

Okudum elifi be'yi
Ezber ettim ismini
Çık efendim şarkı söyle
İşideyim sesini
Gökte uçan ferîşteler
Silsin gözüm yaşımı

* Bu güftenin 1., 2., 3., 4. dizeleri Ali Can'ın notaya aldığı, "eşim eşim gel, gel..." kavuş-
taklı türkünün ilk dört dizesiyle aynıdır (bkz. Aluş Nuş, *Rumeli Türküleri*, Say Yayınları,
1996, s. 14-15).

3

Ada Fethislam'a bakar
Arasından girdâb akar
Topcılar cenke bakar

B. Metindir Ada Kalesi
Alınmaz Kastel kulesi

Adanın çevresi taşdır
Yatacak yerimiz yaşdır
Bizi saran kızılbaşdır

B. Metindir Ada Kalesi
Alınmaz metin kulesi

Adanın karşısı Kastel
Arasından Tuna geçer
Delikanlı kızı ister

B. Metindir Ada Kalesi
Alınmaz delikanlısı

Hırşava Ada bazarı
Kaldı âlemin nazarı
İçinde şehit mezarı

B. Metindir Ada Kalesi
Alınmaz metin bazarı

4

Ahdım olsun sevmeyeyim
Güzel senden gayrisin
Kabil olsa verir idim
Sana ömrüm yarısın
Çok güzeller sevdim amma
Gönlüm almaz gayrisin

B. Gel seninle kavl edelim
Ya onun ol ya benim
Bir tenhada görüşelim
Ya ondan geç ya benden

Gel benim mestane gözlüm
Şimdi buldum ben seni
Senin ateşine düştüm

Yaktın kül ettin beni
Eski yârim duyar ise
Ne seni kor ne beni

Ayaklar altında kaldım
Be hain görmez misin
Derdin ile öliyorum
Daha inanmaz mısın
Al yanaktan bir şeftali
Âşıka vermez misin

Geçmeyim kapun önünden
Basılsın adın senin
Bütün meclislerde yârim
Söylenir namın senin
Başın için doğru söyle
Kimdir üstadın senin

Varın deyin ol yârime
Hep karalar giymesin
Bir eline hançer almış
Dertli sinem delmesin
Yârimi eller saracak
Bari gözüm görmesin

5

Ay efendim sevdi canum
Kendi efendüm seni,
İki cihane vermezem
Kendi cenânım seni
Onun için pek severim
Kendi efendüm seni

Şu cihanda serbest gezdim
Kimseyi almaz gönül
Dünya dolu güzel olsa
Kimseyi sarmaz gönül
Her ne kadar cevri edersen
Küsmez incinmez gönül
İlk akşamdan sabahadek
Sarsam ince belini
Okşasam nazik vücudun
Koklasam gülüm seni
Bütün cihanı verseler
Değişmem yârim seni

B. Şerbeti lâl-i lebinden
Gönder hasta canıma

6

Arabalar gelir geçer iz olur
Kaldır hanım şalvarını toz olur
Sık sık geçme annen duyar söz olur

B. Kol ver yârim doğdu sabah yıldızı
Arabalar gelir geçer karşıdan
Ne istersen alam sana çarşıdan
Yarın akşam dolan da gel komşudan

7

Arabalar gelir geçer iz olur
Kaldır hanım şalvarını toz olur
Gündüz gelme komşu görür söz olur

Layık mıdır kız ismini sormağa
Reva mıdır canfes şalvar yırtmağa
Ne istersin bir gececik yatmağa

Hasta oldum ben odamda yatıyım
Sağma soluma hekim getirin
Alın beni ol yârime götürün

Hasta oldum ben odamda yatıyım
Kimse yoktur sorsun benim hatırım
Bir hasretim var da bana getirin

Hasta oldum görmez oldum yolumu
Soldurdular benim konce gülümü
Ağlamazlar kurbet elde öleni

Ecel yastığına koymuşum başım
Acısınlar beni eşim yoldaşım
Hemen bir mev'lâya kalmıştır işim

B. Açıl dağlar ben sılâya varayım
Sılâda bir hasretim var göreyim

8

Armut dalda sallanır
Yere düşer ballanır
Vezir oğlanı olsa
Gene yâre yalvarır

B. Yürü yeşillim yürü
Eşinden kalma geri
Zehir olsa içerim
Memenden akan teri

Armudu bıcakladım
Yârimi kucakladım
Sandım yâri yanımda
Yastığı kucakladım

9

Aşkın bâdesini kaldırdım içtim
Felek çemberini deldim de geçtim
Sevgili yâr senden ayrı mı düştüm

B. Elde ne var bende var
Aşkım çok senden
Ölürüm de ayrılamam
Vazgeçmem yârden

Evlerimin önü çepçevre harman
Aç beyaz göğsünü okunsın ferman
Bir şeftali senin âşıkâ derman

Evlerimin önü taş ile toprak
Yârime yolladım gül ile yaprak
Düşer mi şanına sevip de bırakmak

10

Aşkın kemendini takdım boynıma
Kaldır nikabını gel gir koynıma
Gülüm dedikleri gelmez yanıma

B. Kalmadı sabrım kararım
Ağlarım her gün
Yarın hakkın divanında
Söylerim bir gün

Uzun selvilerden uzundur boyun
İnce fidanlardan incedir belin
Nice sarmayayım yahşidir dilin

Ateşim yanmadan tütünüm tüter
Viran bahçelerde bülbüller öter
Bildir ki derdimden şinci [şimdi] besbeter

11

Bana derler ağlama
Neme güleyim
Akan çeşmim yaşını
Neme sileyim
Bana yâr olduğunu
Neden bileyim
Bana derler ağlama
Kalbim taş değil
Bu akan gözlerimden
Kandır yaş değil
Bu başıma gelenler
Sifte [siftah] hiç değil

B. Bir melek meftuniyim [meftunuyum]
Bana bir çare
Yandım aşkın nârına
Buna bir çare

12

Ben ağlarım gündüz gece
Acep yârim halin nice
Ko yanayım kül olunca

B. İnsaf eyle acı beni
Merhamet et, sen sar beni

Yârime geçmişler beni
Billur gibi beyaz teni
Alsam da sineme sarsam
Bir bayılmak alır beni

Bir kerre gelsen yanıma
Melhem vuruldun yâreme
Bakma yârim kusuruma

13

Ben dervişim dibâ geymem
Senden gayri yâri sevmem
Tövbeliyim çirkin sevmem

B. Güzele can kurban olsun
Kanım yâre helal olsun

Beligrad [Belgrad] bir metin serhad
Çirkinler elinden feryad
Ol çelebden [çalabdan] bize imdad

Bahçıvan bekler bağı
Basmayasın ayağını
Sinem dilberler yatağı

İnce şiveler bükülür
Siyah kâküller dökülür
Turunç memeler öpülür

14

Ben de gittim bir geyiğin avına
Geyik beni çekti kendi dağına
Benden selam olsun nazlı yârime

B. Hayvan ile güleşemem [güreşemem] yâr benim
Canım yâre kurban olsun şân benim
Geyik senin boynuzciğin burmalı
Geyik seni nerelerde bulmalı
Geyik için yeşil çimen yolmalı

Geyik senin boynuzciğin kırmızı
Nerden aldın bu gülgülü nergizi
Ben de sevdim şu adada bir kızı

15

Binelim piyadeye
Geçelim şu adaya
Ben de gönül vermişim
Bir genç kişizadeye

Camilerde va'z olur
Gül açılır yaz olur
Ben gülüme gül demem
Gülün ömrü az olur

Camilerde merdiven
Gene düştüm derde ben
Ben bu dertten ölürsem
Nasıl yatarım yerde ben

Camilerde kilim var
Benden gayri kimin var
Gitme yârim gitme gel
Hırşava'da yangın var

16

Bir görüşle sabrım kalmaz
Yanıyo[r] derunum sönmez
Gönülü çekmeyen bilmez

B. Inlesin dağlar ahımdan
Yanıyo âlem zârımdan

Kız bahçende gül tükenmiş
İşittim yârim evlenmiş
Koynunda çevrem kirlenmiş

Bahçende kınalı kuzu
Sol yanına vurdu sizi
Annesinin küçük kızı

17

Bir güzele ben de gönül bağladım
Aşk-ı muhabbet ne imiş anladım
Derdim ile çok zamanlar ağladım
Aşk-ı muhabbet ne imiş anladım

Gitme kuzum eller ile seyrâne
Tarayup kâkülün dökme bir yana
Yana yana ben de döndüm külhâne
Aşk-ı muhabbet ne imiş anladım

18

Bir ince sevdaya uğradı başım
Gündüz hayalimsin hem gece düşüm
Bu gece sabaha ol benim eşim

Karadır kaşların kirpiğin oktur
Gezeyim cihanı akranın yoktur
Bir gece sararsam, ol bana çoktur

Uzun selvilerden uzundur boyun
İnce fidanlardan incedir belin
Nasıl sevmeyeyim yahşidir dilin

B. Kız senin uğruna ölmez mi sandın
Aman yârim gülüm nemden usandın

19

Bir mahzunluk çöktü benim serime
Haberim yok kimler geçmiş yerime
Dilerim ki doymayasın yârine

B. Bir meleksi gönlümü harab etti
Evvel aldı sonra inkâr eyledi

Ahdım olsun geymeyeyim kareler
Sol sinemde çifte hançer yâreler*
Sevdiceğim el koynunda giceler

Ak bacadan siyah tütün tüter
Has bahçede garip bülbül öter
Ötme bülbül benim derdim yeter

* Bu türkünün "Ahdım olsun geymeyeyim kareler / Sol sinemde çifte de hançer yâreler" dizeleri hüzzam makamındaki Rumeli türküsünde de geçer.

20

Bir melek simalı yâre vuruldum
Ben o yârin sözüne mecbur oldum
Yârimin aşkile yandım kül oldum

Vardım yârin hanesinde evde yok
Sanki yüreğime saplandı bir ok
Bu günkü günlerde yârdan haber yok

Ben incimi dizi dizi dizerim
Zürefâ meclislerinde gezerim
Sanma yârim ben sefamdan gezerim

21

Bir peri yüzlü dilberle
Yattım bu gece
Hüsnü aya benzer yâr ile
Yattım bu gece
Soyunup yanıma geldi
Öptüğüm yer gül gül oldu

Soyunup koynuna girdim
Sarıldım ince bele
Sıktım turunc memeleri
Akşamdan sabahadek
Yâr ile muhabbet eyledik
Bütün bu gece

22

Bosna'dan bir selam geldi
Geldi amma bağrım deldi
Nazlı yârdan haber geldi
Açıldı Bosna'nın yolu

B. Aman şimdi zaman şimdi
Bosna bize haram şimdi

Bir gemim var çift direkli
Reisleri pek yürekli
Tayfası aslan yürekli
Açıldı Tuna'nın yolu

B. Aman şimdi zaman şimdi
Tuna bize haram şimdi

Evlerinin önü pelin
Ver babam elin öpeyim
Öptüm koktum helallaştım
Şimden sonra neme lazım

Evlerinin önü çardak
Memeleri billur bardak
Darılıksan işte yatak

23

Bülbül gibi hapsolmuşum
Yâre halim beyandır
Nispet ile bir yâr sevdim
O da bana zulümdür
Sen buldunsa kendine layık
Bana hüdâ kerimdir

Ah efendim ah sultanım
Yeter beni taşladın
Hizmetinde yok kusurum
Ben ne günah işledim
Ben zayıfım dayanamam
Sen siteme başladın

Ah efendim ah sultanım
Halka şây[i] ettin beni
Ben âşıklık bilmez iken
Hain öğrettin beni
Ben murada ermiş iken
Nâ-murâd ettin beni

B. Ele döner yâr imişsin
Var elin ol şimden geru
Aynlık şerbetin içtim
Elveda şimden geru

24

Dağ başında çıra yaktım yanmadı
Küçücükten garip başım gülmedi
Çok kişiler muradına irmedi

B. Aceb var mı bu göynümün çaresi
Sende hançer, bende gönül yâresi

Gel ağlatma beni sen de gülesin
Muradına isteğine iresin
Bir hayırlı yâre gönül veresin

Yeşillendi çayırın çimeni
Geldi geçti güzelliğin zamanı
Zalim engel hiç vermegi amanı

25

Deniz dibi derya imiş
Bu gönül berzah imiş
Beni baştan çıkaran
Meğer oynak yâr imiş

Varna'nın bağlarında
Mum diktim şamdanına
Elmas küpe yaptırdım
Yârimin kulağına

Yemenim tuğralıdır
Sevdiğim buralıdır
Geçme kapım önünden
Yüreğim yaralıdır

26

Derunumdan bir ah ettim
Yandıryım âlemi
Bir münasip yârim olsa
Arz edeyim halimi
Elimden almak isterler
Benim nazlı yârimi

B. Yârim sen kal eller ile
Ben basarım bağrıma taş.

Ne olaydı olmayaydı
Ben seninle aşına
Ben sana aşna [aşına]
Gör ne geldi başıma
Kahpe râkip rahm eylemez
Akan çeşmim yaşına.

Gel seninle ağlayalım
Dâd ile feryad ile
Bundan büyük derd mi olur
Ol hain dizine almış
Öper koklar saz ile

Destemâlim deste gülüm
 Deste ibrişim bûker
 Yârda bir mahmur bakış var
 Canımı tenden söker
 Elin üç beş yâri varsa
 Bana bir tanem yeter

Ne talihsiz başım varmış
 Taşa bassam iz olur
 Ağostosta suya girsem
 Balta kesmez buz olur
 Doksanında bir yâr sevsem
 Nazlanır da kız olur

Demedim mi sana yârim
 Çıkma gece yarısı
 Mâlemizde [mahallemizde] çapkın çoktur
 Kavrır seni birisi
 Ben yârımı görmez isem
 Geçer ömrüm yarısı

B. Kangı [hangi] derdime yanarım
 Dağlar derdim var benim
 Başımı sevdaya saldım
 Yâr ile cengim var benim

Dilerim bâri hûdadan
 Al yanağın solmasın
 Al yanağın solar ise
 Gül cemalin solmasın
 Beni yârdan ayıranlar
 Bir murada ermesin

B. Gel benim bâri taş dostum
 Elveda şimden geru
 Derdin ile divane oldum
 Gezerim çoktan beri

Ay efendim a sultanım
 Yeter beni taşladın
 Ben zayıfım dayanamam
 Sen siteme başladın
 Hizmetinde yok kusurum
 Ben ne günah işledim

Ne gezersin yeryüzünde
Ol hûri kızlar gibi
Gâh doğarsın gaib olursın
Sabah yıldızı gibi
Her kaçan aklıma gelsen
Eririm buzlar gibi

29

Dün gece yâr hanesinde
Bir muhabbet olmadı
Ezildi yüreğim yağı
Tende canım kalmadı
Gizli gönül hastasıyım
Yâr hatırım sormadı

Ya ilahi ah efendim
Kalmışım böyle na'çar
Ben o yâri çok severim
O benim nemden kaçır
Ayda bir selam verirdi
Onu da vermez geçer.

Ya ilahi ay efendim
Yâri gördüm el ile
Sinem üzere yâre açtım
Bir kalemtıraş ile
Benden gayri yâr seversen
Dövünesin taş ile

Ya ilahi ay efendim
Söyleyeyim doğrusun
Haktan gayri kimse bilmez
Bu alnımın yazısın
Dünya dolu güzel olsa
Gönlüm almaz birisin

B. Gel benim aslan gezişlim
 Yârânım ol sen benim
 Ol kadar aşkım ziyade
 Ahım kül eder seni

30*

Edemem kimseye halim hikâyet
Gönül senden kime edem şikâyet
Aklımı başımdan aldın nihâyet
Gönül senden kime edem şikâyet

Sensin beni meftun eden o yâre
Açıldı sinemde bin türlü yâre
Gelse yârim bulsun bana bir çare
Gönül senden kime edem şikâyet

Yâr olaydın gitmez idin yanımdan
Usandırdın beni tatlı canımdan
Ayırdılar beni konca gülümden
Gönül senden kime edem şikâyet

* Bu güftenin birinci dördlüğü Hacı Arif Bey'in süznak aksak şarkısında da kullanılmıştır (güfte: Mehmed Sadi Bey [1839-1902]). Bu şarkı üç kıtalıdır. Ancak, yukardaki güftenin ikinci ve üçüncü dördlükleri süznak şarkının *Mecmua-i Arif*'de (s. 49) verilen ikinci ve üçüncü dördlüklerine uymuyor. Sadi Yaver Ataman "Edemem kimseye halimden hikâyet / Gönül senden kimseye etsem şikâyet" güfteli bir ezgiyi unutulmuş eski İstanbul türküleri arasında anıyor (bkz. *Türk İstanbul*, yay. haz. Süleyman Şenel, 1997, s. 377).

31*

Elveda dir [der] deli gönül elveda
Baş yastıkta ela gözler uykuda
Gelse yârim görsün beni bu halda

B. Ben gideyim eller sana eş olsun
Gündüz hayal gicem sana düş olsun

Emir misin hep yeşiller giyersin
Cellat mısın tatlı cana kıyarsın
Çocuk musun el sözüne uyarsın

Nazlı yârim ne gezersin arada
Ah ettikçe aşkım olur ziyade
Acep erer miyim ben de murada

* Yukardaki güftenin 1., 2., 4. mısraları eviç makamındaki çok tanınmış Rumeli türküsünde de kullanılmıştır.

32

Endim yârin bahçasına
Çevrilir şîşte kebab
Eğildim yüzüne baktım
Sanki doğmuş mâhitab
Benden gayri yâr seversen
Çarpsın seni dört kitab

Endim yârin bahçasına
Yaseminler kol atmış
İşitmiş yârim gelecek
Meclisini donatmış
Bak şu hakkın hikmetine
Ne güzeller yaratmış

B İşidin zârımı dostlar
Gül solar bülbül ağlar
Gül gibi benzim solar
Bülbül gibi gözüm ağlar

33

Eser bād-ı sabah yeli
Sallanır zülfünün teli
Uzaktır yârimin yolu

Evleri var yol başında
Benleri var sol kaşında
Saramadım genç yaşında

Evleri var hane hane
Benleri var tane tane
Saramadım yana yana

Evleri var yüksek çardak
Memeleri billur bardak
Darılırsan işte kucak

B. Yâre varsam halin sorsam
İnce belin sarabilsem

34

Evimizin önü karlı Balkanlar
Ada kalesinden atılır toplar
Devlet ihsan etmiş koçlar kurbanlar
Söylensin dillerde Ada kalesi

Salıdan salıya kurulur pazar
Ecnebilerden yoktur bize zarar
Devletimiz her an halimiz sorar
Söylensin dillerde Ada kalesi

Kaleyi yaptıran Nemse firengi
Dünyada bulunmaz misli menendi
Gaziler takıyo[r] çifte tûfengi
Söylensin dillerde Ada kalesi

35

Fincan fincan içinde
Bir canımsın sen
İlden günden gizlice
Bir yârımsın sen
Güzellerin içinde
Sultanımsın sen

B. Gül yüzük kol bilezik
 Kol da nazik of
 Koç yârimden ayrıldım
 Bana yazık of

Bir evler kurdurdum
Çarşı başında
Gülleri takınmış
O genç yaşında
Sarabilsem yâri
On beş yaşında

Evlerimin önü
Taştan kaldırım
Kaldırımdan düştüm
Beni kaldırın
Yârimin uğruna
Varın öldürün

Evlerimin önü
Çepçevre bunlar

Yârime gönderdim
Bir katta [dakka, yani dakikada] günler
Gelip geçecek mi
Hayırlı günler

Evlerinin önü
Turunç ağacı
Dökülür yaprağı
Kalır ağacı
Bulunur mi sizde
Aşkın ilacı

Evlerinin önü
Vişne fidanı
Aradım izledim
Buldum odanı
Hani bu adamın
Körpe fidanı

Bir evler kurdurdum
Çarşı içinde
Yârimi sarmışım
Eller içinde
Bülbüller öter
Güller içinde

Çıkarım giderim
Uçtan bir uca
Göstereyim sana
Ayrılık nice
Kurbanlar keserim
Sardığım gece

36
Garip akşam arasında
Ağlamakta şol gözler
Gitti hain gitti zalim
Yandı yüregim sizler
Çok zamandır görmeyeli
Bu gönül seni özler

Daldım aşkın deryasına
Daha nice dalarım
Ne talihsiz başım varmış
Deryalara salarım

Yârimi eller sarar
Ben nice dayanarım

Çıksam dağların başına
Melesem kuzu gibi
Sarılalım nazlı yâre
İkimiz bir can gibi
Pek zayıfım dayanamam
Başı bağlı koç gibi

B. Ben kuluna nazlı dilber
Ver benim azadımı
İşte kalem işte divit
Yaz benim fermanımı

37

Gene akşam oldu bastı karalar
Oturmuş sevdiğim zülfün taralar
Yâr sitemi sineciğim yaralar
Sevdiğim aklıma gelse yanarım
Of aman ağlarım

Akşam oldu bastı gene geceler
Oturmuş sevdiğim ismin heceler
Benim yârim el koynunda geceler
Gecesi aklıma gelse yanarım
Of aman ağlarım

Duman çöktü yâr yolların seçemem
Kaza ile gönül verdim geçemem
Ecel şerbetini yârsız içemem
İçtiğim aklıma gelse yanarım
Of aman ağlarım

38

Gene gönül verdim bir nazlı yâre
Sinemde açıldı on sekiz yâre
Şimdi meftun oldum bir sitemkâre

Kara kaşlarını yay eylemişler
Aklımı başımdan zar eylemişler
Bugün dilberleri pay eylemişler

Şu karşıki dağlar zümbüllü [sümbüllü] dağlar
Hastanın halinden ne anlar sağlar
Düşek melûl mahzun, yastık kan ağlar

Şu karşıki dağlar meşeli dağlar
Meşesi tükenmiş suları çağlar
Eşinden ayrılan böyle mi ağlar

B. Âşık sana kuldur merhamet eyle

39

Gene yeşillendi âhımdan dağlar
Açılır zeyn olur bahçeler bağlar
Garip başım gâh güler gâhce ağlar

Yârin diyarına varmak olur mu
El bağlayıp karşı durmak olur mu
Sözün neticesi sarmak olur mu

Yâre varmayayım yara onulsun
Hercai yâr sarmağa tövbeler olsun
Çıkarım giderim bir adım kalsın

Müptela olmuşum şu genç yaşımda
Yanmadık ol hiç kalmadı başımda
Kaşı kara dilber durma karşımda

40

Gördü gözüm sevdi canım ruh ile
Attı felek hançerini ok ile
Ben ölürsem cihan benden kurtula

Üç kişiydik, hani bizim eşimiz
Kahpe felek çok gördü işimiz
Şimdi bizim hakka kaldı işimiz

Ben dervişim hakk yoluna durmuşum
Dertlilerin imdadına gelmişim
Eski sinem yâresine vurmuşum

Uyku içün iki gözüm bayıldı
Zalim engel sular gibi çağladı
Eşim dostum bu günüme ağladı

B. Doğrusu bu, kendi düşen ağlamaz
Ağlayıp da yâr yoluna inlemez

41

Her güzeller böyle nazlı mı olur
Ekseriya elâ gözlü mi olur
Dilberleri sarmak gizli mi olur

B. Ömrümün varı
Gel saram yâri
Sarsam o yâri
Yanmayam bari

O güzel dudağı ab-u kevser mi
O güzel dişleri cevher taşdan mı
Gönlümü aldı, kalbi mermerden mi

Gel dedim güzele, geldi yâ hele
Beraberce yattık ummadım hele
Çok şükür o yâre, kavuştum hele

42

Iraktan bakmağla
Murad alınmaz
Bir gece sarmağla
Yâre doyulmaz
Gezen oynaklarla
Sohbet olunmaz

Ben seni sevmişim
Hakikat gerçek
İki yâr seversen
Birinden el çek
Behey hain düşman
Sen benden vazgeç

Ben seni sevmişim
Hayli zamandır
Benim sevdiğimin
Kaşı kemandır
Öldürürsen öldür
Kanım helaldir

43

İki bülbül konmak ister
Başımdaki dallara
Garip bülbül feryad eder
Konce açan güllere
Elimdeki nazlı yâri
Nasıl verem ellere

B. Bir haine bir zalime
Vermiş oldum gönlümü
Verdim ise alamadım
Ziyan ettim kendimi

Kangî dağları aşarsan
Dağı taşı yürüsün
Her çeşmeden su içersen
Lüleleri kurusun
Benden gayri yâr seversen
Ak kolların çürüsün

44

İki bülbül karşı karşı ötüşür
Ötme bülbül derdim bana yetişir
İki hasret bir birine kavuşur

B. Aman felek hasretime kavuştur
Yârim küsmüş tez zamanda barıştır

İki bülbül hiç bir dala konar mı
Bülbülün konduğu dallar solar mı
İki hasret birbirine doyar mı

Bülbül senin meskenciğin dağ olsun
Çevre yanın mor zümbüllü bağ olsun
Yâr beni sevse sevmese sağ olsun

45

İki derya arasında gemim var
Yüreğimde elemin var gamım var
Yârdan gayri bu dünyada kimim var

B. Bakın dostlar gönül bana neyledi
Aldı aklım beni mecnun eyledi

Ak üstüne kara yazı yazarım
Bir güzelde kaldı benim nazarım
Şimden gerü daha çok yer gezerim

46

Ilkbahar yaz olur cennet misali
Açılır kırmızı gülü Tuna'nın
Öter bülbülleri leyli nehari
Eser bād-ı seba yeli Tuna'nın

Çağlayarak gider Tuna'nın suyu
Cemreler düşünce sökülür buzu
Arzulayıp gider kara denizi
Adaları çalkay [çalkar] seli Tuna'nın

Alaman dağıdır Tuna'nın başı
Eksik olunur serhadlerin savaşı
Kan ile yuğrulmuş toprağı taşı
Serhadleri çalkar seli Tuna'nın

Kimseler bilmegi senin başını
Çok analar akıttı yaşını
Senden ayrı düşen çeker yasını
Girdaplardan akar suyu Tuna'nın

Alaman dağından gelip geçersin
Kahraman dağından yollar açarsın
Analar ağlatıp kanlar içersin
Söylemeğe dili yoktur Tuna'nın

Nice vasf edeyim anın methini
İngiliz dağıdır yolu kadimi
Arzulayıp Beligrad'ı Budin'i
Adaları çalkar seli Tuna'nın

47

Kahve olsam dolaplarda kavrulsam
Duman olsam dağ başında devr olsam
Aşna [aşına] olsam nazlı yâre sarılsam

B. Çeke çeke ak sinemi kan doldu
Ara yerde gelin oldu şan oldu

Bir gemim var salıverdim engine
Bazirgânlar damga vurur dengine
Şimdi rağbet güzel ile zengine

48

Kara gözlüm kara kaşım
Karşıma geldi
Ben âleme güler iken
Başıma geldi
Onbeşinde bir yâr sevdim
Hoşıma geldi

Söyle keyfsizliğini
Ben de bilerim
Bilerim de sana yârim
Sağlık dilerim
Eğer mümkün olsa sana
Ömrüm vererim

Böyle melûl mahzun
Durma karşımda
Aklımı koymadın
Benim başımda
Böyle sevda görmedim
Bu genç yaşımda

B. Düştü gönlüm sana gel
Her yanım külhan
Bu aşkın elinden
Halim perişan

49

Kuş temel tutar binada
Bir yârim var şu dünyada
Sabr eden erer murada

Yârim senin göğsün aktır
Kalbinda merhamet yoktur
Bilirim ki aşkın çoktır

Kırmızı gülü budarlar
Altında meclis kurarlar
Güzel olanı severler

Kırmızı gülüm hâri var
Bugün benim efkârım var
Her gün ağlasam yeri var

Dolaştım bağın sınırın
Yâri yanımda sanırım
Kismet olursa sararım

Dolaştım bağın yücesin
Okudum ismin hecesin
Ben sabrettim sen nicesin

B. Gönül sabreyle hamdeyle
Cihan böyle

50*

Mah yüzüne âşıkım ben
Tazelenmiş gül fidanım
Seni gayet sevdi canım
Severim yoktur yalanım

Nergis olmuş konca güller
Gülşende öter bülbüller
Korkarım saracak eller
Severim yoktur yalanım

Pembe tenin pek naziktir
Ruhların zibayı güldür
Diler isen beni öldür
Severim yoktur yalanım

* Bu güftenin ilk dördlüğü Dede Efendi'nin ünlü hicaz şarkısının da güftesidir. Şarkının ikinci dördlüğü yukardaki güftedekinden farklıdır.

51

Meylim çoktur yâd olmuşum gülümden
Bülbül figan eder ahu zârimden
Ya ben ayrılmışım nazlı yârimden

B. Bir yâr için çalışırım aşka ben
Ol yâr için ko yanarım nâra ben

Kâğıt aldım yazdırayım derdimi
Dağlar almaz efkâr ile zârimi
Reva görmem bu gençlikte ölümü

Mail oldum endamına saçına
Sencileyin gönül verdim kaçına
Ta girince dört duvarın içine

Teni kokar miskler ile amberi
Sinem durdu çifte ile hançere
Ta gidince Arzu ile Kamber'e

52

Mezerimi kızlar kazsın dar olsun
Etrafıgım lale zümbül bağ olsun
Saramadım saranlara aşk olsun

B. Aman kuzum ben dünyama doymadım
Âlem gibi ecelimle gülmedim

Mezerimi yol üstüne kazsınlar
Talihimi baş ucuna yazsınlar
Gelen geçen benden ibret alsınlar

Hastayım hastahaneye aldılar
Aldılar da dertli sinem yardılar
Yoldaşlarım benden ibret aldılar

53

Nârı aşkın yaktı beni
Değişmem cihane seni
Bir dahi sen yakma beni
Değişmem cihane seni

Sanma beni pek bivefa
İtme bana cevru cefa
Gayri yârle sürmem sefa
Değişmem cihane seni

Ak gülüm uyan da gel
Misklere boyan da gel
Âlemden korkar isen
Mevlaya dayan da gel

Bak şu yâre zevke dalmış
Beni sevdalara salmış
Kimi görsem yârsız kalmış
Değişmem cihane seni

Ak gülüm uyan da gel
Misklere boyan da gel
Yetişir karşımda gezdin
Yüreğim dayanmaz gel

Ak gülümü ayırdım
Kalmadı sabrım benim
İki memen arasında
Kazsınlar kabrim benim

54

Nevbahar estikçe güller açılır
Dökülür yaşlarım yere saçılır
Yârinden ayrılan her dem seçilir

B. Çıkar asumana zâri bûlbûlün
Ta ezelden meskenidir
Gül dalları bûlbûllerin

Niçin gizlersin sırrına irdim
Atladım bahçene güllerin derdim
Mevla emri imiş, elimden verdim

Yârinden ayrılan bir zaman ağlar
Ta ki viran kalır bahçeler bağlar
Bu firkat ateşi sinemi dağlar

55

Nice sevmeyeyim dostlar
Bir acayip dili var
Yanağında gül açılmış
Gerdeninde beni var
Bugün bunda cevri edersen
Yarın hakkın divanı var

Varın söylen nazlı yâre
Libasların giymesin
Gül yüzünü bostan edip
Kâküllerin yaymasın
Söyleyin siz o civane
Ben kuluna kıymasın

Ay efendim a sultanım
Halka şay[i] ettin beni

Ben âşıklık bilmez iken
Yaktın kül ettin beni
Ben murada ermiş iken
Nâ-murâd ettin beni

B. Bir güzelin dolusunu
İçtim yâr mecliste ben

56

Ötme bülbül ötme yaz bahar oldu
Bülbülün figanı bağrımı deldi
Gül alıp satmanın zamanı geldi

B. Aldı Nemçe bizim nazlı Budin'i
Çeşmelerde abdest alınmaz oldu
Camilerde namaz kılınmaz oldu
Mamur olan yerler hep harab oldu

Budin'in içinde uzun çarşısı
Orta yerde Sultan Mehmed camisi
Kâbe suretine benzer yapısı

Budin'in içinde serdar kıziyım
Anamın babamın iki gözüyüm
Kafesde besli kınalı kuzuyum

Cephane tutuştu aklımız şaştı
Selatin camiler yandı tutuştu
Hep sabi sübyanlar ateşe düştü

Serhadlar içinde Budin'dir başı
Kan ile yoğrulmuş toprağı taşı
Çerkez alemdar şehitlerin başı

Kible tarafından üç top atıldı
Perşembe günüydü güneş tutuldu
Cuma günleriydi Budin alındı

57

Pınar başına varırken oturdum
Destemalim kuzum suya batırdım
Çoktan arar idim ele getirdim

B. Benim yârim gelmiş eylensin deye
Pınar başına vardım etrafı kuyu
Yâr tebdile çıkmış başına havlu
Kocası Süleyman, gözleri bağlı

Pınar başına vardım etrafı dere
Öpmüşler koçmuşlar açmışlar gerdeni bere
Çoktan arar idim getirdim ele

58

Piyadeler akıntıya yayılır
Dalga vurur yüreciğim bayılır
Felek beni nazlı yârden ayırır

Pembe hanım ne çekersin elemi
Kadir mevlam böyle çekmiş kalemi
Dinin için doğru söyle kelamı

Pembe hanım ne çekersin bu gücü
Âşık olan tanır güzeli genci
Sıkabilsem koynundaki turuncu

B. İki dal sarılmış biri birine
Ben de sarılaydım nazlı yârime

59

Sabah dildarı arz eyle
Benden yâre selam eyle
Hatırcı [takdirce ?] gün sual eyle
Saram dilber kiminsin sen

Eğdim dalın incesini
Koktum gülün koncesini
Sardım belin incesini
Saram peri kiminsin sen

60

Sabahın sehrinde [seherinde] açılır güller
Güllerin dalında öter bûlbüller
Demedim mi sana el bizi söyler

B. El benim keyfime kâhya olamaz
Kadılar müftiler fetva veremez

Endim yârim bahçesine
Meyvelik narlık
Beni yârimden ayıran
Bulmasın sağık

Çıkamam köşküne
Köşkün çürüktür
İçemem badeyi
Bağrım yanıktır

61

Sakızı gül takınırsın ezelden
Vefa gelmez olur olmaz güzelden
Ağlayu ağlayu çıktım gözünden

Layık mıdır bu işleri kılasun
Kılasun da âhu zârim
Benden bulmayasun haktan bulasun

B. Ağlayasun çok çekesin bir zaman
Ağlayasun gülmeyesin çok zaman

62

Sanma yârim bir sefalı demdeyim
Gece günde hasretinde gamdayım
Ben de bilmem kendi kendim nerdeyim

B. Anladım anlamazsın halimi
Aman efendim derdimi

Bak şu felek ne etti benim işimi
Akıttım gözümde kanlı yaşımı
Dağlara mı salam garip başımı

Bak şu felek neler eyledi bana
Aşk yüzünden atılmışım yabana
Hep görenler yazık olmuş der bana

63

Sarı bürüncük uçurdum
Yâri yanımdan kaçırdım
Ah ettim ömrüm geçirdim
Gülüşelim oynaşalım sarmaşalım

Derede buldum beş para
Başına bağlar subara
İstemem böyle dubara
Gülüşelim oynaşalım, sarmaşalım

64

Su gibi çağlar akarım
Dayım yollara bakarım
Âşığım yürek yakarım
Yakacak ben mi bulundum

Bak feleğin oyununu
Ak gül doldurmuş koynunu
Menekşe gibi boyunu
Eğecek ben mi bulundum

Bak şu feleğin işini
Aldı ayırdı eşimi
Mendil ile göz yaşını
Silecek ben mi bulundum

65*

Şahane gözler şahane
Misline yoktur bahane
Süleyman gelse cihane
Gönlüm eğlenmez aldanmaz

Akar sular şarap olsa
Uçar kuşlar kebab olsa
Meskenim meyhane olsa
Gönlüm eğlenmez aldanmaz

Ne şahinim ne koldayım
Ne bülbülüm ne güldeyim
Hemen bir yaman dildeyim
Gönlüm eylenmez aldanmaz

* Yukardaki güftenin ilk iki dördlüğü, çok küçük değişikliklerle, tanınmış eviç Rume-
li türküsünün de güftesidir.

66

Şevki hevayı bürüdü
Sabah yıldızı gibi
Alsam yâri diz üstüne

Şakısam bülbül gibi
Nasıl sarmayayım dostlar
Al yanağı gül gibi

Uzundur yâriminin boyu
Benzer selvi daline
Yanağında gül açılmış
Benzer sakız gülüne
Ne olaydı sarılaydım
Yârin ince beline

Ben yârime gideriken
Bilmem yollar kar mıdır
Yâr üstüne yâr geçirmek
O da bana âr mıdır
Gönül ateşden gömleği
Giyen âşıklar mıdır

B. Yandım gönül ateşine
Yandım billah nâr ile
Korkarım deli edecek
O bîgönül yâr beni

67

Şu adanın hanımları
Şalvar giyer adamları
Pek dayıdır oğlanları

B. Aman ada şirin ada
Biz gidelim sen kal burada
Yabancı çıksın aradan
Kal selamet şirin ada

Şu adanın kum yolları
Top top açar gülleri *
Basayı candar kolları *

Şu adanın çiçekleri
Ötmez oldu bülbülleri
Tohaf söyleği dilleri

Şu adanın çiçekleri
Güzel oynar köçekleri
Bellerinde bıçakları

Şu Tuna'dan buz gelir
Hırşava'dan kız gelir
Fistana söz az gelir

* Kunos'ta "Basaji zandar kollari".

68

Şu bekârlık kâr eyledi
Yaktı beni kül eyledi
Ciğerimi hun eyledi

B. Irmedim bir gün murada
Sarmadım üç gün ziyade

Şu yerlerin adaları
Viran kalsın odaları
Pek yosmadır hanımları

Şu adadan gelip geçtim
Acı tatlı suyun içtim
Ben yârimden ayrı düştüm

69

Şu cihane geldim asla gülmedim
Ölümüne kail oldum ölmedim
Nazlı yârin bir sefasın sürmedim
Takatim kalmadı zira ah felek

Felek benim beğendin mi tutumum
Ah ettikçe göğe çıkar tütünüm
Küçücekten öksüz kaldım yetimim
Kuvvetim kalmadı zira ah felek

Felek, benim beğendin mi işimi
Al mendilim sil gözümün yaşını
Türlü hale sen uğrattın başımı
Gençliğim kalmadı zira ah felek

70

Şu gök kubbenin altında
Eşin akranın mı var
Geldin beni öldürmeğe
Elde fermanın mı var

Elde ferman olsa bile
Benden gayri kimin var

B. Çok şükür elhamdülillah
Dost yine yârin yanında

Bugün ben üç güzel gördüm
Aklım aldı birisi
Aklım başından zayi etti
O güzelin siması
Can üstüne can bağışlar
Ömrümün bir tanesi

Bugün ben bir güzel gördüm
Ne münevver az olur
Korkarım benim deyeyim
Dile düşer şay[i] olur
Çok güzeller sevdim amma
Bunda aklım zayi olur

71

Tekkede dervişler
Semaya döner
Yüreğim başında
Ateşler yanar
Her kulun başına
Devlet mi konar

B. Gönüle bir çare aman
Bulamayorum
Kör olsun engeller yâri
Saramayorum

Sen bir bey oğlusun
İki değilsin
Olur olmazların
Dengi değilsin
Evvel benim idin
Şinci kiminsin

72

Terzi Deresi'nin uzundur yolu
Baltalar da kesmez kalın buzunu
Dirhem dirhem satarlar Hirşava kızını

Alion tepesinde çember bağlarım
Çemberler koptukça garip ağlarım
Balkancı görünce ben ne söylerim

B. Aman Fazlı Ağa izin ver bize
Keselim yaş odunu satalım size

Kütüklü derede keseriz kütüğü
Tufarlı duyarsa yeriz köteği

B. Karışık mangırlar vermeyin bize
Tufarlı duyarsa ne eyler bize

73

Topkapı'dan indim çıktım yaz idi
Bu güzel adayı duman bürüdü
Arkamızdan beş yüz atlı yürüdü

B. Kolu bağlı arkadaşım ağlasın
Çevre tutup düşmanlarım ağlasın

Binebilsem kır atımın üstüne
Alabilsem şişanemi destime
Gelemeyi beş yüz atlı üstüme

B. Kolu bağlı arkadaşım ölmesin
Çevre tutup düşmanlarım ağlasın

74

Uzat hanım cigaramı yakayım
Yakayım da yâr yüzüne bakayım
Altın ister ak gerdana takayım

B. Gene haram oldu ada yolları
Gene haram oldu yalı boyları

Bir giderim bir ardıma bakarım
Bakıp bakıp yüreciğim yakarım
Hem hasretlik hem gurbetlik çekerim

Binebilsem bir atımın üstüne
Alabilsem hançerimi destime
Üç beş atlı varamazlar üstüme

Varın deyin turnacıya
 Kol dolaşmasun
 Bu gece yârim gelecek
 El ulaşmasun
 Kaldır hanım şalvarını
 Toz bulaşmasun

B. Ne yaman belini büktü
 Zalim ayrılık
 İkimizin arasına
 Düştü hasretlik

Ben yârime gider iken
 Yollarım çamur
 Henüz uykudan uyanmış
 Gözleri mahmur
 Benim bir efendim vardır
 Kaşları samur

Ben yârime gideriken
 Yollarım duman
 Dumanın içinde kardaş
 Halim pek yaman
 Benim bir efendim vardır
 Kaşları keman

Ben yârime gideriken
 Oturdum taşâ
 Yazılanlar ey efendim
 Hep gelir başâ
 Ben ölürsem efendim yaz
 İsmimi taşâ

Varın deyin ecelime
 Bana gelmesin
 Ak gerdanda arzum kaldı
 Canım almasın
 Benim bir sevdiğim vardır
 Eller sarmasın

76

Yakut hanım dedikleri
Bal ile şeker yedikleri
Hep kuzumun geydikleri

B. Elden sakına sakına
Yanacığın çukurlanmış
Dudak dokuna dokuna

Adanın önünden geçtim
Akar sularından içtim
Yârimden ben ayrı düştüm

Adanın ufak taşları
Pek hoş ötüşür kuşları
Yârimin hilal kaşları

Adanın önü Balkanlar
Dört yanından sular çağlar
Sevdiceğim niçin ağlar

77

Yemesem içmesem yatsam dizine
Uyusam uyansam baksam yüzüne
Sürmeler çekmişsin elâ gözüne

B. Nazlı yârim senden ayrı mi düştüm
Âteş-i aşkınla yandım tutuştum

Adanın kalesi sarptır yıkılmaz
Bedenleri yüksek yâre bakılmaz
Bir güzel sarmağla cihan yıkılmaz

Kalenin altına uğradı yolum
Bekçiler görürse ne olur halim
Gayriye nasipdir sevgili yârim

Tuna yalısından gelip geçersin
Salınıp gezdikçe yürek ezersin
Ne candan seversin ne vazgeçersin

Akıbet terk ettim ben biçareyi
Dağlara düşerim seni arayı
Terk ederim gayri ben şu adayı

Yüce yüce dağı aşım âhımdan
Bülbül figan eder âhu zârından
Henüz ayrılmışım nazlı yârimden

Seherlerde bülbül gibi zârim var
Al yanaktan derilecek gülüm var
Gurbet elde sarılacak yârim var

İki bülbül karşı karşı ötüşür
Ötme bülbül benim derdim yetişir
Aman mevlam beni yâre kavuştur

Kâtib oldum şarkı gazel yazarım
Günüm olur tatlı candan bezerim
Gece gündüz yâr peşinde gezerim

Kâtib oldum gece gündüz okurum
Gül altında bülbül gibi şakırım
Sanma yârim ben ferahlı gezerim

B. Elem bende kahır bende gam bende
Bilin dostlar nazlı yârim yok bende

Yürü hey biçare bülbül
Gül senindir kaçma gel
Olur olmaz rakiplere
Gizli sırrın açma gel
Bu dünya fanidir fani
Âşığından kaçma gel

Yeşil yaprak arasında
Kırmızı gül koncesi
Ne yerlerde mesken tutar
Gönlümün eğlencesi
Eğer yârimi sorarsan
Adanın bir tanesi

Ay doğdukta aya karşı
Ben döner pervaneyim
Yâr derdinden hasta oldum
Gece gündüz yanarım
İçmişim aşkın dolusun
Şüphesiz divaneyim

80*

Yürüdükçe selvi boyun sallanır
Terledikçe top top perçin ıslanır
Acemidir deli gönül uslanır

Pervaneyim semaya düşüp yanmadım
İçtim aşkın dolusunu kanmadan
Sarabilsem o yârimi ölmeden

Kaşın çatıp kirpiğin ok atarsın
Dertli sineciğe dertler katarsın
Şeftalini bin altına satarsın

B. Hasretin bağrımı deler
Sevdiğim zaman
Etme bana cevır ü cefa
Sardığım zaman

* Aynı birinci mısra ile başlayan bir eviç türkünün bir dörtlükten ibaret güftesi şöyledir: Yürüdükçe selvi boyun sallanır / Çiğ vurdukça top kâkülün ıslanır / Böyle kalmaz deli de gönül uslanır / Hasretin bağrımı deldi sevdiğim.

MANİLER

Keten gömlek elâdır
Gelin sevmek belâdır
Severseniz kız sevin
Alınmadık kaladır

*

Keten gömlek dizdedir
Yâr bu gece bizdedir
Yedi yıl gelin sevdim
Şimdi gönlüm kızdadır

*

Keten gömlek iki kat
Gel birini bana sat
Anan baban duymadan
Gel bu gece bizde yat

*

Mani kitabın açtım
Mani bilmedim şaştım
Bir ayağın üstüne
Bin bir mani söyleştim

*

Dere boyu kestane
Gölge vurmuş üstüne
Varın deyin dostuma
Evlenmesin üstüne

*

Kara kara kazanlar
Kara yazı yazanlar
Ey[i]lik yüzü görmesin
Aramızı bozanlar

*

Güğercini uçurdum
Kondu ceviz dalına
Bu canım kurban olsun
Yârin selvi boyuna

*

Kar yağar dolab dolab
Çevrilir şişte kebab
Baktım yârin yüzüne
Sandım doğmuş mahitab

*

Baktım yârin yüzüne
Uyku gelmez gözüme
Yâr peşinde gezmekten
Sızı indi dizime

*

Bu bağa bir gül gerek
Üstüne bülbül gerek
Sencileyin sultana
Bencileyin kul gerek

*

Leblerin mercane benzer
Al yanağın güle bas
Ben sana gönül verdim
Gerek öldür gerek as

*

Mavi beytli bu kese
Seviştik her ne ise
Ayrılmağa çare yok
Meğer öldürürlerse

*

Mahmur mahmur bakarsın
Yüreğimi yakarsın
Ne küçüksin ne büyük
Tamam bana kararsın

*

Ben yandım seni bilmem
Can yandı teni bilmem
Göz açtım seni gördüm
Senden gayrisin bilmem

*

Yaz gününde buz musun
Karı mısın kız mısın
Ben gece geleceğim
Hanende yalnız mısın

*

Yaz gününde buzum ben
Karı değilim kızım ben
Eğer gelecek isen
Erken gel yalnızım ben

*

Manici mani getir
Manime mani getir
Pek üstad manicisin
Yedi türlü meyve getir

*

Elma, armut, zerdali,
Dalda biter şeftali
Narle turunç pek güzel
Eyva dalen eymeli

*

Yılana bak yılana
İnce bele dolana
Ben yârımı kaybettim
Yüz bin altın bulana

*

Askerlikte talihim var
Bir gemici yarım var
Şu cihanda gülmedim
Ne talihsiz başım var

*

Bugün günlerde[n] pazar
Kâtipler okur yazar
Senin gibi güzeli
Evliya görse yazar

*

Geminin başındayım
On iki yaşındayım
Onikisinden beri
Yâr senin peşindeyim

HELVA TOPI GEÇİDİ

Birinci Sahne]

(Yolunca yürürken helva topı alayı, bu beyitler söylene)

1. Besmeleyle başlıyalım
Haşlamayı haşlıyalım
Bu işe ne işliyelim

Bir gün bir rüzgâr esti
Elim ayağımı kesti
Gemiler yelkenin açtı

Kırk sandal biz birden kalktık
Yelkenleri birden açtık
Birkaç gün arkadaş olduk

Kalyon deryaya daldı
Metam hey içinde kaldı
Düşmanların yüzü güldü

5. Örneğimi gerdim durdum
Şişanemi [şeshanemi] kurdum durdum
Ben arkamı topa verdim

Şu kalyonu kaldırdık
Akıntıya saldırdık
Dostumuzu güldürdük

Ezelendi ezelendi
Benim topım güzellendi
Gül yaprağı gazellendi

Ezel olsa ezel olsa
Benim topım güzel olsa
Gül yaprağı gazel olsa

Nar ağacı narsız olmaz
Gül yaprağı gülsüz olmaz
Benim topım bensiz olmaz

10. Ağalar topa gidelim
Bir kerre hamil eyleyelim
Cümlemiz amin deyelim

Ayağına çizme giyer
Biner ata ava gider
Sohbetin bin altın değer

Mor menekşe morluğına
Şükür hakkın birliğine
Düşmanların körlüğüne

Istanbul'da bir kuyu var
İçinde tatlı suyu var
Her güzelin bir huyu var

Istanbul'un çiçekleri
Tophane'nin bıçakları
Kalata'nın köçekleri

15. Bir gemim var üç direkli
Tayfası aslan yürekli
Sandalı çifte kürekli

Bir gemi gelir aşğdan
Fermanı vardır paşadan
Bu topdır seni kaçırdan

Bir gemi gelir Şiraz'den
Yelkeni vardır kirezden
Topı görürsün birazden

Hamamlarda olur nalın
Bin üstüne biraz salın
Topı el üstüne alın

Bu helva akıl şaşırır
Kimine cemre düşürür
Halkı başına üşürür

20. Bahçelerde olur haşhaş
Helva kokusu da bir hoş
İçimizde yoktur sarhoş

Arkadaş seni beğendim
Yokumuş misli menendin
Bunları kimden öğrendin

Helva topı yok bahâne
Gelmemiş misli cihâne
Zevk u sefa verdi cânê

Bahçelerde biberiye
Git öteye gel beriye
Beş on şiş amberiye

Helva topı ağlar yürür
Şimdi sahibini bulur
Gittikcez [Gidicek ?] meydanı bulur

25. Bahçelerde olur lale
Düşmeyelim dilden dile
Bak şu başa gelen hale

Bahçende gülün solmasın
Ehvalin kimse bilmesin
Yaranlar bize gülmesin

Ata vururlar palanı
Çokçez söyledik yalanı
Bu topa göster âlemi

Bahçelerde olur elma
Gel kendine derin dalma
Akranından geri kalma

İstanbul'da uzun çarşı
Dükkânları karşı karşı
Top gelir çıkın karşı

[İkinci Sahne]
(Kapuya geldikte bu beyitler söylene)

30. Mailiz böyle kapıya
İçinde bülbül şakiya
Fazlı ağam gel kapıya

Kahvelerde çalar tımbur
İçimizde yoktur kambur
Kapımın mandalın kaldır

Bir gemi gelir Mısır'dan
Yelkeni vardır hasırdan
Bu toptır seni kaçırdan

Mailim konca gülüne
Defterim aldım elime
Helva vurdu ya beline

Gemi gemiye çatalım
Helvaya şeker katalım
Bu topı ucuz satalım

35. Kapı kapı açıl kapı
Altı mermer üstü yapı
Top gelir açıl kapı
Topımın önünden kaçın
Üstüne şekerler saçın
Kapının mandalın açın

Ekinciler ekin ekin
Kimse bilmez kalbimdeki
Hele selamın aleyküm

Baş parmağım tutar kalem
Vasf edelim binbir kelam
Deyiniz aleyküm selam

(Kapuya çıktıkta helvayı verirken, bir miktar
Tevekkuf [tevakkuf] olunup bu beyitler söylene)

Hele ben işim bitirdim
Geçtim köşeye oturdum
Bu topı sana getirdim

40. Çorbacılar hisab sorar
Bir kılı kırk kıla yarar
Helva yeyen bilmez zarar

Al topın mübarek olsun
Almazsan da uğur olsun

[Üçüncü Sahne]

(Kaçınıcısını getirmişlerse, ona göre beyitler söylene)

Mirini yavrum mirini
Yanına almış birini
Yedik helvanın birini

Eyisin yavrum eyisin
Koynunda bülbül akısın
Yedik helvanın ikisin

Maçini yavrum maçini
peyim ağızın içini
Yedik helvanın üçünü

45. Mert olur yavrum mert olur
Sözlerin bana dert olur
Helvamız şimdi dört olur

Mişini yavrum mişini
Canına almış eşini
Yedik helvanın beşini

Evlerde olur kedi
Ne hot [ht] bilir ne de sedi [sic]
Sende helva oldu yedi

Bülbül gle aşık imiş
Sahib sohbet sadık imiş
Bu top sana layık imiş

Sahatinin mahfazası
Uzundu bunun arası
Sorunuz, var mı parası

[Dördüncü Sahne]
(Yine bu beyitler söylene)

50. Bahçelerde var salıncak
Ağamızın keyfi alçak
Yarın sarraftan alacak

Sen annene danıştın mı
Bakkallarla barıştın mı
Sen bu işi karıştın mı

Hacı hacı canım hacı
Başında bir altın tacı
Helva tatlı sonu acı

Bir şey sorsam bilir misin
Pek ucuzdur alır mısın
Davet etsem gelir misin

Bahçelerde olur fısıtık
Odanızda kadem bastık
Bu topı biz size bastık

55. Gözü kudretten sürmeli
Önünde divan durmalı
Bu topı buna vermeli

Bahçelerde olur fındık
Fındığın altında durdık
Bu topı sana getirdik

Topımız üstünde mum var
İçinde karışık un var
Bu topı almamış kim var

Helva top sıra geçer
Görünce sahibin seçer
Çok korkutma şimdi kaçır

Evde baban doğmuş mıdır
Düğmeleri gümüş müdür
Helva yapmak bir iş midir

60. Evde baban üye [iye] midir
Düğmeleri kalay mıdır
Helva yemek kolay mıdır

Bağların kenarı çali
Oraya düşenin hali
Helvaya al gümeç bali

Çiçeklerin başı güldür
Bir kâmilce usta buldur
Tepsileri eycez doldur

Bahçelerde olur şimşir
Aklını başına devşir
Helvayı sen böyle pişir

Balta sapı yuttururlar
Köprüsüle kustururlar
Helvasını yaptırırlar

65. Bahçelerde olur tırtıl
İster darıl ister yırtıl
Helvayı yapı öyle kurtıl

Kazancılar yapar kazan
İçimizde yoktur çoban
Helvayı ver para kazan

Bahçelerde olur erik
Bahçelere budur layık
Buna derler niye ninik

Bu topı senden alalım
Sen düşün kime verelim
Sen emreyle biz verelim

Top geldi meydana yârân
Hazır olsun topı alan
Temaşa eylesin gören

70. Destemalim ucu saçak
Beytlerindir hançer bıçak
Topı senden kim alacak

Al topını ol iftihar
Bu top sende kılmaz karar
Bu yârânlar şerbet arar

Efendi okudur hece
İçimizde yoktur hoca
Recam budur hangi gece

Davet eyle hep gelsinler
Davet sahibin bulsunlar
Hem o geceyi bilsinler

Mekteplerin hep hocası
Okudur ebcet hecesi
Gelecek cuma ertesi

75. Ağamızın gönlü oldu
Sonradan kıymeti oldu
Hele top yerini buldu

Araba ile gelir tiken
Tikenin tohumun düken

İşin bitti hayde tüken

Bahçelerde olur kuyu
Ağamızın eski huyu
Topı aldın doğru yürü

[Beşinci Sahne]

(Topu almağa gelirken bunu söylerler)

Besmeleyle çıktık yola
Selam verdik sağa sola
Dolaşıp geldi'k kapuya

Arzulayıp geldik size
Sohbetiniz cümlemize
Helvayı sen getir bize

80. Ağadan topımız geldi
Cümlemizi mesrur etti
Bu helvayı bize yaptı

Bir mumcağız ver yakarım
Topın üstüne bakarım
Kanat ver tanrım uçarım

Top geldi meydana yârân
Temaşa eylesin gören
Hazır olsun topı alan

83. Bu topı saldı'k engine
Dayanmış ev direğine
Helva durmuş yüreğine

KAYNAKÇA

- Ali, Mehmed, Monografia insulei Ada Kale. Turnu Severin, 1937.
- Anonim, Sefername-i serdar-i ekrem Yusuf Paşa. Istanbul Üniversitesi Ktp. T.Y. 3254.
- Bartók, Béla, *Turkish Folk Music from Asia Minor*, yayıma hazırlayan Benjamin Suchoff, Princeton, Princeton University Press, 1976.
- (ve Türkçe çevirisi) *Küçük Asya'dan Türk Halk Musikisi*, çeviren Bülent Aksoy, Istanbul, Pan Yayıncılık, 1991.
- *Romanian Folk Music*, c. III, Metinler, yayıma hazırlayan Benjamin Suchoff, Lahey, Martinus Nijhoff, 1967.
- *The Hungarian Folksong*, yayıma hazırlayan Benjamin Suchoff, Albany, Suny Press, 1981.
- Bartók, Béla - Lord, Albert B., *Yugoslav Folk Music*, c. I, yayıma hazırlayan Benjamin Suchoff, New York, Suny Press, 1978.
- Başgöz, İlhan, *Manilerimiz*, Ankara, Dost Yayınları, 1957.
- *Turkish Folklore Reader*. Bloomington, Indiana University Publications, Uralic and Altaic Series, vol. 120, 1970.
- *Turkish Folklore and Oral Literature*, Selected Essays, yayıma hazırlayan Kemal Sılay, Bloomington, Indiana University Press, 1998.
- Başgöz, İlhan-Glazer, Mark (yayıma hazırlayanlar), *Studies in Turkish Folklore in Honor of Pertev N. Boratav*, Indiana University Turkish Studies No.1, Bloomington, 1978.
- Çavaş, Raşit, "Adakale'nin Romanya'ya Verilmesi Tartışması," *Toplumsal Tarih*, 5.78. Istanbul, 2000: 4-12.
- Cordun, Val, *Bektaşismul in Ada-Kaleh*. Craiova, 1967.
- Dapontès, Constantin, *Ephémérides daces ou chronique de la guerre de quatre ans, 1736-1739*, trans. Emile Legrand, vol.2. Paris, 1881.
- Darkot, Besim, "Adakale," *İslâm Ansiklopedisi*, . 1, 1941, 24.
- Decei, Aurel, "Ada Kale," *The Encyclopedia of Islam*, 1, 1960, 174-75.
- Eckmann, János, "The Turkish Dialect of Edirne," *American Studies in Altaic Linguistics*, 13, 1962, 45-69.
- Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, yayıma hazırlayan. Zuhuri Danişman, 15. cilt, Istanbul, 1971.

Giurescu, Constantin C. and Dinu C. Giurescu, *Istoria Românilor din cele mai vechi timpuri pînă astăzi*. Bükreş, 1975.

Guboğlu, Mihail, "Arhiva insulei Ada-Kale şi importanăa ei," *Revista Arhivelor*. Bükreş, 5.1, 1962, 117-147.

Hertz, Allen Zwangil, "The Emergence of Ottoman Ada Kale 1688-1753," Diss. New York, Columbia University, 1973.

Hurmuzaki, Baron Eudoxiu de (yayıma hazırlayan), *Documente privitoare la istoria românilor*, vols. 19-20. Bucharest, 1940.

Kúnos, Ignác, "Türkische (mani) Gedankenlieder aus Ada-Kale", *Ethnologische Mitteilungen aus Ungarn*, c. II, 1890-1892, 51-55.

----- "Ada-Kale und sein Volk", *Ungarische Revue*, ed. Karl Heinrich. yıl 14, Budapeşte, 1894, 88-101, 423-433.

----- *Ada-Kálei Török Népdalok: Gyűjötte, Forditással, és Jegyzetekkel Ellátta* (Türkçe metin ve Macarcaya çevirisi), Budapeşte, A Magyar Tudományos Akadémia, 1906.

----- *Türkische Volksmärchen aus Adakale*, Materialien zur Kenntnis des Rumelischen Türkisch, I. Bölüm (Metinler) ve İkinci Bölüm (Almanca çevirisi) . Leipzig, Rudolf Haupt, 1907.

----- *Proben der Volksliteratur der Türkischen Stämme*, ed. W. Radloff, c. 8, 1907.

----- *Adakale Türk Masalları*, Istanbul, 1946 and 1991.

----- *Halk Edebiyatı Örnekleri I. Maniler*. Istanbul, 1924.

----- *Halk Edebiyatı Nümuneleri*. Türkçe Ninniler. Istanbul, 1925.

----- *Türk Halk Edebiyatı*, yayıma hazırlayan Tuncer Gülensoy, Ankara, 1995.

----- *Forty-Four Turkish Fairy Tales*, derleyen ve çeviren Dr. Ignác Kúnos, resimleyen Willy Pogány. Londra: George G. Harrap, 1934.

Mehmed Raşit, *Raşit Tarihi*, c. 2, 4. Istanbul, 1867.

Mehmed Suphi, Mustafa Sami ve Hüseyin Şakir, *Tarih-i Sami ve Şakir ve Suphi*. Istanbul, 1783.

Musaffa

Belgrad ve Adakale Seferi ve Zaferi. Istanbul Millet Kütüphanesi, Ali Emiri yazmaları, 273.

Németh, Julius, *Die Türken von Vidin, Sprache, Folklore, Religion*.

Budapest, Akadémiai Kiadó, 1965

Nicola, Ioan R., "Folclorul turc din insula Ada-Kaleh." *Lucrări de muzicologie*, c. 7. Cluj, 1971, 125-45.

Nuş, Aluş, *Rumeli Türküleri-Güfte ve Besteleriyle*. Istanbul, 1996

Öztürk, Ali Osman (yayına hazırlayan)

Türk Halk Türküleri - Ignác Kúnos. Ankara, Türkiye İş Bankası Yayınları, 1998.

Popescu-Judet, Eugenia, "Adakale: Geçmişteki bir Türk adası." *Türkler*, cilt 12, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, 564-575.

Saygun, A. Adnan, *Béla Bartók's Folk Music Research in Turkey*, yayına hazırlayan. László Vikár, Budapeşte, Akadémiai Kiadó, 1976.

Shaw, Stanford J., *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*, iki cilt, Cambridge, 1977-78.

Silahtar Fındıklı Mehmed Ağa, *Silâhtar Tarihi*, c. 2, Istanbul, 1928.

Siruni, H. Dj., "Bayraktar Mustapha pacha et Manouk bey, 'prince de Moldavie'." *Balkanica* 6, 1943, 53-100.

Walker, S. Warren - Uysal, Ahmet E., *Tales Alive in Turkey*, Cambridge, Harvard University Press, 1966.

